

CILMIGA BULSHADA

8

Wasaaradda Waxbarashada - Soomaaliya

CILMIGA BULSHADA FASALKA 8AAD

Wasaaradda Waxbarashada

UNESCO

*Soomaaliya
2005*

Daabacaadda 1aad 2005

Waxa daabici kara cidda

ay khuseyso oo keliya

First published in 2005

All rights reserved

Qorayaasha:

1. Cabdullaahi Cusmaan Cumar - Shakespeare
2. Cabdi Maxamuud Maxamed - Goobe

*Waxa lagu daabacay
Nayroobi, Keenya*

Printed in Nairobi, Kenya

Waxa aan ka mahad celineynaa qaar sawirrada aan isticmaalney ka mid ah oo aan ka soo qaadanay Internetka. Buuggan waxbarasho ma aha iib ee waa deeq loogu talagalay carruurta Soomaaliyeed.

ARAR

Aniga oo ka wakiil ah UNESCO, waxa aan jeclahay in aan u mahadnaqo dhammaan dadkii ka qaybgalay horumarinta iyo soo saarista manhajka cusub, muqararrada iyo buugaagta loogu talagalay ardayda Soomaaliyeed ee ku jirta Fasallada Dugsiga Dhexe.

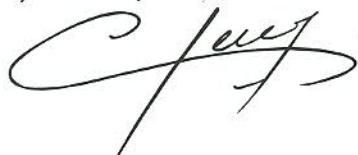
Marka ugu horreysa, waxa aan jeclahay in aan u mahadnaqo madaxda waxbarashada Soomaalida, qorayaasha buugaagta, madaxda qoreyaasha maaddooyinka, xubnaha guddiga hagidda, aqooniyahaannada, khubarada farsamada, dadkii garaacay, tarjumay, u sameeyey sawirrada iyo qaabeynta dadaalkii, hawlarnimadii iyo shaqadii hufneyd ee ay muujiyeen intii ay socotay horumarinta iyo soo saarista buugaagtan.

Mahad gaar ah waxa leh Waaxda Horumarinta Caalamiga (DFID) ee U.K oo kaalmadowdii deeqsinimada lahayd la'aanteed, aan la gaari kari lahayn fulinta hawshan adag. Mahad qaali ah waxaa leh Ergada Beesha Yurub kaalmadii joogtada ahayd ee ay ka geysteen hawlilihi horumarinta buugaagta waxbarashada ee soomaalida. Waxa kale oo xusid mudan Qaypta Guddiga Waxbarashada (ESC) ee SACB iyo guddi hawleedkii ka koobnaa dhawrkii xubnood ee ka midka ahaa guddiga waxbarashada (ESC) talooyinkii wuxtarka lahaa ee ay bixiyeen si tayada buugaagta kor loogu qaado.

Waxaa aan jeclahay in aan u mahad celiyo shaqaalaha UNESCO PEER shaqadii qiimaha iyo wax ku oolka ahayd, taas oo ugu dambayntii dhalisay in buugaagtan loo soo saaro ardayda dugsiga dhexe waqtii waxbrashada asaasiga ah ee dalka ay si xad dhaaf ah u kordhayso una hodmayso. Dhab ahaantii kani waa waqtii farxad u ah dhammaan intii u hawlqashay si ardayda Soomaaliyeed loogu helo waxbarasho asaasi ah oo tayo leh - waa xuquuq asaasi ah oo ay leeyihiin dhammaan gabdhaha iyo wiilasha dunida iyada oo aan loo eegin meesha ay joogaan iyo cidda ay yihiin.

In kasta oo dadaal badan lagu bixiyeen tayada tifaftiridda, oo nuqulka buugguna yahay mid ku jira tijaabo, waxa jiri kara khaladaad xagga higgaadda, naxwaha iyo kuwo kaleba. Waxa aan soo dhoweyneynaa talooyinkiina si kor loogu qaado tayada nuqulka xiga oo la daabici doono ka dib marka la dhammaystiro qiimaynta nuqulkan tijaabada ku jira.

Buugaagtan waxa loogu talagalay in ay ka faa'ideystaan ardayda iyo barayaasha Soomaaliyeed. Waxa aan rajeynayaa in ay u adeegsan doonaan sida ugu habboon si ay u kobciyaan xirfadahooda barashada iyo baridda.

Mohamed Djelid
Madaxa, UNESCO PEER

PREFACE

On behalf of UNESCO, I would like to thank all those who provided their valuable assistance to the development and production of the new curriculum, syllabi and textbooks for the Somali pupils in the Upper Primary Grades.

First and foremost, I would like to thank the Somali education authorities, textbook writers, subject panel heads, steering committee members, educationists, technical resource persons, translators, graphics and layout artists for their commitment, enthusiasm and diligent work in the development and production of these books.

Special thanks are due to the Department for International Development (DFID) without whose generous funding we would not have achieved this ambitious undertaking. Heartfelt thanks are also due to the European Commission for its sustained support in the new Somali Textbook Development Programme. Under the auspices of the SACB Education Sectoral Committee (ESC) a taskforce comprising several ESC partners gave valuable feedback and useful advice on the quality of the textbooks for which we are grateful.

I would like also to thank the UNESCO staff for their conscientious and diligent work through an arduous process which has finally led to the provision of these good and contemporary pupil books at a time when primary education in the country is being rapidly expanded and enriched. This is indeed an exciting time for all of us who are committed to providing quality primary education to Somali learners - a fundamental right of all learners no matter where they are and who they are.

Although every effort has been made to ensure quality, this being a pilot edition, it is possible that some spelling, grammatical and other errors remain. I welcome your suggestions for improvement of the next edition, which will see the light of day after a systematic evaluation of this pilot edition has been completed.

These textbooks are primarily for Somali students and teachers. I hope that they will use these books effectively to improve their learning and teaching skills.

Mohamed Djelid
OIC, UNESCO PEER

MAHADNAQ

Soomaaliya waqtigan xaadirka ah waxa ay ka soo baxaysaa shan iyo toban sanadood oo ay ku jirtey degannaansho la'aan siyaadeed, waxaa ayna higsaneyso mustaqbal leh nabab iyo barwaqo. Waqtigani oo kale waxbarashada da' yarta koreysa uma laha muhiimad aad u weyn dowladda oo keliya ee waxa ay u leedahay dhammaan inta u hawlgasha.

Dagaalkii sokeeye ee ka dhacay dalka waxa uu waxyeello weyn oo aan hore loo arag u geystey dhismayaashii dugsiyada, qalabkii waxbarashada iyo macallimiintaba. Waxa dadaal wax ku ool ah sameeyey bulshada iyo madaxda waxbarashada deegaannada si ay mar labaad u bilaabaan dugsiyada iyaga oo ka helaya kaalmo bulshada caalamka.

Haddaba waxa si weyn loogu baahday buugaag casri ah oo ku habboon ardayda Soomaaliyeed iyo macallimiintaba kuwaas oo ku saleysan manhajka qaranka. Sidaas daraadeed, ka dib markii la tashi ballaaran iyo wadashaqeyn lala sameeyey madaxda waxbarashada Soomaaliyeed, ayaa UNICEF iyo UNESCO iyaga oo ka helaya kaalmo hay'daha deeqda bixiya sida, EC, Danida, DFID, Dawladda Netherland, iyo kuwo kale waxa ay u hawlgaleen sidii buugaagta dugsiyada asaasiga ah (fasallada 1aad ilaa 8aad) loogu heli lahaa carruurta Soomaaliyeed.

Dawladdu waxa ay mahad gaar ah u celinaysaa intii ka qayb qaadatay diyaarinta buugaagtan cusub ee dugsiyada dhexe kuwaas oo ay ka mid yihiin Qoreyaasha, Madaxda maaddooyinka, Tifaafirayaasha, Farshaxannada, ka kala socday qaybaha kala duwan ee Soomaaliya. Sidaa oo kale waxa mahad leh lataliyeyaasha caalamiga ah iyo dadkii daabacay. Wada shaqaynta aqooyahannadan la'aanteed suuragal ma ahaan lahayn in carruurta soomaaliyeed loo helo buugaagtan tayadooda iyo heerkoodu sarreeyso.

Wasaaradda Waxbarashada waxa ay aad ugu faraxsan tahay in ay xiriir la yeelato mashruucan oo aan filaayo in uu dib u dhiska Soomaaliya ku soo kordhin doono nabab iyo barwaqo.

Waxa aan ardayda iyo macallimiinta Soomaaliyeed u rajeynayaa in ay ka helaan barid iyo barasho wax ku ool ah inta ay buugaagtaan ku dhex adeegsanayaan fasalladooda.

Mudane Cali Cabdullaahi Cosoble
Wasiirka Wasaaradda Waxbarashada

ACKNOWLEDGEMENT

Somalia is currently emerging from fifteen years of political instability and is looking forward to a peaceful and prosperous future. At such a time, the education of the younger generation becomes an absolute priority not only for the Government but for all stakeholders.

In the years immediately following the civil war, the situation on the ground led not only to the destruction of school facilities and instructional materials but also to teacher attrition on a scale never witnessed before. Gradually, an effort was made by communities and local education authorities to start up the schools again with the assistance of the international community.

One major requirement was the need for up-to-date and relevant textbooks for the young Somali learners and their teachers based on a common national curriculum. To this end, after country-wide consultations and in close collaboration with Somali authorities, UNICEF and UNESCO supported the development of primary textbooks (Grade 1 to Grade 8) in all subjects with funding from several donor agencies, notably, the EC, Danida, DfID, the Government of Netherlands, etc.

The government would like to acknowledge and thank all those who took part in the development of the new Somalia upper primary school textbooks: writers, panel heads, subject specialists, editors, artists and graphic designers hailing from every part of Somalia as well as expatriate consultants and printers. Without the hard work and dedication of all these professionals, our children and their teachers would not be getting a standardized set of high quality textbooks.

The Ministry of Education is very happy to be associated with this project which I am sure will directly contribute to the building of a peaceful and prosperous Somalia.

I wish good luck and joyful teaching and learning to Somali teachers and students as they use these textbooks on a day-to-day basis in their classrooms.

Hon Ali A. Osoble
Minister of Education

TUSMADA BUUGGA

Cutubka 1^{aad}	Qaab-dhismeedka Deegaanka Dhulka	1
1.1	Dunida	2
1.2	Baho cadceedeед.....	3
1.3	Qaab-dhismeedka dhulka.....	8
1.4	Quwadaha dabiiiciga ah	10
1.5	Hawada Sare	11
Cutubka 2^{aad}	Cimilida iyo baadka dunida	16
2.1	Cimilo Goboleedka Dunida.....	17
2.2	Gobolka loolalka dhex	19
2.3	Gobolka loolalka sare	26
2.4	Hawada dunida ee diireysa.....	33
2.5	Isbeddelka cimilo ee El-Nino	34
Cutubka 3^{aad}	Dadyowga Dunida	38
3.1	Saddexda kooxood ee jinsiyadaha dadyowga Dunida	39
3.2	Filiqsananta tirada dadyowga dunida	44
Cutubka 4^{aad}	Khayraadka iyo horumarka dhaqaale	49
4.1	Dhulka carro-sanka ah	50
4.2	Carrada	62
4.3	Dhagxaan iyo macaadin	63
4.4	Biyaha dhulka dul fadhiya	66
4.5	Kaymaha.....	68
4.6	Duur joogta	70
4.7	Xoogga dhulka	73
Cutubka 5^{aad}	Taariikhda dunida	78
5.1	Waxyabihii Islaamku ku kordhiyey taariikhda dunida	78
5.2	Taariikh kooban oo ku saabsan Sayniska tiknoolajiyada.....	80
5.3	Taariikh gaaban oo ku saabsan qarnigii labaatanaad.....	82
5.4	Horumar, Dhacdooyin iyo guulo muhiim ah	82
Cutubka 6^{aad}	Hababka siyaasadeed ee dunida	96
6.1	Dawladda la soo doortey	98
6.2	Fulinta maamulka dawladda	99
6.3	Dawladda hoose	100
6.4	Saddexda waaxood ee dawladda	101

Cutubka 7aad	Ururada Caalamiga	103
7.1	Ururka Ummadaha	104
7.2	Ururka Qaramada Midoobay	105
7.3	Ururka Jaamacadda Carabta.....	113
7.4	Ururka Barwaaqa Sooranka	114
7.5	Ururkii Midhimada Afrika(OAU))	115
7.6	Midowga Afrika(AU)	117
7.7	Ururka Shirweynaha Islaamka	119
Cutubka 8aad	Xilqaadid (Mas'uuliyad)	123
8.1	Go'aan Qaadasho	123
8.2	Xilqaadid.....	127
8.3	Maxaa lagu noqdaa hoggaamiye wanaagsan.....	129
8.4	Gudbinta aqoontaada	130

Hordhac

Fasalkii toddobaad waxa aad ku soo baratay

- Qaaradaha
- Loolalka iyo dhigaha
- Meesha ay Afrika ku dhacdo
- Qaabka dhulka Afrika
  - Muuqaallada dhulka sare
  - Dooxada Rift
  - Muuqaallada lama degaanka
  - Bannaanno xeebeedka
  - Godinnada
  - Dooxooyinka webiyada iyo biyo shubkooda
  - Harooyinka iyo biyo fadhiisinnada
  - Biyaha dhulka hootiisa ku jira

Cutubkan waxa aad ku baran doontaa:

- Dunideena
- Bahodcaddeed
- Qaabka iyo baaxadda dhulka
- Wareegga dhulka iyo waqtiga
- Qaab-dhismeedka dhulka
- Gibilka

Ujeeddo:

Ardayga waxa uu baran doonaa waxyaabo la xiriira qaabka dhulka, waxaanuu ogaan doonaa in meel kasta oo ka mid ah dunida waqtigu aanu isku mid ahayn.

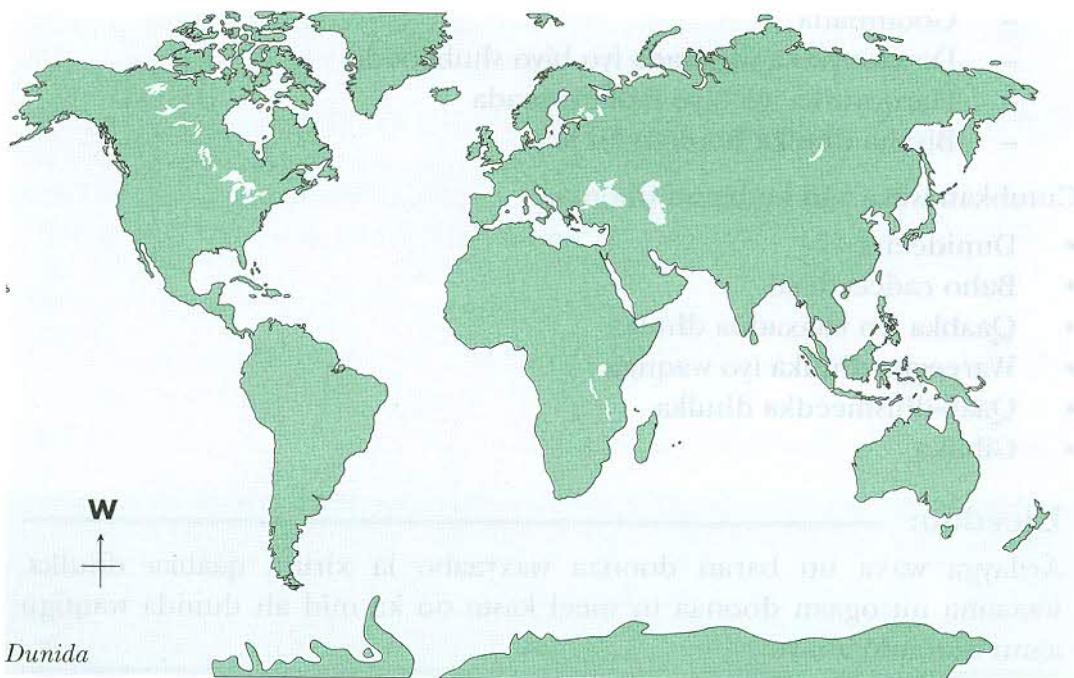
1.1 Dunida

Waxqabadka 1aad

Sanadkii aynu soo dhaafnay waxa aynu soo baranay qaaradda Afrika. Ma sheegi kartaa magacyada qaaradaha kale ee aynu soo baranay?

Kooxo u shaqeeyaa. Dooro mid ka mid ah qaaradaha dunida. Sheeg waxa aad ka taqaanid. Tusaale:

- Ma sheegi kartaa qaab dhuleedyada qaaradda aad dooratay?
- Wax ma ka sheegi kartaa cimilada qaaraddaas?
- Ma sheegi kartaa dadka ku nool?
- Ma sheegi kartaa dalalka qaaraddaas ka tirsan qaarkood?
- Sheeg wixii kale ee aad ka taqaanid qaaradahaas.

Waxa aynu ku nool nahay meeraha la yiraahdo 'Dunida'.

Waxa kale oo dunida la yiraahdaa 'Dhulka meeraha ah'.

Dhulka waa sida kubbad wareegaysa uunka.

Haddii aad dhulka kor u eegto, waxa aad arkaysaa qorraxdii, dayaxii iyo xiddigihii. Dhammaantood waa walxo uunka ka jira. Qorraxda, dayaxa iyo dhulku waxa ay ka tirsan yihiin hab loo yaqaanno 'Baho cadceedeed'.

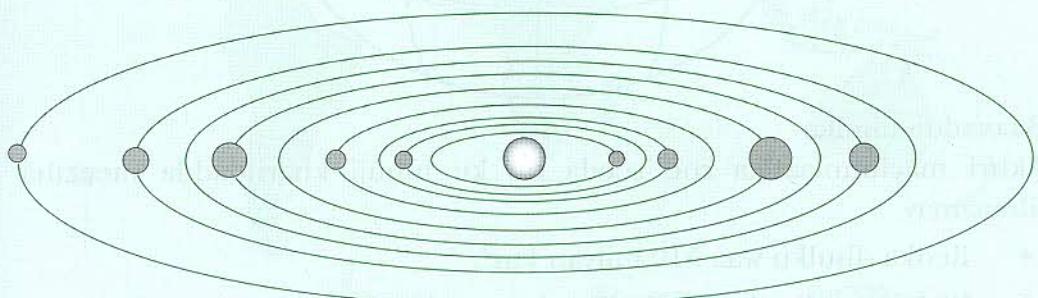
1.2) Baho cadceedeed

Dhulku ma aha meeraha keli ah. Waxa kale oo la aqoonsan yahay sagaal meere kale oo ka tirsan baho cadceedeedka, in kasta oo culimada Cilmiga Kiddigintu ay baarayaan meerayaal kale oo yar-yar. Meerayaashaasi yar-yari aad ayaa ay uga fog yihiin qorrxada, sidaasi darteed ma fududa in la helo.

Qorrxdu waa isha laga helo tamarta oo dhan. Waa kubbad weyn oo ka samaysan curiyayaasha neefaha kala ah "Haydrojin iyo Heliyum". Waxa ay saamayn ku leedahay cimilada iyo cimilo gooreedda, waana isha nolosha.

Waxqabadka 2aad

Samee sawirka meerayaasha ee hoos ku sawiran. U sawir nidaamka saxa ah ee ay isugu xigaan.

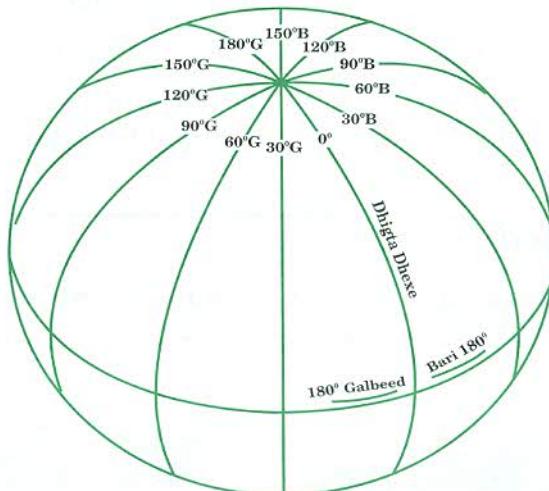

Muuqaalka dhulka ee hawada sare

Xaqiiqooyin la xiriira dhulka

Qaabka dhulka

Berigii hore waxa ay dadku u malaynayeen in dunidu wada fidsan tahay. Laakiin, maanta waxa la caddeeyey in dunidu wareegsan tahay, in kasta oo ayan ahayn wareeg dhab ah.

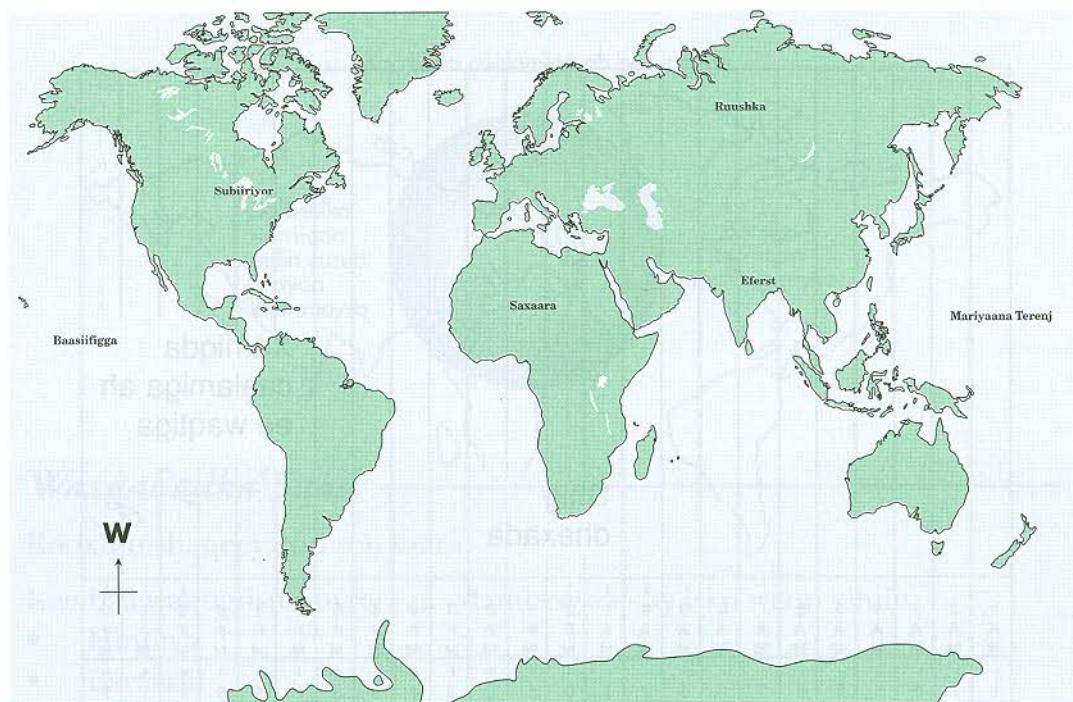

Baaxadda dhulka

Akhri macluumaadka soo socda oo ku muuji khariidadda meelaha la tilmaamay.

- Bedka dhulku waa 510 milyan km².
- Wareegga dhulka ee dhulbaraha waa 40,066km.
- Wareegga dhulka ee cirifyada waa 39,992km.
- 71% dhulku waa biyo, laakiin baaxadda biyuhu waa ay sii ballaaranaysaa, sababta oo ah dhulku waa uu sii diiraya, waxana sii dhalaalaya barafka cirifyada dhulka.
- Buurta ugu dheer dunidu waa Eferest, waxa ay ku taalla Himilaaya, dhererkeeduna waa 8850m.
- Silsiladda buuraha ee dunida ugu fidsan waa silsiladda buuraha Andes ee ku taalla Koofurta Ameerika.
- Harada ugu weyn dunida waa Subiiriyor oo ku taalla Woqooyi Ameerika.
- Webiga dunida ugu dheer waa Niil.
- Badweynta ugu ballaaran waa tan Baasiifigga.
- Badda ugu gunta dheer waa Mariyaana Terenj, oo ku taalla meel ka baxasan xeebaha Filibiin.
- Lamadegaanka ugu ballaaran dunida waa Saxaara.

- Dunida waxa ku uuman in ka badan 6 bilyan oo qof iyo malaayiin nooc oo dhir ah, xayawaanno iyo nafley kale.
- Dunida waxa ka jira 194 dal. Dalkii ugu dambeeyey ee xornimada qaataa waa Bariga Timoor, oo ka xoroobay Indoniisiya sanadkii 2002.
- Dalka dunida ugu ballaaranii waa Ruushka, dalka ugu yarani waa dawlad magaaleedka Faatigaanka.

Khariidadda dunida

Dhulka waa meeraha saddexaad ee qorraxda ugu xiga. Dhulku waxa uu qorraxdu ku soo wareegaa 365 maalmood, 6 saacadood iyo 9.45 ilbiriqsi.

Wareegga dhulka iyo waqtiga

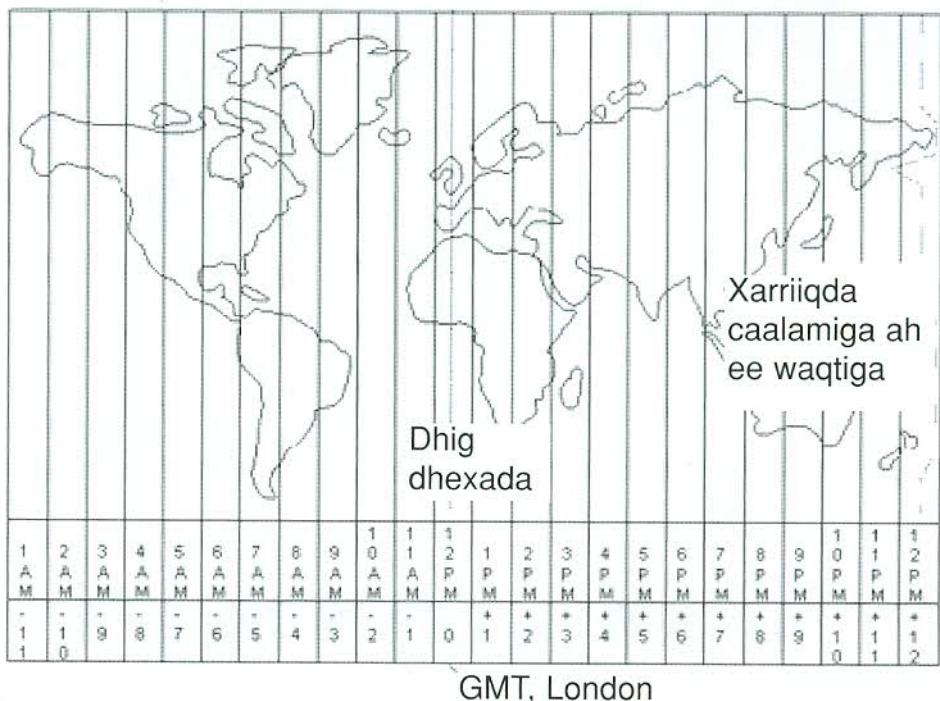
Waxqabadka 3aad

Eeg dhulka (galoobka) hoos ku sawiran, ku muuji:

1. Xarriiqyada loolalka.
2. Dhulbaraha.
3. Xarriiqyada dhigaha.
4. Dhig-dhexaadka.
5. Cirifka Waqooyi.
6. Cirifka Koonfureed.

Dhaqdhaqaaqa dhulka ee udub-dhexaadkiisa waxa la yiraahdaa ‘Wareegga’ dhulka. Dhulka waxa uu sameeyaa wareeg hal mar ah 23kii saacadood, 56 daaqiiqadood iyo 4.09 ilbidhiqsi.

Khariidadda hoos ku qorani waxa ay tusinaysaa sida xarriiqyada dhigaha loogu adeegsado in dunida loo kala qaybiyo gobollo waqtiveed.

Gobollo waqtiveedka dunida

GMT, London

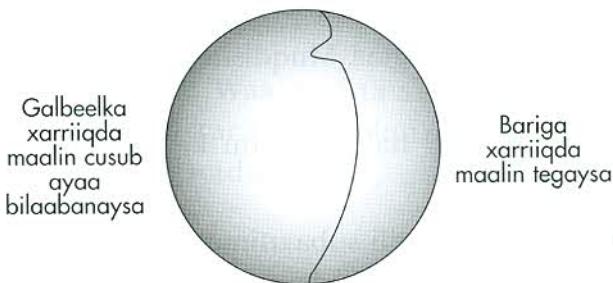
Waxqabatka 4aad

Khariidadda kor ku sawiran ka soo saar:

- Dhig-dhexaadda.
- Xarriiqda caalamiga ah ee waqtiga. Maxaad u malaynaysaa sababta aanu u toosayn xarriiqdaasi?

Marka dunidu samayso wareeg, waxaa abuurma maalin cusub, waxaana tagta maalin hore. Tusaale, maalinta Arbacadu waa ay kaaga soo horraysaa inta aanay gaarin Niyu-York, halkaasi oo ay weli Talaada tahay. Haddaba, xarriiqda caalamiga ah ee waqtigu waa meesha labada maalmood ku kala wareegaan. Meelaha xarriiqdaasi bariga ka xigaa maalin bay ka horreeyaan meelaha galbeedka ka xiga xarriiqda.

Xarriiqda caalamiga ah ee waqtiga

Waxqabadka 5aad

Kooxo u shaqeeyaa oo soo saara:

Kee baa waqtigiisu horreeyaa - dambeeyaa - ay isku waqtii yihiin:

- Hindiya
- Baraasiil
- Sacuudi Caraabiya
- Ustaraaliya
- Madagaskar
- Senegaal

Marka dhulku wareegsanaayo, dhinaca qorrxada xigaa, maalin baa u bilaabanta, waxaana dadku arkaan qorrxadii oo ka soo baxday dhinaca bari. Marka qorrxdu sii wareegto, waxa aad moodeysaa in qorrxdu galbeed u socoto. Dhaqdhaqaqaasi qorrxada waxa loo adeegsadaa in lagu tilmaansado waqtiga. Galabtii waxa aad mooddaa in qorrxdu ay ka dhacayso dhinaca galbeed, habeenkuna waxa uu bilaabmaa marka dhulka ka jeesto qorrxada ee uu u wareego dhinaca kale. Ka dibna, waqtii kasta meel ka mid ah dunida ayaa helaysa qorrx, meesha kalena qorrx dhac.

Dhulku waxa uu sameeyaa wareeg. Halkii wareeg ee dhammaystirani waa 360° , waxa ay ku qaadataa 24 saacadood. Sidaasi darteed, waxa ay dhulka ku qaadataa 4tii daqiqo in uu dhaqaaqo hal digrii, halkii saacna waxa uu

wareegaa 15° .

Marka aynu eegno macluumaaadkaasi, waxa inoo suurtogalaysa in aynu xisaabinno oo soo saarno waqtiga u dhixeyya laba goobood.

Tusaale: Haddii ay habeen-badh saacaddu tahay magaalada Muqdisho oo 45° bari ka xigta dhig-dhexada. Soo saar saacadda magaalada Kigaali oo 30° bari ka xigta dhig-dhexada?

- Faraqa u dhixeyya 45° iyo 30° waa 15° .
- Dhulku waxa uu 15° dhaqaqa hal saac sidaasi darteed, faraqa waqtigu waa hal saac.
- Kigaali waxa ay bari ka xigtaa Muqdisho, sidaasi darteed waqtigeedu waa horreyyaa.
- Markaasi waqtiga Kigaali hal saac buu ka horreyyaa kan Muqdisho, waana 11:00 galabnimo.

Ka shaqee tusaalah: Haddii 6dii subaxnimo ay tahay Akraa oo ku taal 0° digrii, soo saar waqtiga Tuunis oo 10° bari ku taalla?

- Faraqa u dhixeyya 0° iyo 10° digrii waa _____.
- Dhulka hal digrii waxa uu wareegaa 4 daqiiqo, $4 \times 10 =$ _____ daqiiqo.
- Sidaasi darteed, faraqa waqtigu waa _____.
- Tuunis oo bari ka xigta Akraa waqtigeedu waxa uu noqonayaa mid ka dambeeya kan Tuunis.
- Markaasi waqtiga Tuunis waa _____ daqiiqo _____ oo ka dambeeya Akraa waana _____.

1.3) Qaab-dhismeedka dhulka

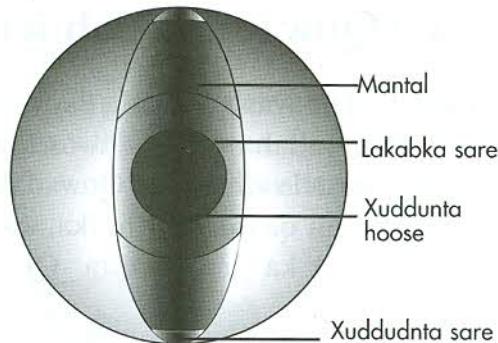
Waxqabadka 6aad

Kooxo u shaqeeyaa. Maxaa ka hooseeyaa lugahaaga?

1. Intee baa ay qoto dheer tahay carrada deegaankaagu?
2. Maxaa laga helaa carrada hoosteeda?
3. Xayawaankee baa ku nool carrada hoosteeda?
4. Ma jiraan biyo carrada ka hooseeyaa?
5. Dhulka waa sida kubbad, ma u malaynaysaa in dhulku hoostiisu maran tahay mise wax baa ku jira?

Waxaa la rumaysan yahay in dhulku leeyahay afar lakab oo kala hooseeya.

- B. Lakabka sare ee dhulka.
- T. Lakabka mantal.
- J. Xuddunta sare ee dhulka.
- X. Xuddunta hoose ee dhulka.

B. Lakabka sare ee dhulka

Waa qolofta sare ee dhulka. Waa qaybta aynu aragno. Ma sinna, waxa ay leedahay buuro kor uga kaca iyo godanno aad u hooseeya oo ay ku jiraan badaha iyo badweynnadu.

T. Lakabka Mantal

Waa qaybta ugu weyn ee dhulka hoostiisa, waxaana uu ka bilaabmaa lakabka sare.

J. Xuddunta Sare ee dhulka

Waa lakab aad u kulul. Dhagaxiisu waa dareere sida malabka oo kale ah.

X. Xuddunta hoose ee dhulka

Tani waa barta dhexe ee dhulka. Waxa ay ka kooban tahay walxo adke ah.

Xoogagga isbeddelka ku sameeya oogada dhulka

Laba qaybood ayaa isbeddel ku sameeya qaabka oogada sare ee dhulka, waxaana loo yaqaannaa:

- i) Xoogagga dhulka hoostiisa ku jira oo kor u soo baxa: waxa ay dhulka korkiisa ka sameeyaan dillaacyo, dooxo, laalaabyo, dhulgariir iyo qarax buureed.
- ii) Quwad sare oo xoqda oogada dhulka. Waxa ay lisan ku sameeyaan buuraha, isla markaana ay buuxiyaan godinnada. Quwadaha ugu waaweyn ee beddela oogada sare ee dhulka waa biyaha socda, dabaysha, barafka socda, hirarka badda iyo noolaha ili-ma-aragtada ah.

1.4) Quwadaha dabiiciga ah

Sanado badan ayaa culimada Sayniska daraasad ka sameeyeen qaababka ay u dhacaan quwadaha dhulka hoostiisa ka soo unkama, waxaana ay si fiican u fahmeen waxa la yiraahdo "Quwadaha dabiiciga ah". Waxa la ogaaday sidii ay u samaysmeen qaababka dhulka, waxaana ay la socdaan quwadaha dabiiciga ah ee dunida ka jira maanta. Quwadahaasi waxa ay noqon karaan kuwo burbur keena.

B. Qarax buureedka

Quwadaha ka jira dhulka hoostiisa ayaa mararka qaarkood dhulka dildillaac ka sameeya. Meelahaasi dillaacay waxa ka soo booda dareere kulul oo cas, ee dhagxaanta dhulka hoostiisa, kuwaasi oo quwad lixaad leh kor ugu soo booda. Ka dina, dareere kulul ayaa ka soo baxa dhulka hoostiisa. Marka dareeruhu qaboobo, waxa ka samaysma kuus buur folkaano ah. Dhagxaanta

dareeraha ah ee dhulka hoostiisa ka soo baxda, waxa la yiraahdaa "Laafa". Buuraha folkaanaha ah si fudud ayaa loo aqoonsadaa. Carrada ka samaysanta dhulka folkaanuhu ka dhacay, waa dhul carro-san ah oo ku habboon wax beerashada. Dad badan ayaa wax ka beerta agagaarka dhulka u dhow buuraha qarxay ee folkaanaha. Laakiin, waxa dhibaato ah buurta oo mar labaad qaraxda, oo ay ka soo burqadaan dhagxaan dareere noqotay oo ku soo rogmata beeraha iyo guryaha. Marka dhibaatadaasi dhacdo, dadku waa ay ka cararaan buurta qarxatay ilaa ay ka joogsato.

Folkano qarxay

T. Dhul-gariirkka

Mararka qaarkood xoogagga dhulka hoostiisa ayaa dhulka xoog u dhaqaajiya. Dhul-gariirkku digniin ma laha, waqtiguna kuguma simo in aad ka cararto, waxaana ka dhasha burbur aad u lixaad leh. Marka dhul-gariirkku ka dhaco magaalooinka dadku ku badan yahay, waxaa ka dhasha masiibooyin isugu jira dhimasho iyo burbur.

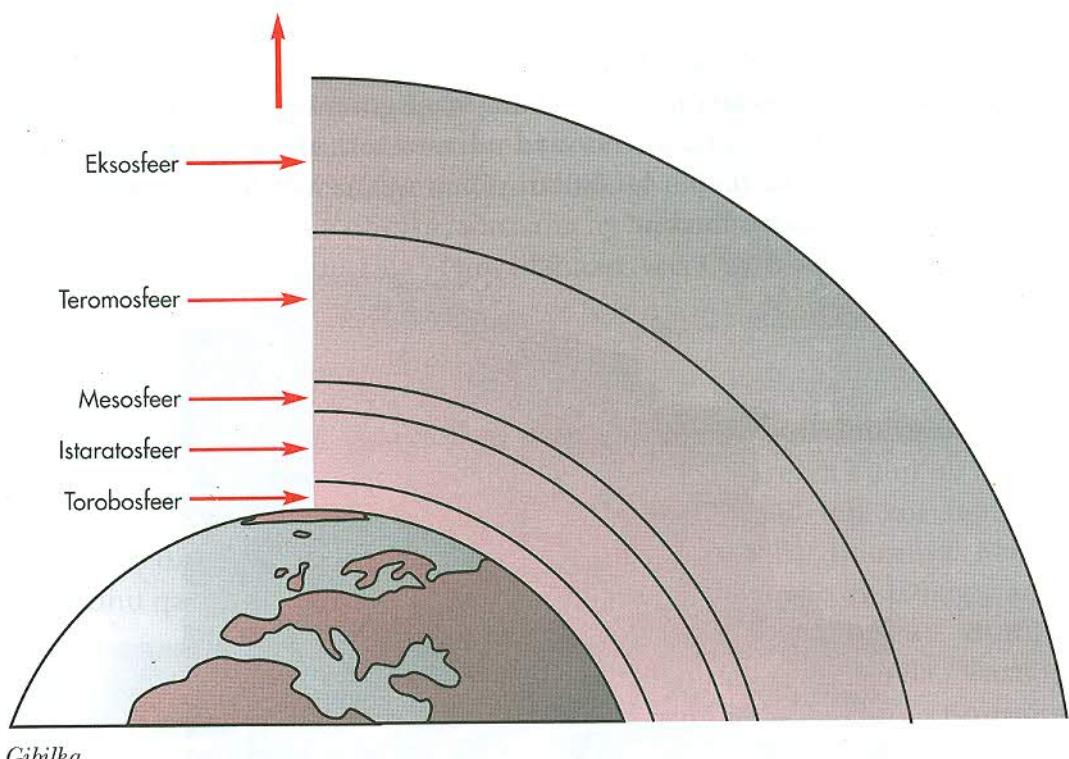

Burbur ka dhashay dhul-gariir

1.5) Hawada sare

Hawada sare ee aynu ku nool nahay waxa ay ka samaysan tahay lakabyo hawooyin ah oo ku wareegsan dhulka. Waxa ay hawooyinkaasi kor fidsan yihii ilaa kun kiilomitir. Hawada dhulku waxa ay ka kooban tahay afar lakab oo muhiim ah:

- Torobosfeer
- Istaratosfeer oo ku jira lakabka Oosoonka
- Ayoonisfeer
- Eksosfeer

1. Hawada Torbosfeer

Kani waa lakabka hawada ee ugu dhow dhulka aynu ku nool nahay. Waa meesha ay ka dhacaan xaalandaha isbeddelka maalinlaha ee cimilogooreedka. Waa meesha ugu horreysa ee qaadata wasakhowga hawada sare ku dhaca. Qiiqa iyo walxo habaas ka kooban ayaā kaa qarin kara iftiinka qorraxda.

2. Hawada Istaratosfeer

Lakabka sare ee Istaratosfeerka waa muhiin, sababta oo ah waxa hawada ka mid ah qaybta Oosoon. Hawada Oosoon waxa ay nuugtaa iftiinka halista ah ee (*Ultra-Violet*) ee falaaraha qorraxdu ka yimaadaan, waxa ayna ka celisaa in ay dhulka soo gaaraan. Haddii aanu jirin lakabka Oosoon sida aynu ognahay, waa ay joogsan lahayd nolosha aadamiga ee dhulka korkiisa.

Labaatankii sano ee aynu soo dhaafnay, waxaa culimada Saynisku dareemeen in lakabkii Oosoon uu khafiif noqday, meelaha qaarkoodna ay dalolo ka samaysmeen. Taasna waxa dhaliyey jiritaanka hawooyin khatar ah oo ku soo biiray hawada, kuwaasi oo ka samaysmay falal aadamigu geystay oo hawada

sare u kacay. Falalkaasi oo ah natijjooyin ka dhashay wershadeynta ku baahsan dalalka horumaray oo ay kor ugu baxaan neefta kaarboonka iyo curiyeyaa kale oo waxyeello u geysanaya hawada Oosoon.

3. Hawada Ayoonisfeer

Ayoonisfeer waxa ay ka sarraysaa Istaratosfeer. Waa lakab qabow oo qallalan, kaasi oo gudbinaya hirarka korontada. Waxa hawadaasi caawisaa adeegsiga raadiiyayaasha mawjadaha gaagaaban ee laga maqlo masaafado aad u kala fog.

4. Termosfeer

Termosfeertu waxa ay ka bilaabataa meel ka sarraysa mesosfeerta, waxaa ayna fiddaa ilaa 600 km. Gobolkani heerkulka waa uu kacaa, oo waxa uu gaari karca $1,727^{\circ}\text{C}$.

5. Eksosfeer

Eksosfeertu waxa ay ka soo bilaabataa xagga sare ee termosfeerta waa ayna socotaa ilaa ay ku darsanto hawada sare qiyaastii meel ka sarraysa dhulka 800 - 1280 km.

Waxqabadka 7aad

Sawir jaantus muujinaya lakabyada gibilka. Magac ku qor lakab kasta.

Layli Naqtiiin ah 1

Hordhac

Fasalka 7aad waxa aad ku soo baratay:

- Sida loo diiwaangeliyo macluumaadka cimilada aan joogtada ahayn.
- Cimilo goboleedka Afrika.
- Saamaynta cimilada.
- Roobabka dul ka hoorka iyo gufaacalle.
- Sida loo akhriyo shaxan cimilo.
- Carrada.
- Baadka dabiiciga ah.
- Saamaynta joogga dhulka, cimilada iyo carradu ku leeyihiiin degmooyinka dadka.

Cutubkan waxa aad ku baran doontaa:

- Cimilo goboleedka dunida.
- Gobollada dabiiciga ah.
- Isbeddellada waaweyn ee ku dhacaya cimilada dunida.

Ujeeddo:

Waxa ay ardaydu xiisayn doonaan in cimilo-gooreedka deegaanku ay abuuraan xaalado ka jira adduunka. Waxa ay garan doonaan cimilooyinka gobollada adduunka iyo gobollada dabiiciga ah iyaga oo aqoonsan doona in ay labaduba isku xiran yihiiin.

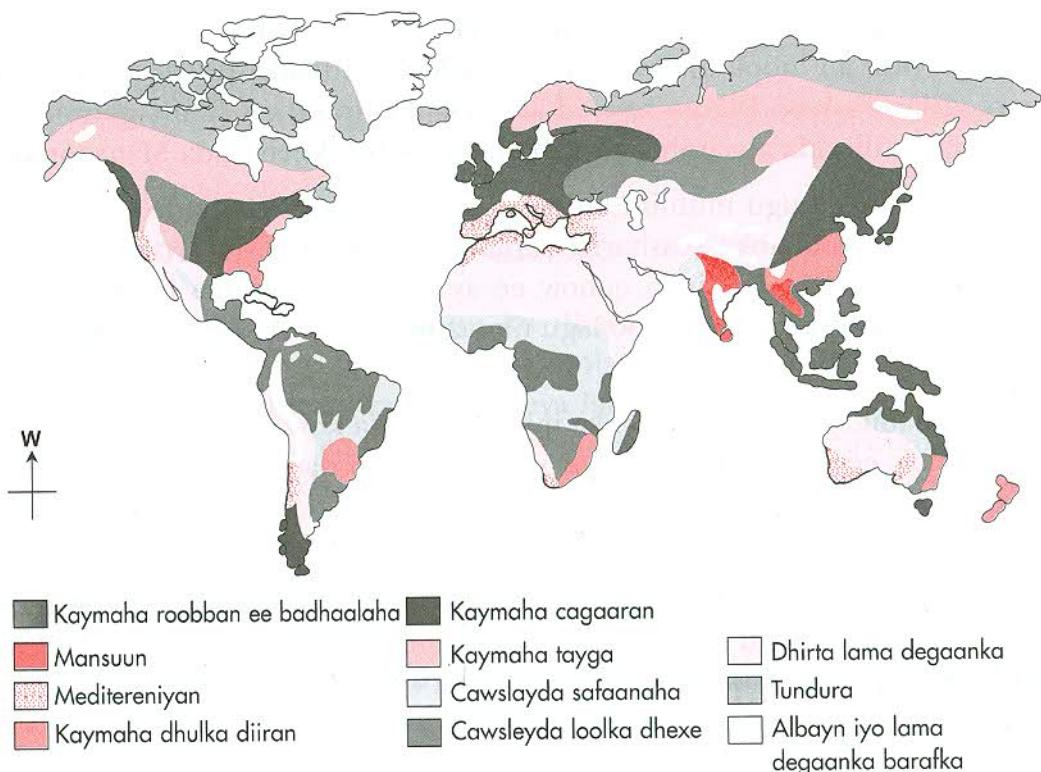
Waxqabadka 1aad

Kooxo u naqtiiima wixii aad ku soo barateen fasalkii 7^{aad}.

1. Waa maxay faraqa u dhexeeya cimilada iyo cimilo-gooreedka.
2. Magacow lixda cimilo goboleed ee ugu muhiimsan qaaradda Afrika, oo sheeg astaamahooda.
3. Maxaa sababay kala duwanaanshaha cimilada ee meelaha kala duwan.

4. Sidee baa qaababkani u saameeyaan cimilada.
- Joogga dhulka.
  - Loolalka.
  - Dabaysha.
  - U dhowaanshaha badaha waaweyn.

2.1 Cimilo Goboleedka Dunida

Cimilo goboleedka dunida

Waxqabadka 2aad

Eeg khariidadda muujinaya cimilooinka.

- Eeg cimilada baraalah ee Afrika. Halkee kale oo dunida ah ayaa laga heli karaa cimilada baraalah?
- Koofur iyo waqooyi ugu soco dhul baraalah. Aqoonso meelaha kale ee dunida ah ee laga heli karo meelo la mid ah cimilo goboleedka Afrika.
- Maxaa ay isugu egyihiiin khariidadda cimilada iyo tan baadka dhulka?

Waxqabadka 3aad

Idinka oo u shaqaynaya kooxihiinna, mar kale ka jawaaba su'aalahsan:

1. Waa maxay sababta meelaha qaarkood u noqdeen lamadegaan, meelana kaymo roobban?
  2. Maxaa ay xayawaannada kala duwani ugu kala nool yihiin meelo kala duwan?
  3. Waa maxay sababta beeraleyda Bariga Afrika ay u beertaan dalag ka duwan kuwa ay beertaan beeraleyda Galbeedka Afrika?
-

Cimiladu waa xaaladaha hawada dhow ee ku gedaaman meel ka mid ah dunida aynu ku nool nahay. Waa xaaladda muddada dheer ee cimilo-gooreed la ururiyey. Waxaa ka mid ah xaaladda guud ee cimilo-gooreedka meeshaasi, xilliyada abaaraha iyo dabaylaho roobka keena sida Mansoonka.

Labada qodob ee ugu muhiimsan ee lagu garto nooca cimilada goobi, waa heerkulka iyo roobabka (casharka cimilada ee fasalka 8aad, waxa aynu ku baran doonaa cimilooyinka qabow ee ay ka jiraan barafka iyo roobabka barafka yar-yari wata, kuwaasi oo lagu tilmaamo noocyada ugu muhiimsan ee da'aaga).

Gobolka dabiiciga ahi waa meel ka mid ah dunida korkeeda oo leh astaamo isku mid ah ee cimilo, baad, nolol xayawaan iyo dad. Waxaa guud ahaan lagu magacaabaa hab dabiici nololeed (*biomes*). Hab dabiici nololeedka waxa uu kulmiya cimilada iyo baadka.

Marka lagu saleeyo heerkulka, waxa dunida ka jira 3 qaybood oo waaweyn oo gobollo dabiici ah oo u sii qaybsama hab dabiici nololeedyo yar-yar oo badan. Saddexda gobol ee dabiiciga ah ee waaweyni waxa ay kala yihiin:

1. Gobolka loolalka hoose ee dabiiciga ah.
2. Gobolka loolalka dhexe ee dabiiciga ah.
3. Gobolka loolalka sare ee dabiiciga ah.

Markii aynu soo baraneynay qaarradda Afrika, waxa aynu ogaannay in cimilada sii qaboobaato marka laga sii fogaado dhulbaraha. Afrika badankeedu waxa ay ku taallaa gobolka cimilooyinka kulul ee u dhexeeyaa kulaalaha waqooyi iyo kan koofureed. Cimilooyinka gobolkaasi waxa xukuma dabaylaho kulaaleyda.

Eeg khariidadda gobollada cimilooyinka dunida ee ku yaalla bogga 17. Waxa aad ku dareemaysaa inta uu leeyahay baaxadda dhulka ku yaalla waqooyiga iyo koofurta dhulbaraha. Waxa aad arkaysaa in dhulka intiisa badani ku yaallo waqooyiga dhulbaraha. Waxaa kali ah oo jira koofurta Ameerika oo xoogaa hoos uga dheer Afrika.

Taas macnaheedu waxa ay tahay in gobolka loolalka dhexe uu ku dhaco galoo barksa waqooyi ee duida.

Waxqabadka 4aad

Sawir khariidadda dunida oo ka dooro:

- 4 meelood oo aad u malaynayso in ay aad u qabow yihii. Kuna dul qor ‘qabow’.
- 4 meelood oo aad u malaynayso in ay aad u kulul yihii. Kuna qor ‘kulayl’.
- 4 meelood oo aad u malaynayso in ay ku yaallaan loolalka dhexe. Kuna qor ‘dhexe’.

2.2) Gobolka loolalka dhexe

Gobolka loolalka dhexe waxa uu ku dhacaa dhulka u dhixeyya dhulka loolalka sare ee qabow ee $66\frac{1}{2}^{\circ}$ iyo loolalka hoose ee qabow ee $33\frac{1}{2}^{\circ}$. Cimilada loolalka dhexe waxa saameeya laba hawo oo waaweyn. Tan hore, waa hawada ballaaran ee kulaaleyda ee u jeedda dhinaca cirifyada dunida. Tan kalena, waa hawada qabow ee ka timid cirifyada dunida ee ku soo socota dhinaca dhulbaraha. Labadaasi hawo ee ballaaran, mar kasta waa ay iska hor yimaaddaan, waxaana ay ku kulmaan gobolka cimilo dhexdhixaadka ee loolalka dhexe.

Maadaama ay dunidu janjeedho, waxa gobolkaasi helaa xilliyo kala soocan oo aan aad looga dareemin gobollada kulaaleyda. Afarta xilli ee gobolka cimilo dhexdhixaadka waxa ay kala yihii:

Xilli	Heerkul	Wareeg badhka waqooyi	Wareeg badhka koonfureed
Gu'	Diirran	Maars, Abril, May	September, Oktober, Nofember
Jiilaal	Kulul	Juun, Julaay, Ogost	Desember, Janwari, Febraayo
Dayr	Qabow	September, Oktober, Nofember	Maars, Abril, May
Xagaa	Qabow	Disember, Janaayo, Febraayo	Juun, Julaay, Ogost

Gobolka loolalka dhexe waxa ku jira gobollada dabiiciga ah ee soo socda, waxaana ka mid ah:

2.2.1 Gobolka dabiiciga ah ee Badda Cab ee Dhexe

Gobolka dabiiciga ah ee Badda Cad ee dhexe waxa meelaha xeebaha ah laga helaa caws gaagaaban iyo geed gaab cufan. Meelaha taagagga ah iyo buuraha waxa laga helaa dhirta magoolayaasha ee Oak iyo Bayn. Dhammaan baadka ka baxa waxa uu leeyahay caleemo sida - hartaadag oo timo leh si ay u joojiyaan biyaha uumi-baxaya.

Waxa gobolkani leeyahay Xagaa kulul iyo Jiilaalo dhexdhedaad ah oo roobban. Waxaa xeebaha ku soo dhacda dabayl wadata maayad qabow oo badda ka timid.

Astaamaha cimilada Badda Cad ee dhexe

Faraqa qabowga iyo kulaylka	7°C
Roob sanadeedka	420mm
Loolalka ay ku dhacdo	30° - 50° waqooyi iyo koofur
Meelaha ay dunida kaga dhacdo	Bartamaha iyo koonfurta Kalfoorniya. Diilinta xeebta ee ku wareegsan Badda Cad ee dhexe. Xeebaha galbeedka iyo koonfurta Austareeliya. Xeebaha Jili iyo waqooyiga Niyuusiland. Gobolka Keek ee Koofur Afrika
Astaamaha	Xagaa aad u kulul iyo jiilaal qabow oo qoyan

Jabaralis waxa ay ka kooban yihiin gobollo sare, oo ay ka baxaan dhir isku cufan oo leh caleemo ballaaran ama dhuudhuuban. Waxa ka jira xoogaa geedo waaweyn ah.

Shaxan muujinaya roobka iyo heerkulka magaalada Saantiyaago ee Jili oo tusaale u noqon karta cimilada Badda Cad ee dhexe.

Bisha	J	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D
Heerkul (°C)	35	34	34	23	19	14	14	17	22	23	26	28
Roob (mm)	0	4	5	20	71	94	98	70	29	11	8	5

Baadka badda cad ee dhexe

Dhaqdhaqaqa dhaqaale ee gobolka Badda Cad ee dhexe

Meherad dhaqameedkii hore ee agagaarka Badda Cad ee dhexe waxa ay ahayd beerista geed miroodka iyo firileyda badarka. Waxaa si xoog leh looga beeri jirey cinabka iyo dhaqashada xoolaha. Beryahan dambe waxa la horumariyey geed miroodkii oo si ballaaran loo beeray iyo cuntooyinka looga baahan yahay suuqyada magaalooyinka oo la kordhiyey. Beeraha ganacsiga loo tabcado waxa loo adeegsadaa in sanadka oo dhan la waraabiyo si loo joogteeyo wax soo saarkooda.

Dalxiiska ayaa noqday mid aad iyo aad u muhiim ah, gaar ahaan dalalka waqooyiga Afrika iyo koofurta Yurub. Dalxiisayaasha badankoodu waxa ay ka yimaadaan waqooyiga iyo koofurta Yurub, gaar ahaan xilliga Xagaagii si ay qorraxda ugu raaxaystaan.

2.2.2 Gobolka dabciiciga ah ee cawsleyda cimilo dhexdhedaadka

Cawsleyda cimilo dhexdhedaadka waxa ay leeyihin Xagaa kulul iyo Jiilaal qabow. Magacyo kala duwan ayaa looga yaqaannaas gobollada dunida. Ameerika waxaa looga yaqaan Barayris. Yurub iyo bartamaha Aasiya waxa looga yaqaan Isteb. Galoob-barka waqooyi waxa gobollada cawsleydu ku yaallaan badhtamaha qaaradaha, waana ka qabow yihiin cawsleyda ku yaalla galooob-barka koofureed.

Faraqa qabowga iyo kulaylka	31°C
Roob sanadeedka	810mm
Loolalka ay ku dhacdo	30° – 55° waqooyi iyo koofur
Meelaha ay dunida kaga dhacdo	Galbeedka waqooyi - Maraykan Bartamaha Yurub iyo Aasiya oo loo yaqaan (Urasiya).
Astaamaha	Xagaa diirran ama kulul. Jiilaal qabow.

Shaxan muujinaya heerkulka iyo roobka magaalada Winnibeg oo ku taalla Kanada, oo tusaale u ah gobolka cawsleyda cimilo dhexdhexaadka

Bisha	J	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D
Heerkul (°C)	-12	-10	0	7	18	21	21	17	10	2	-8	-12
Roob (mm)	26	25	38	47	55	75	84	59	51	36	28	24

Cawsleyda cimilo-dhexdhexaadka

Dhaqdhaqaqa dadka ee cawsleyda cimilo dhexdhexaadka

Carrada gobolladaasi aad bay u nafaqo badan tahay, waana meesha laga soo saaro badarka ugu badan caalamka. Miraha badarka ee la beero waxa ugu muhiimsan sareenka. Dalalka ugu badan wax soo saarka sareenka ee dunida waxa ka mid ah Yukrayn, Ruushka, Banaannada Barayris ee Kanada iyo Maraykanka iyo banaannada Bambas ee Arjantiina.

Miraha badarka ee kale ee laga beero banaannada cawsleyda ah waxa ka mid ah qamadida, heedda iyo galleyda. Xoolo dhaqashada ayaa iyana ah meherad muhiim ah sida lo'da iyo ariga hilibka loo dhaqdo. Banaannada cawsleyda galoob-barka koofureed waxa ay ku habboon tahay dhaqashada ariga oo laga helo hilis iyo dhogorta dharka laga sameeyo.

2.2.3 Gobolka kaymaha magoolayaasha cimilo dhexdhixaadka goodiga bari

Kaymaha magoolayaasha cimilo dhexdhixaadka waxa ay ka dhacaan goodiga bari ee Maraykanka, Kanada iyo waqooyi/bari Aasiya. Waa cimilo gamooje ah oo roobban, waxa ay leedahay afarta xilli ee loolalka dhexe ee kala soocan.

Faraqa qabowga iyo kulaylka	31°C
Roob sanadeedka	810mm
Loolalka ay ku dhacdo	30° – 55° waqooyi iyo koofur (Yurub 45° – 60°W)
Meelaha ay dunida kaga dhacdo	Bariga Maraykanka iyo koofur Kanada. Waqooyibari Shiinaha, Jabaan, Koreeya, Bartamaha iyo bariga Yurub.
Astaamaha	Isbeddelka xilliyada Xagaaga iyo Jiilaalka oo aad u kala duwan.

Shaxan muujinaya heerkulka iyo roobka magaalada Beyjiin ee Shiinaha oo tusaale u ah kaymaha magoolayaasha.

Bisha	J	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D
Heerkul (°C)	-5	0	5	12	22	25	27	23	18	9	-2	-4
Roob (mm)	0	7	9	27	51	57	220	170	59	25	20	6

Xilliga Xagaaga ee gobolkaasi, waxa kolba sii yaraada dhererka maalintii, waqtiga qorraxdu soo jeeddo. Waxa maalinta gaabani keentaa in caleemaha geeduuhu ay samayn waayaan nafaqada caleenta ee kolorofil, ka dibna caleenta dhirta ay noqoto hurdi, casaan iyo boodh, marka dambana dhirta caleentu ay ka daadato.

Kaymaha deyrtaa

Carradu, kaymaha magoolayaashu waa hodan, waxaana nafaqeeyaa caleenta daadanaysa, qolofta dhirta iyo nafleyda dhimatay.

Dhirtu waa qori adag, caleemo ballaadhan oo dhererkoodu gaadho ilaa 30 mitir. Waxaa ka mid ah dhirta Oak, Elm, Mable, Beech, Chestnut iyo Hickory.

Dhaqdhaqaaqa dhaqaalaha ee dadka

Dhulka intiisa badan waxa laga dhammeeyey kaymihi hore ee waaweynaa, waxaana laga sameeyey degmooyin iyo dhul beereed.

Gobolkani waxa uu hodan ku yahay kala duwanaanta wax soo saarka miraha beeraha. Maraykanka iyo Baraasiil iyo bartamaha shiinaha waxa ay soo saaraan galley iyo cudbi. Jabaan iyo shiinaha waxa ay soo saaraan xariirta.

Waxa kale oo muhiim ah shaqada ka ganacsiga qoriga adag ee kaymaha laga jaro iyo qoriga jilicsan oo isna la gooyo.

2.2.4 Lamadegaannada loolalka dhexe

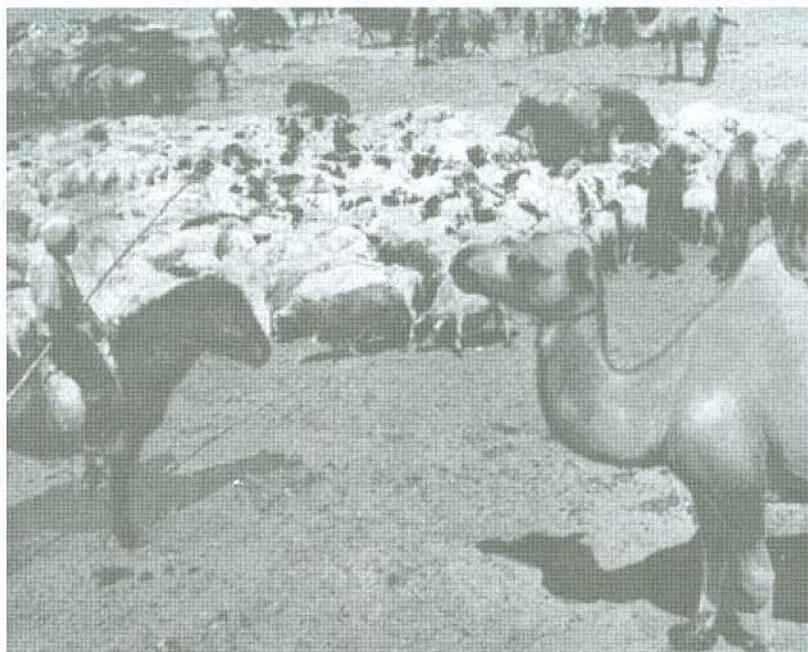
Lamadegaannada loolalka dhexe waxa ay helaan roob aad u yar sida kuwa loolalka hoose oo kale. Lamadegaannada Urasiya (Yurub iyo Aasiya) waxa ay ka fog yihiin badaha, waxa ayna ku dhacaan badhtamaha qaaradda. Lamadegaannada waqooyiga Ameerika, iyaguna waxa ay ku yaallaan dhinaca roob ka jeedka ee buuraha Rocky. Faraqa u dhxeeyea kulaylka iyo qabowga aad buu u sarreeyaa, heerkulkuna waxa uu gaadhaa heir aad u xag jira. Xilliga Jiilaalkii waxa uu ka hoos mari karaa -26°C, Xagaagiina ilaa 38°C. Roobka badankiisu waxa uu da'aa Jiilaalkii iyo Gugii, meelaha aad u qabow barafka soo daata ayaa ka badan roobka.

Faraqa qabowga iyo kulaylka	24°C
Roob sanadeedka	Waxa uu ka yar yahay 150mm.
Loolalka ay ku dhacdo	35°W – 55°W
Meelaha ay dunida kaga dhacdo	Galbeedka waqooyiga Ameerika. Badhtamaha Urasiya
Astaamaha	Qallayl xigeen caws yari ka baxo.

Shaxan muujinaya nooca cimilo - heerkulka iyo roobka magaalada Dahraan oo tusaale u ah lamadegaannada loolalka dhexe

Bisha	J	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D
Heerkul (°C)	1	6	9	16	21	27	27	28	25	18	19	6
Roob (mm)	30	16	40	15	5	0	5	0	0	3	15	20

Xayawaanka qabatimay nolosha deegaanka lamadegaankaasi waxa ka mid ah fardaha la yidhaahdo ‘Peresiwaliski’, awrta labada kurus leh, shabeelka barafka, butida lamadegaanka Gobi, garanuug iwm.

Fardaha iyo geela Mongooliyiinta

Dhaqdhaqaaqa dadka lamadegaanka

Lamadegaannada badhtamaha Aasiya waxaa dadku dhaqdaan xoolaha ay ka mid yihii lo'da, idaha, riyaha iyo fardaha. Dhaqan ahaan, waxa ay dadku ahaayeen dad reer guuraa ah, waqtigooda intiisa badan ku qaata xoolo dhaqashada. Degmooyinka intooda badani waxa ay ka samaysmeen buuraha silsiladaha salkooda hoose, halkaasi oo biyihii laga helay ee koobnaa ay suurtogeliyeen beero waraab ah.

Waxqabadka 5aad

Kooxo u shaqeeya oo doorta mid ka mid ah gobollada dabiiciga ah ee loolalka dhexe. Isku daya in aad warbixin dheeraad ah ka samaysaan.

Sawir khariidad oo xardha meelaha dabiiciga ah. Sawir xayawaannada iyo dhirta laga helo dabeecaddani.

Sawira dhammaan tuseyaasha cimilada loolalka dhexe:

- Heerkul sanadeedka
- Heerkulka
- Roob sanadeedka

2.3 Gobolka loolalka sare

Gobolka loolalka sare waxa uu ku yaallaa waqooyiga iyo koonfurta $66\frac{1}{2}^{\circ}$. Waxaa gobolkan ku soo dhaca dabaylahaa ballaadhan ee ka yimaada cidhifyada iyo dhulka Artik. Saybeeriya iyo Kanada waxa ay ka mid yihii meelaha ay dabaylahaa ka soo dhacaan. Galoob badhka koonfureed ma laha dhul la mid ah oo dabaylahan oo kale ka soo dhacaan.

Janjeedhka dhulka ayaa keena in dhulkani uu helo qorrax daciif ah. Xilliga Jiilaalkii gobolku waa habeen gebi ahaantii. Qorraxdu waxa ay soo baxdaa Xagaagii oo dhan, markaasi waa lix bilood habeen ah iyo lix bilood oo maalin ah.

Cimilada loolalka sare waa mid aad iyo aad u qalafsan. Dhulka intiisa badan waxa lagu tiriyyaa lamadegaan qabow.

Gobolka cidhifyada dunida waxa ka mid ah:

2.3.1 Gobolka Dabiiga ah ee Toyga

Waxa gobolkan leeyahay xagaayo gamooje ah iyo Jiilaal aad u qabow. Sanadka oo dhan da'aagu waa uu soo dhacaa, gaar ahaan Jiilaalkii waxa dhaca baraf xoog leh. Gobolka dabiiciga ah ee Toygaa waa kan ugu ballaadhan gobollada dunida, waxa uuna gaadhaa 17% dhulka korkiisa.

Faraqa qabowga iyo kulaylka	41°C: hoose –25°C; sare 16°C
Roob sanadeedka	310mm
Loolalka ay ku dhacdo	50° – 70° waqooyi iyo koonfur
Meelaha ay dunida kaga dhacdo	Bartamaha iyo galbeedka Aalaaska, Kanada laga bilaabo Yukar ilaa Labrador Waqooyiga Yurub ilaa Saybeeriya ilaa badda deggan ee Basifik
Astaamaha	Jiilaal dhaadheer oo qabow. Xagaa gaaban

Shaxan muujinaya nooca cimilada, heerkulka iyo roobka Dawsan ee Aasiya oo tusaale u ah gobolka dabiiciga.

Bisha	J	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D
Heerkul (°C)	-30	-27	-15	0	10	14	14	12	5	3	-20	-26
Roob (mm)	25	23	20	20	22	27	30	30	37	26	26	24

Gobolka Toyga waa eray Ruush ah oo macnihiisu yahay "Kaymihi Biyo-fadhiisinka". Gobolka Toyga waxa uu caan ku yahay kaymaha dhirta Koniferoos oo dhammaan dhulka qariya. Kaymuhu waa laba qaybood. Tan hore, waa kaymo furan oo geedaheeda kala durugsan yihiiin. Tan kale, waa kaymo jiq ah oo dhulku hadhaysan yahay.

Kaymahani waxa ay xoog ku leeyihiin waqooyi galbeed ee xeebaha Badda Baasifigga ee dalka Maraykanka. Waxa halkaasi laga helaa

kaymaha dunida ugu waaweyn. Baaxadda dhirtu waxa ay sii yaraataa marka loo sii durko xagga cidhifyada ilaa laga galo gobolka dabiiciga ah ee Tuundra, markaasi oo dhirtu gaagaab noqodaan.

Xayawaanka dhulka gobolka Toyga aad bay u kala duwan yihiin, waxaana u sabab ah Jiilaallada aadka u xun-xun. Laakiin, xayawaanka Toyga qaarkood waxa ay awood u leeyihiin in ay u adkaystaan deegaanka aad u qabow iyo Jiilaallada adag.

Xayawaanka badankoodu waxa ay u guuraan dhinaca koonfureed ee hawadu diirran tahay bilaha Jiilaalka. Xayawaannada qaar kale oo ka mid ah aaya xilliga Jiilaalka qabow is aasa. Kuwa sida caadiga ah ula qabsaday deegaanka waxaa ka mid ah riindiirka, yeysa, butida iyo dabagaalaha oo Jiilaalkii is aasa. Shimbiraha aaya ka haajira xilliga qabow ee Jiilaalkii iyaga oo u duula dhulalka diirran ee dhinaca koonfurta ee fog.

Dhaqdhaqaqa dadka iyo dhaqaalah

Eyo jiidaya romoodho

Eskiimo waxa ay iyaguna ku nool yihiin Giriinland, waa dad u bartay qabowga badan.

Dadkaas Inuyut waxa uu dhaqankoodu ahaan jirey kalluumaysato iyo ugaadhsato. Waxa ay ugaadhsan jireen xayawaanka tirada yar ee qabatimay deegaanka Toyga sida kalluunka, saafka iyo nibiriga. Waxa kale oo ay ka ganacsan jireen dhogorta xoolaha oo ay qaarkood ku heli jireen qiimo aad u sarreeya. Tusaale – boqorrada aaya xidhan jirey dhogorta (Ermine). Waxaa Inuyut ay dhaqdaan eey la

Dad badan oo reer guuraa ah aaya ku nool gobolka Tayga ee kaymoleyda ah ee waqooyiga Uraysiya (Yurub iyo Aasiya) iyo waqooyiga Maraykanka. Dadyoga reer guuraaga ah ee Tayga waxaa ka mid ah dadka Inuyut ee guur-guura waqooyiga Alaska iyo Kanada. Waqooyiga Yurub waxa guur-guura dadka Sami. Dadka

Gaadiidka barafka

yidhaahdo "Huskiyes" oo ku noolaan kara xaaladaha adag. Waxa eeydaasi jiidaan rimoodho yar-yar oo aan shaagag lahayn, laakiin ku socda laba qori oo jiifa oo dul sibxada barafka, eeyda waa xayawaanka gaadiidka loo adeegsado.

Dadkaasi beryahan dambe waa la dejiyey badankoodii, waxaana ay ku nool yihiin tuulooinka iyaga oo hela adeeg la mid ah kan ay helaan dadkeenna. Carruurtoodu waxa ay tagaan dugsiga. Waxa ay bartaan dadyowga kale ee dunida ka jira sideenna oo kale.

Meelaha xadaaraddu gaadhad waxa lagu isticmaalaa baabuur yar-yar oo gaar ah oo lagu magacaabo "Show-mobile", kuwaasi oo dul socon kara dhulka barafku qariyey.

Dadka Sami ama Labs waxa ay degaan gobollada waqooyi ee dalalka Iskaandaneefiyanka. Waa dad reer guuraa xoolo dhaqato ah sida Soomaalida. Dadka Sami ama Labs waxa ay noloshoodu ku tiirsan tahay xayawaanka rindiirkha ee ay dhaqdaan sida dadka kale ee reer guuraaga ah. Waxa ay cabbaan caanaha rindiirkha, waxa ay cunaan hilibkiisa iyaga oo xidha dharka iyo kabaha laga sameeyo haragga rindiirkha. Waxa kale oo ay xaydha xayawaankaasi ku shitaan faynuuska. Labs ama Sami qaarkood waa ay kalluumaystaan. Kayawaanka rindiirkha waxa uu u egyahay goodir geeso badan oo xoog leh. Waa gaadiidka ay dadku ku adeegsadaan waxaa lagu jiidaa rimoodho yar-yar oo barafka dul mara.

Dadka Sami ama Labs waxa la oggolaysiin waayey ilbaxnimada. Waxa ay iska caabiyeen in ay ku dhex milmaan dhaqanka kale ee Iskaandaneefiyanka. Weli waxa ay ku dheggan yihiin noloshii reer guuraaganimada.

Riindiir jiidaya rimoodho

Dhulka Tayga waxa laga helaa khayraad tiro badan. Khayraadka ugu badani waa kaymaha laga helo qoryaha jilicsan ee koniferka oo ah kuwa dunida ugu ballaadhan. Dhirkha koniferka ganacsi wanaagsan ayay leeyihiin, looxa jilicsan waxa laga sameeyaa waraaqaha aynu wax ku qorno. Dhirta konifer dhaqso ayay u baxdaa inkasta oo waqtigan dambe uu koritaankoodu gaabiyey sababta oo ah barafkaa ku badan. Dhul ballaadhan oo kaymahaasi ah ayaa hadda la baabbi'iyey si qoryo looga gurto.

2.3.2 Gobolka dabiiciga ah ee Tundara

Gobolka Tundara waa kan ugu qabow dhammaan gobollada dabiiciga ah ee dunida. Erayga Tundara waxa uu ka yimid eray afka Finishka ah oo macnihiisu yahay "meeshii aan dhirta lahayn – tunturia". Dhulka Tundara waxa uu caan ku yahay barafka dhulka qariya, heerkul aad u hooseeya iyo da'aa yar. Carrada lakabka khafiifka ah ee hoose waa baraf dhagaxoobay, waxa la yiraahdaa "Permafrost", markaasi xilliga Xagaagii ee uu dhulka sare diiro waxa carradu noqotaa mid biyuhu aanay dhaafin, oo xilliga diirran dhulku waxa uu isu rogaa meelo biyo fadhiisin ah marka barafku dhalaalo. Xilliga Jiilaalka, meel waliba baraf bay isubedeshaa. Xilligaa baadka baxaa aad buu u yahay.

Faraqa qabowga iyo kulaylka	-22°C ilaa 6°C
Roob sanadeedka	200mm
Loolalka ay ku dhacdo	60° – 75° waqooyi
Meelaha ay dunida kaga dhacdo	Gobolka Aartik ee waqooyiga Maraykanka. Xeebaha Giriinland. Waqooyiga Saybeeriya ee ku xigta Badda Aartik
Astaamaha	Jiilaal dhaadheer oo xun-xun oo aad u qabow iyo xilli gaaban oo yara diirran. Ma laha xilli Xagaa ah.

Shaxan muujinaya...

Bisha	J	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D
Heerkul (°C)	-28	-26	-15	-11	-3	2	4	3	-6	-10	-17	-30
Roob (mm)	11	15	10	15	15	15	25	25	20	24	9	11

Dhulka Tundara nolol yar baa ka jirta marka loo eego gobollada kale ee dabiiciga ah, sababta oo ah waxa jira qabaw xad dhaaf ah iyo dabaylaho qabow ee qallalan iyo lakabka hoose ee carrada oo baraf ah. Laakiin, deegaankaasi sidaasi u adag ayaa haddana laga helaa geedo iyo xayawaan. Baadka dabiiciga ah waxa ka mid ah geed-gaab yar-yar oo lagu magacaabo sedges, mosses, liferwort iyo caws yar-yar. Dhulku ma laha wax geedo ah. Jiilaalka dheer dhulku waa habeen. Iftiinka Xagaagii ayaa saameeyaa nolosha Tundara.

Baadka ka baxa dhulkaasi oo dhammi waxa ay u adkaystaan dabaylaha qabow ee dhulkaasi ka soo dhaca iyo carrada barafowday. Geedaha oo dhammi waa ay gaagaaban yihiin, waxa ay ku urursan yihiin meel-meel si ay isaga caabbiyaan qabowga.

Xayawaanka gobolka dabiiciga ahi waxa ay qabatimeen Jiilaallada qabow ee dhaadheer. Qaarkood deegaanka kama tagaan, waxaana ay wax dhalaan xilliga gaaban ee Xagaagii. Waxa ka mid ah dawacada Artik iyo Ermine, kuwa kale gaar ahaan shimbiruhu waa ay haajiraan ama guuraan xilliga qabowga, laakiin butida (Skunk iyo Chipmunk) waa ay isasaartaan xilliga qabowga.

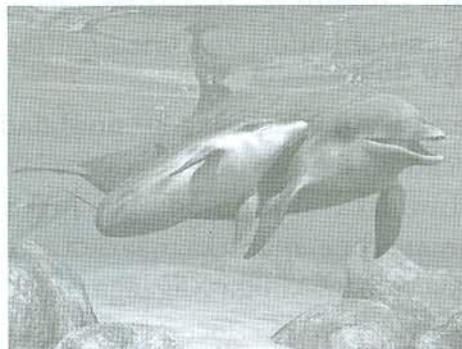
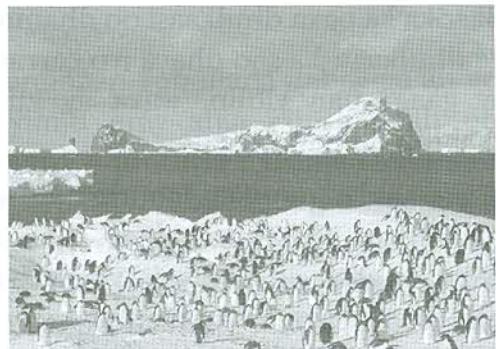
Dhaqdhaqaaqa dadka iyo dhaqaalaha

Noloshaasi Tundara ee aadka u adag waxa ku nool dad reer guuraa ah oo u halgama sidii ay dabeeecaddaasi adag ugu adkaysan lahaayeen. Dadkani waa dadka loo yaqaanno "Inwitiska" oo intooda badan ku nool gobolka Tayga ama agagaarkiisa, hase yeeshi mararka qaarkood ku fido gobollada ka qabow ee Tundarada gaar ahaan xilliga Xagaaga.

2.3.3 Gobolka dabiiciga ah ee Antaractik

Cidhifka koofureed ee dunida waa kan ugu qabow, ugu dabaysha badan uguna qallalan. Waxaa lagu diiwaangeliyey qabowgii ugu badnaa dunida oo ah -88°C , waana cidhifka koonfureed ee dunida. Dhulka cidhifka koonfureed ee dunida, Antaraktika, waa baraf lamadegaan ah, roobka ay heshaana ka yar kan Saxaaraha. Waxaa la yaab leh in 72% biyaha la cabbi karo ee dunidu ay jiifaan dhulkaas iyaga oo noqday baraf dhagax ah.

Gobolka Antaractika noloshu waa ku adag tahay. Hase yeeshi, meelaha badi ka soo dhowaato waxaa laga helaa Nibiri iyo shimbiro. Xayawaankaasi waxa uu leeyahay lakab baruur ah oo ka celiya qabowga. Kalluunka iyo cayayaanku waxa ay leeyihiin kimikooyin dabiici ah oo dhiiggoodu ka ilaaliyo in ay barafoobaan, kuwo kalena sida shiimbiraha Benguwin iyo xayawaanka *seal* waxa ay leeyihiin jidh isku cufan oo adag oo kaydiya kulaylka jidhka. Waxa kale oo shimbiruhu ay leeyihiin baalal aanay qabanin ama gelin biyuhu.

Dhaqdhaqaaqa dadka iyo dhaqaalahaa

Dhulka ballaaran ee qaaradda Antaractika ma laha dad deegaan u ah. Bulshada dunida waxa ay gaar uga dhigtay in loo adeegsado daraasadaha iyo cilmi barista kala duwan. Waxaa culimada Saynisku goobahaas ka samaysteen saldhigyo ku meel gaar ah ee muddo gaaban si ay u baadhaan deegaanka Antaractika iyo arrimo la xidhiidha baadhista xiddigaha iwm.

2.3.4 Gobolka dabiiciga ah ee Albayn

Waa gobolka dabiiciga ah ee dhulka aad u sarreeya meel kasta ha ku yaallee. Waa meel sare oo qabow ama gamooje ah. Cimilada buuraha korkooda waxaa saameeya sarraynta dhulka, taasi oo sababta in baadka ka baxa buuraha uu kala duwanaado. Buur keli ah oo dheer ayaa aad ku arkaysaa in ay leedahay diilimo baad oo isla beddelaya kor u kaca joogga. Wuxuu buuraha dhaadheeri soo koobaan baadka dhulka laga bilaabo deegaanka oo ku yaalla ilaa laga gaadho cidhifyada, markaasi waxa aynu odhan karnaa buurtu waxa ay leedahay xayawaan iyo baad joogtax ah.

Cimilooyinka buuraha loolalka dhexe aad ayaa ay muhiim u yihiin. Waa biyo kaydiyaal. Xilliga Jiilaalkii baraf ayaa tuula, marka hawada diirto ayaa barafkii dhalaalaa, waxaana biyahaasi joogteeyaan webiyada gobolladaasi.

Baadka iyo xayawaanka buuruhu waxa ay sii yaraadaan marka joogga buurtu kor u sii korodho.

Faraqa qabowga iyo kulaylka	-18°C ilaa 10°C
Roob sanadeedka	230mm
Loolalka ay ku dhacdo	Dunida oo dhan buuruuhu waa ka jiraan
Meelaha ay dunida kaga dhacdo	Silsiladda Roki ee Waqooyiga Ameerika Andes ee Koonfurta Ameerika Albis ee Yurub. Buurta kilimanjaaro ee Afrika. Buuraha Himilaayas ee Tibet. Buurta Fuji ee Jabaan.
Astaamaha	Waxa ay cimilada la wadaagtaa gobollada dabiiciga ah ee deegaanka.

Waxqabadka 6aad

Kooxo u shaqeeya oo doorta mid ka mid ah gobollada dabiiciga ah ee loolalka sare. Isku daya in aad ka qortaan macluumaaad dheeraad ah.

Sawir khariidadda oo midabee meelaha laga helo gobolkaasi dabiiciga ah. Sawir dhirta iyo xayawaannada ka tirsan gobolkaasi dabiiciga ah.

Sawira dhammaan tuseyaasha cimilada loolalka dhexe:

- Heerkul sanadeedka
- Heerkulka
- Roob sanadeedka

2.4) Hawada dunida ee diiraysa

Sanadihii dhowaa waxa culimada Saynisku ogaadeen in cimilada dunidu is beddelayso. Heerkulkii dunida ayaa sii kordhaya.

Sababta keentay isbeddelkan cimilo ayaa lala xiriirinaya hawlahaa aadanaha, kuwaasi oo beddelaya kimikada ay ka kooban tahay hawada aynu ku nool nahay.

Hawadan sare ee innagu gedaamani waxyaabaha ay qabato waxa ka mid ah in ay qabato qaybo ka mid ah kulaylka dib uga noqonaya dhulka, uumiga biyaha, kaarboonka iyo hawooyin kale ayaa qabta qaybo ka mid ah kulaylkii qorraxada ee dhulka dib u celiyey. Habkaasi waa mid dabiici ah oo isu

Haddaba, horumarka wershadaha ee dunida ku sii kordhaya ayaa keenay in neefo khatar ahi hawada sare u baxaan, kuwaasi oo ka mid yihiin neefaha Kaarbon laba ogsaydh, Metanas iyo Nitroos laba ogsaydh. Neefahaasi waxa ay qabanayaan kulayl badan oo aan dunida u baahnayn, waxa ayna sababeen kor u kaca heerkulka.

Natiijooinka ka dhasha waxaa ka mid ah:

- Habkii roobku ugu di'i jirey gobollada dabiiciga ah ee dunida oo uu ku yimaado isbeddel aan la filayn. Abaaro soo noqnoqda oo halis ah iyo kaymaha waaweyn ee dunida oo dab ka kaco kulayl owgiis.
- Meelo kale oo aan la filayn oo roobab waaweyni ka da'aan oo dhaliya daad iyo fatahaad dhibaatooyin keena, meelo kalena ay ka dhacaan baraf xoog leh.
- Badiihii waaweynaa oo diira iyada oo la sheegay in barafkii cidhifyadu uu dhalaalayo, taasi oo saamayn ku yeelanaysa kor u kaca heerka biyaha badda iyo waxyeellada noolaha badda.
- Geedihii iyo noloshii xayawaanka oo ay khasab ku noqotay in ay qabatimaan isbeddelka. Xayawaanno badan ayaan awoodin in ay ku noolaadaan meelo berigii hore aad u qaboobaa oo hadda diirimaad noqday.

2.5) Isbeddelka cimilo ee El-Nino

Sanadahan dambe waxa kale oo soo kordhay isbeddel ku dhacay cimiladii dunida. Isbeddelkaasi la yaabka leh waxa loo bixiyey "El-NINO". Isbeddelkani waa qas ku yimi xaaladdii cimilada ee caadiga ahayd ee dunida. Wuxuu naqaannay xilliyada Guga ee roobka iyo xilliga Jiilaalka ee aan roob jirin, taasi oo lagu talageli jirey dhinacyada beeraha iyo xoolahaba. Laakiin, culimada hawadu waxa ay sheegeen in si aan caadi ahayn ay u diirayaan biyaha sare ee bariga Badweynnta Baasifiggu, taasi oo keenta in cadaadiska hawada ee koonfurta badweynnta Baasifiggu isbeddel ku yimaado. Ka dibna in dabaylihii ay isu beddelaan dhinaca galbeed iyaga oo sida hawo diiran oo roob wata, waxaana roobab lixaad leh ku dhuftaan bariga Austaraaliya ilaa koofur-bari Afrika. Dhinaca galbeedka Maraykanka waxa gaadha dabaylo iyo maayado badda oo qabow ee waxyeello u geysta geedihii badda ee kalluunku ku noolaa.

Saddexdii ilaa toddobadii sanadoodba waxa la sheegay in haddana ay joogsadaan dabaylaho ganacsigu oo ay si lama filaan ah dhinaca galbeed ugu jeestaan iyaga oo diiran oo wata roobab lixaad leh oo ku dhufta galbeedka xeebaha koofur Ameerika.

Isbeddelka cimilo ee kediska ah waa mid aan ilaa hadda la saadaalin karin. Waxa qas ku dhacaa hawadii badaha waaweyn, taasi oo saamayn weyn u keentay cimiladii dunida oo dhan, waxaana ka dhasha:

- Roobab lixaad leh oo aan la filayn, duufaano badaha ka yimaada iyo daadad.
- Abaaro ka dhaca dhinaca kale ee qaaradaha.
- Heerka biyaha badda oo kor uga kaca badhtamaha badweynta Baasifigga iyo biyaha oo heerkoodu hoos uga dhaco galbeedka Baasifigga.
- Roobabka kulaalayda oo ka leexda deegaannadii ay ka di'i jireen, taas oo saamayn ku samaysa dhaqdhaqaqii jihooinka dabaylaha ee dunida oo dhan.
- Gobollada cimilo dhexdhedaadka oo Jiilaalladu marmar diiramaad noqda.

Waxqabadka 7aad

Weydii waayeelka in ay kaaga sheekeeyaan sida cimillada deegaankaagu ay isu beddeleyso.

Ma kaaga sheekeyn karaa sanado aad u xumaa ama u wanaagsanaa.

Maxaa ka dhigey sanadahaas kuwo wanaagsan ama kuwo xun.

Layli Naqtiiñ ah 2

1. Da'aaga waxa ka mid ah:
    - b) dabayl, roob iyo heerkul
    - t) roob, baraf iyo roob-baraf
    - j) baraf, roob-baraf iyo, dabayl
    - x) roob, baraf iyo heerkul
  2. Gobolka dabiiciga ah ee Jabbaral waxa uu ku yaallaa:
    - b) gobolka loolalka dhexe
    - t) gobolka kulaalaha
    - j) gobolka loolalka hoose
    - x) gobolka loolalka sare
  3. Celceliska roobka ka da'a gobolka dabiiciga ah ee cawslayda loolalka dhexe waa:
    - b) 1250mm
    - t) 250mm
    - j) 510mm
    - x) 810mm
  4. Weeraha soo socda middee ayaa sax ku ah gobolka dabiiciga ah ee lamadegaanka:
    - b) lamadegaannadu mar walba waa kulul yihii.
    - t) lamadegaannadu mar walba waxa ay leeyihii bacaad.
    - j) lamadegaannadu waxa ay helaan roob ka yar 250mm.
    - k) lamadegaannadu waxa ay mar walba helaan roob bisha Janaayo.
  5. Gobollada dabiiciga ah midkee ayaa leh dhirta dunida ugu badan.
    - b) tundara
    - t) tayga
    - j) jabbaral
    - x) kaymoleyda baraalah
  6. Waa kuwee xayawaannada la rarto ee laga helo gobolka dabiiciga ah ee Tayga.
    - b) rayndiir iyo eeyo
    - t) geel iyo fardo
    - j) dibi iyo dameero
    - x) madaxkuti iyo benguwint
  7. Waa kee gobolka dabiiciga ah ee ka jira cirifka waqooyi:
    - b) lamadegaanka
    - t) tayga
    - j) tundara
    - x) jabbaral
  8. Kuwa soo socda midkee ayaa raalligeliya cimilada:
    - b) Cimiladu waa ay sii kuluaanaysaa marka aad galbeed sii aadaba.
    - t) Marka uu jooggu kordhaba kulaylkuna waa uu sii kordhaa.
    - j) Marka aad ka sii fogaaato dhulbaraha cimiladuna waa ay sii qabowdaa
    - x) Cimilada meeli waxa ay ku xiran tahay baadka meeshaa laga helo.
  9. Waa kee gobol cimileedka leh xilliyada aadka u kala qeexan?
    - b) loolalka-dhexe
    - t) loolalka-sare
    - j) kulaalayaasha
    - x) loolalka-hoose

Hordhac

Fasalka 7aad waxa aad ku soo baratay:

- Dariiqooyinka loo bartay taariikhda dadyowga dunida.
- Geeddigii ay ku socdaaleen dadka Baantuuga.
- Dadyowgii hore ee ku nagaaday dhulkoodii hooyo.
- Filiqsanaanta dadyowga Afrika.

Cutubkan waxa aad ku baran doontaa:

- Isu-ekaanshaha iyo kala duwanaanshaha dadyowga dunida.
- Filiqsanaanta dadyowga dunida.
- Tiro dhaafka dadyowga dunida.

Ujeeddo:

Waxa ay ardaydu xiisayn doonaan in dadyowga dunidu ay kala duwan yihiin, isla markaana ay dhammaantood isku xiran yihiin caalami ahaan.

Waxa ay sharxi doonaan isu-ekaanshaha iyo kala duwanaanshaha kooxaha kala duwan.

Waxa ay xiisayn doonaan in isu-ekaanshahooda iyo dhaqan wadaaggoogu uu ka muhiimsan yahay faraqa u dhixeyya.

Waxqabadka 1aad

Kooxo u shaqeeya. Eeg muuqaalka ardayda ka tirsan kooxdaada. Qor meelaha ay isaga eg yihiin iyo meelaha ay ku kala duwan yihiin. Sidee baad isugu mid tiihin? Sidee baad isugu eg tiihin? Qor ugu yaraan tobant waxyaabood oo aad iskaga mid tiihin iyo tobant waxyaabood oo aad ku kala duwan tiihin. Kee baad u malaynaysaa in uu muhiim yahay? Ma isu-ekaanshihiinna mise kala duwaanshihiinna?

3.1) Saddexda kooxood ee jinsiyadaha dadyowga dunida

Sanadkii hore waxa aynu baranay aqoon-yahanno dersa qaab-samaysyada aadamiga. Waxa aynu sheegnay in culimadaasi ay baaraan halkii ay ka soo askumeen jinsiyadaha kala duwan ee aadamiga. Aragti dhaqameedkii hore waxa ay sheegaysay in dadka asalkoodii isku eg yahay, xagga afka iyo muuqaallada ay is leeyihiin. Waxa ay muujiyeen in ay dunidu ka jiraan saddex jinsiyadood oo waaweyn.

1. Kawkashiyaan
2. Mongoliyan
3. Niigaro

Kawkashiyaan

Waa dadka aynu sida caadiga ah u naqaanno caddaanka sida - reer Yurub. Waxa ay leeyihiin jidh midabbo khafiifa leh, qaabka wejigooduna waa isu egyptay. Waxa kale oo ay leeyihiin timo kala baxsan oo toosan, oo ah boodhle, san toosan iyo dibno dhuuban, midabka indhahoduna waa kala duwan yahay sida – buluug, cawlaan, cagaar, boodhe iwm. Hidde ahaan, waxa asalkoodii hore ka soo jeedaa Yurub, Hindiya iyo Bariga Dhexe.

Niigaro

Waa dadka caadi ahaan aynu u naqaano dadka madow. Astaamahooda waxa ka mid ah: "Midab bunni ah, timo adag oo isku maran, san ballaaran iyo dibno ballaaran". Dhaqan ahaan dhulkoodu waa koonfurta lamadegaanka Saxaarahaa.

Mongoliyan

Dadka ugu caansan waa Shiinaha. Astaamahooda waxa ka mid ah: "Midab khafiifa oo ifaya, timo madow oo kuusan iyo indhahooda oo cad laabani ka korreeyo." Dhaqan ahaan dhulkoodii hooyo waxa uu ahaa Shiinaha, Jabbaan, Kuuriya, Fiyatnaam, Filibiin, Indoniisiya, Maleesiya iyo Taylaand.

Hab dhaqameedkaasi loo qaybiyey jinsiyadaha dunidu weli waa la isticmaalaa, laakiin dunida casriga ah looma tixgeliyo in ay muhiim yihiin kala soocidda dadku, sababta oo ah kala qaybinta jinsiyaduhu waxa ay marka dambe horseedaysaa isfaham la'aan ama xataa isnecbaysi. Falal xun-xun ayaa hore dad ugu dhacay, waxaana u sabab ah isfaham la'aanta jinsiyadeed.

Gumeysi

Markii reer Yurub ay faafeen oo ay gumeysteen dalal dunida ka tirsan, aad umay dareemin xaqqiqa ah dadyowga dhulalkoodi ku noolaan jireen ka hor inta ay gumeystayaashu soo gelin. Gumeystayaashu wax qadderin ah ma aysan siin hiddihii iyo dhaqankii ay lahaan jireen dadyowgii loogu yimid dalalkaasi. Waxa ay aaminsanaayeen in dhaqankaasi reer Yurub ka sarreeyo, sidaasi darteedna in lagu cadaadiyo dadyowga kale in ay qataan dhaqanka reer Yurub.

Dadyowga Afrika waxa ay u halgameen xornimadoodii, laakiin waa laga gacan sarreeyey. Ilaa maanta dadyow door ah ayaa weli u dagaallamaya in dhaqankoodii weli ka sii jiro dalalkii ay degeen kuwii ay gumeysan jireen ee ay ka qaadeen. Tusaale, isku day in aad soo baarto dadkii hore ee u dhashay qaaradda Ameerika iyo kuwii degaanka u lahaa qaaradda Ustraaliya.

Is-addoonsigii

Is-addoonsigu waxa uu ahaa dhaqan aadaminimada ka baxsan, oo dadka la addoonsanayo loola dhaqmi jirey sidii alaab qof leeyahay oo kale. Waxaa berigaasi la oggolaa in qof yeesho qof kale oo uu iska leeyahay. Addoontu ma ay ahayn dad xor ah, waxa ay ku noolaayeen xaalado aad u xun-xun, waa la soo iibsan jirey, waana la iska iibin jirey inta suuqa la geeyo. Addoonsigu waxa xididdadiisu ku arooreen iyada oo la aaminsanaa in aadamiga qaarkiis uu ka

hooseeyo kuwa kale. Dhaqan ahaan, waxa is-xaqiriddu ka dhaxayn jirtey qabaa'ilka dhexdooda, hase yeeshay markii dambe waxa ay isubeddeshay jinsiyad addoonsanaysa jinsiyad kale; sidii ka dhacday waagii gumeysiga iyo ka ganacsiga dadka.

Gumaad

Bartamihii qarnigii 20^{aad} waxa jirey nin keli taliye ah oo la odhan jirey "*Adolf Hitler*". Waxa uu aaminsanaa in dadka caddaanka ah ee timaha cawlan, ee indhaha buluugga ah lihi ay yihiin jinsiyad sarraysa. Si uu u dhiirrigeliyo sarraynta jinsiyaddiisa, waxa uu amar ku bixiyey in jinsiyadaha aan ku habboonayn la socodka qorshayaashiisa in la xir-xiro, oo la laayo. Sidaasi ayaa lagu gumaaday malaayin Yuhuud ah iyada oo lagu gubay guryihii la oran jirey "*Gaas Jambar*", oo ahaa guryo shub ah oo ay ku rakiban yihiin neef dab ah. Waxa kale oo Yuhuudda la mariyey ciqaab aadaminimada ka baxsan markii lagu ururiyey xeryihii dabargoynta.

Hitlar waxa kale oo uu necbaa dadka madow isaga oo laayey dad badan oo isugu jirey madow iyo Gibsiska oo ahaa dad tiro yar oo maxaysato ah, oo dhex guur-guuri jirey qaaradda Yurub. Waxa kale oo uu Hitlar xasuqi jirey dadka maskaxda iyo jirkaba ay waxa uga dhiman yihiin.

Dabargoyn

Dabargoyntu waa marka qowmiyadi doonto in gebi ahaanba la tirtiro qowmiyad kale iyada oo ay u sabab yihiin nacayb, kala shaki ama aargoosi. Tani oo kale waxa ay ka dhacday dalalka Koroweeshiya iyo Bosniya oo Yurub ka mid ah iyo dalka Ruwaandha oo Afrika ka mid ah, waxaana meelahaas ka dhacay falal aadaminimada ka baxsan.

Dalka Ruwaandha waxaa colaadi ku dhex martay qabaa'ilka Tuutsiga iyo kuwa Huutuuga. Dad milyan ku dhow ayaa inta la soo ururiyey la xasuquay. Waxaa dadkaasi la laayey ka mid ahaa dumar iyo carruur aan dagaalka ku jirin. Huutuuga waxa ay ka baqayeen in haddii cidi ka badbaado xasuqua, in ay si nabadgelyo ku firxan doonaan oo ay geli doonaan dalalka jaarka la ah, halkaasi oo ay aargoosi ka soo abaabuli doonaan. Marka dad nabadgelyo darro awgeed uga cararaan dalkoodii ee tagaan dal kale waxa la yiraahdaa "*Qaxooti*".

Midab takoor

Siyaasaddii midab takoorka waxa ku dhaqmi jirey dadkii caddaanka ahaa ee degay dalka Koofur Afrika. Waxaa caddaanku ay dhaqan geliyeen hab mibad takoor ah oo aad u xag jira. Waxaa ujeedadiisu ahayd in aanay isdhexgelin dadka kala midabka ah. Dadka caddaanka ah iyo kuwa madowga looma oggolayn in ay isdhexgalaan ama kala guursadaan. Waxa ay kala lahaayeen cusbitaallo, dugsiyo, basas iyo musqulo kala gaar ah. Dadka caddaanka ah aaya shaqada fiican qaadan jirey, waxana ay ku noolaayeen meelaha wanaagsan, waxa ay gacanta ku haysteen khayraadka iyo hantida dalka sida - macdanta iyo ganacsiga waaweyn, waxa ay dadka madow ula dhaqmi jireen si aadaminimada ka baxsan.

Ma maqashay ninka la yiraahdo *Nelsan Mandela*? Waxa uu ahaa ninkii reer Koofur Afrika ee horseeday sidii loo dhammaystiri lahaa midab takoorka. Nelsan Mandela markii uu ka hor yimid nidaamkaasi, aaya la xiray isaga oo 27 sano jira. Laakiin, marna isma dhiibin, oo markii xarigga laga soo daayey isaga oo gaboobay, waxa uu halkii ka sii waday halgankiisii ilaa uu ka noqday madaxweynihii ugu horreeyey ee Koofur Afrika oo aan midab takoor ka jirin, oo si caddaalad ah ugu wada nool yihiin madowga iyo caddaanka.

Argagixisada

Waa koox kasta oo xag jirta oo doonta in ay aragtidooda ku xayaysiyyaan falal argagixiso ah. Waxa ay bamboooyin dhigaan dhismeyaasha dadweynaha ka dhhexeeya iyo gaadiiidka la raaco. Waxa kale oo ay af-duubaan dadka iyaga oo madax furasho u qabsanaya, waxa ayna ku cabsi geliyaan in ay dili doonaan haddii aan loo yeelin waxa ay doonayaan. Dadka ay dhibaatadu ka soo gaadho argagixisada inta badan waa dad masaakiin ah oo aan waxba geysan. Argagixisadu waxa ay u dhaqmaan si aadaminimada ka baxsan.

Baarayaasha Cilmiga Bulshadu waxa ay sheegeen in colaadaha iyo dagaalladu ay dunida ka jireen muddo laga joogo ilaa 3600 Nabi Ciise dhalashadiisa ka hor. Dunida korkeeda waxa ka dhacay in ka badan 14,531 dagaal oo waaweyn, waxaana ku naf waayey ilaa 3 bilyan oo qof. Tirada dadyowga dunida ku nooli waa in ka badan 6 bilyan maanta. Dunida aynu ku nool nahay waxa ay nabad heshay 292 sanadood oo keli ah. Ilaa 5% keli ah aaya aadamigu intii uu dunida ka jirey uu ku helay nabadjelyo. Ilbaxnimadii hore iyo xadaaradihi dunida waxaa baabbi’iyey dagaallo.

Waxqabadka 2aad

Casharka aynu kor ku soo sharaxnay waxa aad ka dareemaysaa in lagu adeegsaday ereyga aadaminimada ka baxsan. Dhawr jeer aaya aynu isticmaalnay ereygaasi.

Haddaba kooxo u falanqeeya faraqa u dhexeeya aadaminimo iyo aadaminimada ka baxsan:

Ma garan kartaa tusaale ka mid ah dabargoyn ama argagixiso.

Tusaalayaasha casharkan, maxaa aynu ka baran karnaa?

Dunidu waa tuulo mid ah

Waqtigan aynu joogno dad badan aaya doonaya in ay arkaan nabad ka aslaaxday meel kasta oo dunida ka mid ah. Jiritaanka gaadiidka iyo isgaarsiinta casriga ah aya a waxa uu suurtogeliyey in ay kulmaam dadyow ka tirsan dalal kala duwani. Dadyow badan waxa ay ka tageen dhulkoodii hooyo ee ay hiddaha iyo dhaqanka u lahaayeen, waxana ay tageen oo ay ku nool yihiin dalal kale oo ay doorteen. Kuwo kale oo guryahoodii uga tagay sababo dagaal awgeed aya a hadda degay dalal kale.

Dalal badan oo dunida ka tirsan waxa ay leeyihiin dadyow ay jinsiyadahoodu kala duwan yihiin, dadyowgaasi waa ay isdhexgaleen, waa ay isguursadeen, fekradaha dhaqanka iyo noloshii aya a wadaageen iyaga oo nabadgelyo ku wada nool. Isdhexgalka dhaqammadu waxa uu joojiyaa labada dhinac, waxana loo arkaa mid sax ah. Dad badan aya a dhulkii ay u guureen ee ay jinsiyaddiisa qaateen, kuna soo koreen ka dhigtay dhulkoodii, halkii ay ka sheegan lahaayeen dhulkii asalkoodi ka soo jeeday. Waddamo dalka Maraykanku ka mid yahay, waxaa laga helaa dadyow jinsiyadahoodu kala duwan yihiin oo dhammaantood isu haysta in ay Maraykan yihiin.

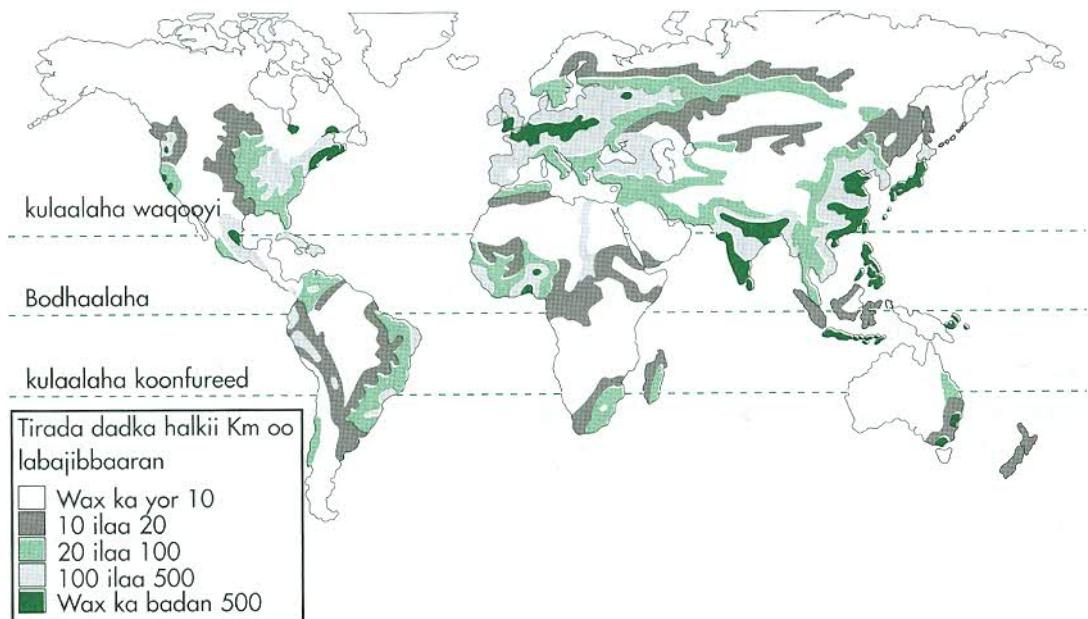
3.2) Filiqsanaanta tirada dadyowga dunida

Waxqabadka 3aad

Qor qodobbada saameeya filiqsanaanta tirada dadyowga dunida. Waxa aad qodobbadaasi ku soo baratay fasalkii toddobaad, marka aad baranaysay qaaradda Afrika. Hadda ku dabaq aduun-weynaha.

Eeg khariidadda cufnaanta tirada dadka ee dunida hoos ku sawiran.

Sheeg sababaha aad ugu malaynayo in meelaha la midibeeyey ay leeyihii tiro-cufan ama tiro teel-teel ah.

Filiqsanaanta dadyowga dunida

Taran dhaafka dadyowga dunida

Waqtigan la joogo in ka badan 6 bilyan oo qof aya ku nool dunida korkeeda. Ilaa boqolkii sanadood ee ugu dambeeyey waxaa si la yaab leh kor ugu kacay tirada dadka ee dunida. Tirada sii kordhaysa waa dalalka soo karaya ee qaaradda Afrika ay ka mid tahay.

Dadweynaha dunida ku nool oo dhan waxa lagu dhiirrigeliyey in ay dhimaan tirada carruurta u dhalanaysa si loo xakameeyo tirada dadka ee kordhaysa. Dadka ku nool dalalka horumaray waxa ay ku dacwiyaan in tirada dalalkooda ay xakameeyeen, waxa ayna mar kasta ku sheegaan in dhalashada carruurta

aad ugu sarrayso dalalka soo koraya marka laga hadlayo taran-dhaafka dadka, hase yeeshiee marka laga reebo carruurta badan ee dhalata, waxa jira arrimo kale oo mudan in la tixgeliyo.

Marka la doonayo in la ogaaado in meeshaasi taran-dhaaf ka jiro iyo in kale, waxa la eegaa xiriirkha ka dhixeyya dadka iyo khayraadka deegaankooda. Haddii dadweynuhu deegaankiisa ku haysto khayraad iyo barwaqo dabiici ah oo ku filan, markaasi ma jirto dhibaato taran-dhaaf dad. Sidaasi darteed, taran-dhaafka waxa aynu ku macnayn karnaa, waa marka deegaanka iyo khayraadka dhulka ay taageeri kari waayaan tiradii dadka ee ku noolaan lahayd.

Korodhka tirada dadka waxa ay ku xiran tahay sida ay dadkaasi u dhaqmaan. Haddii dadku ay daryeelaan deegaankooda, oo ay dib u dhireeyaan dhulkii xoolo daaqsiinta ee la xaalufiyey, markaasi khayraadka iyo dadku waa ay isudheellitirmayaan. Dadka Afrika badankiisu wax yar ayaa uu kala soo baxaa deegaankiisa, dadyowga horumarayna wax badan ayaa ay kala soo baxaan deegaankooda. Haddaba, arrintu ma aha dadkii baa Afrika isku batay, ee waxa weeye dad tiro yar oo hodan ah ayaa fahmay sida khayraadka deegaanka looga faa'iideysan karo, inta kale ma oga.

Dalalk horumaray badankoodu waxa ay ku tiirsan yihiin khayraadka iyo cunto laga keenay dalalka soo koraya. Dalalkaasi waa ay maarayn kari waayeen tiradii dadka iyo khayraadkii dhulka, sidaasi darteed dalalkaasi waxaa ka jirta taran dhaaf dad. Weliba dalalkaasi horumaray waa kuwa ugu xun ee dhibaatada ugu weyn u keena deegaankooda iyo kan dunidaba, iyaga oo haraaga sunta wasakhowday ku aasa Afrika. Biyo badan ayaa ay isticmaalaan ama khasaariyaan ama wasakheeyaan, shidaal badan iyo koronto badan ayaa ay isticmaalaan. Cunto badan ayaa ay cunaan, waxa ay khasaariyaan waraaqo badan oo dhirta laga sameeyo, waxa ay dhaliyaan dhibaatooyin badan oo ka dhasha wasakhaynta deegaanka. Taasi oo ka badan tan ay deegaanka u geystaan dalalka soo koraya. Laakiin, kuwa horumaray waxa ay iska caabbiyi karaan isbeddelada deegaanka, hawada iyo cimilada. Waxa ay soo bililiqaystaan khayraadka dalalka Afrika iyaga oo qiimo jaban ku hela. Dalalka Afrika uma adkaysan karaan abaaraha soo noqnoqda iyo xaalufinta deegaanka.

Waxqabadka 4aad

Kooxo u shaqeeya – Falanqeeya haddii deegaankaaga ay tirada dadku taran-dhaaftay iyo haddii tiradu ku yar tahay.

- Waa intee tirada dadka ku nool deegaankaaga?
  - Waa nooceee cuntada dadku quuto ee waddaniga ah?
  - Xaggee laga helaa cuntada?
  - Waqtii intee le'eg ayaa aad hilib cuntaa?
  - Cunto nooceee ah ayaa aad suuqa ka iibsataa?
  - Cuntadu xaggee bay ka timaaddaa?
  - Cunto nooceee ah ayaa aad ka iibsataa dukaanka?
  - Cuntada aad hesho, ma qaar baa debedda laga keenaa?
  - Kartoonnada iyo bacaha alaaboooyinka lagu keeno, sidee baad isaga ururisaa ama maxaad ku samaysaa?
  - Miyaad dib u isticmaashaa waxyaabaha aynu soo sheegnay ee la daadiyo?
-

Layli Naqtiin ah 3

1. Waa maxay astaamaha dhaqan ahaan la adeegsado si loo qeexo kala duwanaanshaha isireed?
  - b) kala duwanaanta hab-nololeedyada.
  - t) kala duwanaansho luqadeed iyo muuqaal.
  - j) ku kala noolaansho qaarado kala duwan
  - x) kala duwanaan diimeed.
2. Kuwa soo socda midkee ayaa sababa isir nacayb?
  - b) deeq, naxriis iyo rajo
  - t) cayrnimo, gaajo iyo dagaal
  - j) xasuuq, midab-takoor iyo masiibo
  - x) nabad, jacayl iyo fahamid
3. _____ waa hab dad lagu kala iihsado.

b) midab-takoor	t) addoonsi
j) isticmaar	x) argagixiso
4. Maxaa suuragal ka dhigay fikradda in dunidu tahay hal tuulo.
  - b) tanaadnimo iyo dadka oo jecel in ay dal kale ku noolaadaan.
  - t) Qof kasta waxa uu rabaa in uu tuulo ku noolaado.
  - j) Horumarka isgaarsiinta iyo gaadiidka
  - x) Cadaadiska dadka
5. Waa immisa tirada dadka hadda ku nool dunida?

b) lix malyan	t) lix bilyan wax ka badan
j) lix boqal malyan	x) lixdan malyan
6. Maxaa loola jeedaa dadka ayaa ku badan?
  - b) Dad badan oo ku wada nool hal meel.
  - t) Marka ay dadku aan isku caawin karin deegaankooda
  - j) Marka ay dadku isku si ugu wada noolaan karaan deegaankooda
  - x) Marka uu xawaaraha-dhaliddu sarreeyso
7. Maxaa la yiraahdaa dadka barta asalka aadanaha.

b) luqadyahanno	t) arkiyologistis
j) taariikhayahanno	x) antorobologists
8. Waa maxay xasuuq?
  - b) Dad badan oo loo laayo nacayb awgii.
  - t) Kala kaxaynta dad isir kala duwan.
  - j) Afduubidda iyo naf-huridda.
  - x) Dal dad leh oo lala wareejo oo la xukumo.

9. Waa maxay Faa'iido darrada ugu weyn ee isticmaarku keeno:
- b) Waxa ay la yimaadaan barnaamijyo waxbarasho iyo caafimaad.
  - t) Waxa ay dhisaan waddooyin iyo jid-tareen.
  - j) Waxa ay jecel yihiin in qof walba uu qaato dhaqankooda.
  - x) Waxa ay joojiyeen ka ganasiga dadka.
-

Khayraadka iyo horumarka dhaqaalaha

Hordhac

Fasalka 7aad waxa aynu ku soo baranay:

- Dhulka carro-sanka ah.
- Carrada.
- Dhagxaanta iyo macdanta.
- Biyaha dhulka korkiisa.
- Khayraadka kaymaha.
- Duur-joogta iyo
- Awoodda aadamiga.

Waxa aynu soo baranay sida khayraadkaasi looga faa'iidaysto qaaradda Afrika iyo dhaqdhaqaaqyada dhaqaale ee la xiriira.

Cutubkan waxa aynu ku baran doonaa khayraadka laga helo meelo ka mid ah dunida iyo dhibaatooyinka ka hor imanaya.

Ujeeddo:

In ardaydu ay xiiseeyaan muhiimadda khayraadka dabiiciga ah iyo kuwa awoodda aadamiga sidii loogu hagaajin lahaa nolosha aadamiga ee dunida oo dhan.

Waxa ay qiimayn doonaan oo garan doonaan sida khayraadkaasi ay u mudan yihin in la dhaqaaleeyo oo la daryeelo.

Waxa ay xiisayn doonaan in ay ogadaan sida khayraadkaasi ay halis ugu jiraaan wasakhow, cidhibtir iyo dhalanrog kaga imanaya deegaanka.

Waxqabadka 1aad

Buuggaaga qoraalka ku sawir tusahan hoos ku qoran. Ku buuxi macluumaadka ku jira cutubkan.

Khayraadka	Waxa halis geliya
1. dhulka carro-sanka ah-	
2. carrada	
3. dhagxaanta iyo macdanta	Meelo badan ayaa macdantu ka dhammaatay
4. biyaha dhulka	
5. kaymaha	
6. duur-joogta	
7. awoodda aadamiga	

4.1) Dhulka carro-sanka ah

Dhulka carro-sanka ah ee dunida waa muhiim. Dhul badan ayaa maalin kasta dhirta laga gooyaa. Waxa laga sameeyaa beero waaweyn. Horumar weyn ayaa aadamigu ka sameeyey dhinaca beeraha.

Wax soo saarka miraha beeraha

Beero qodaalku waa dhaqdhaqaqii ugu da'da weynaa uguna muhiimsanaa ee aadamigu ka qabto dunida, sababta oo ah waxa loo baahnaa in la soo saaro cunto. Dhammaan bulshooyinka beero qodatada ee dunida ka jiraa waxa ay leeyihii cunto dhaqameed laga beerto deegaankaa, waana miraha ugu badan ee laga sameeyo cuntada ugu muhiimsan ee bulshadaa cunto. Cunto dhaqameedka waxaa inta badan laga diyaariyaa miraha beeraha ee laga beero deegaanka.

Saddexda nooc ee ugu muhiimsan cunto dhaqameedka waa galleyda, haruurka, sarreenka iyo qamadida.

Waxqabadka 2aad

Cuntooyinka soo socda u kala qaybi kuwo ah raashinka la quuto maalin kasta iyo kuwa aan daruuriga ahayn. Sheeg waxa loo isticmaalo waxyaabaha kale ee la beerto ee aan daruuriga ahayn:

Bariiska, sarreenka, rabadhka, shaaha, xiggam, pyrethrum, muus, qamadi, buuri, cudbi, qaat, kooka, baradho, badeecad, xabxab, bun, qasab, beeyo.

Waa maxay cunto-dhaqameedka ugu muhiimsan deegaankaaga?

Daraasad goobeed 1: Galley

Galleyda oo loo yaqaanno magac kale ee ah arabikhi, waa cunto dhaqameed dhererkeedu gaarayo ilaa 1.5 mitir. Waxa ay leedahay jirrid dheer iyo caleemo dhaadheer oo balballaaran.

Galley baxaysa

Sabuul galley

Waxa jira noocyoo kala duwan oo galley ah oo mid waliba ay qabatinto xaaladaha cimilo ee deegaankeeda. Noocyoo galleyda ka mid ah ayaa lagu goostaa 90 maalmood, halka noocyoo kalena lagu goosto ilaa 200 maalmood. Waxa kale oo jira noocyoo galley ah oo u adkaysta abaarta iyo biyo yarida, qaar kalena waxa ay ku baxaan qoyaanka badan. Sida oo kale, noocyoo galley ah ayaa ku fiican dhulka jooggiisu hooseeyo sida galleyda ka baxda dhulka hoose ee Bariga Maraykanka. Noocyoo kalena, waxa ay ku baxaan dhulka jooggiisu hooseeyo sida galleyda ka baxda dalka Biiruu, ee koofurta qaaradda Ameerika.

Si ganacsi ay u yeelato waxaa ay galleydu u baahan tahay in ay ku baxdo xaaladaha ku habboon ee soo socda:

1. Muddada bixitaanka oo u dhaxaysa 150 – 210 maalmood. Heerkulka maalintii oo aan ka badnayn 20°C ilaa 25°C. Heerkulkaa habeenkii oo aan ka hoosayn 15°C.
2. Roobka sanadkii da'a oo aan ka badnayn inta u dhaxaysa 620mm ilaa 1000mm oo loo baahan yahay in badankiisu da'o xilliga bixitaanka.
3. Xilli qallalan oo qorrax jirto oo ay ku bislaato.
4. Carro aan biyo fadhiisi lahayn.

Galleyda dunida ka baxda badankeedu waxa ay ka baxdaa dhulalka diirran ee loolalka dhexe, gaar ahaan bariga Maraykanka iyo bariga Arjantiina. Galleyda ka baxda dalalkaasi waa nooc lo'da la siiyo, laakiin tan laga beero koofurta Ameerika, Afrika iyo Aasiya waxaa quuta aadamiga.

Dalka Maraykanku waxa uu soo saaraa 45% galleyda laga beero dunida. Diillinta galleyda laga beero waxa ay ka kooban tahay gobollada Nebraaka, Missori, Indiyanas, Illinoys, Lowa iyo Ohayo. Galleyda waxa si xoog leh looga beeraa dalalka kale ee dunida sida - Arjantiina, Yurub, Shiinaha, Baarasiil, Hindiya, Indoneesiya iyo Masar. Dalalkaasi badankoodu waxa ay galleyda ku isticmaalaan gudaha dalalkooda.

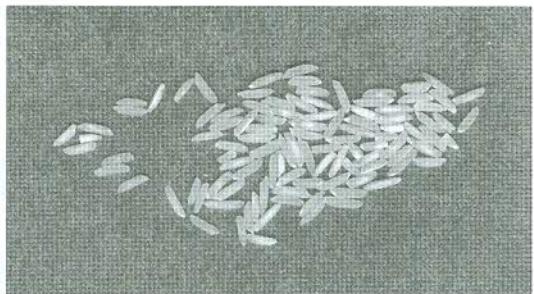
Daraasad goobeed 2: Bariiska

Dunida waxa bariiska cuna dad aad u tiro badan oo lagu qiyaasay ilaa kala badh dadka ku nool dunida. Waxaa bariisku si fiican ugu baxaa meelaha qoyan ee diirran ee hela roobabka Mansoonka ee kulaaleyda. Waxa kale oo ka mid ah meelaha bariiska laga beero koonfurta Masar iyo koonfurta Kalifoorniya dhulkaasi oo leh biyo ku filan. Waxa jira laba nooc oo ah bariiska la beerto:

1. Nooca qallaylka ku baxa iyo
2. Nooca biyo fadhiisadka ku baxa

Noocani waxa lagu beeraa dhul ay biyo fadhiyaan marka la beero ilaa marka la goosanayo, waxaanu bariisku u baahdaa biyo badan, gaar ahaan waxa ku habboon webiyada dhinacyadooda iyo bannaanada hoose ee u dhow xeebaha qaaradda Aasiya. Gaar ahaan meelaha leh carrada daad dhigeenka ee bannaanada webiyadu ku fatahaan.

Waxaa bariiskani u baahdaa roob badan oo gaaraya 1200mm sanadkii, waxaana laga beeraa meelo ka mid ah dhulka hoose ee dalalka Jabaan, Maleesiya iyo dhulka sare ee Burma iyo Filibiin.

*Bariis baxaya**Iniinyo bariis*

Bariisku waxa uu ku baxaa xaaladahan soo socda:

1. Xilliga bixitaanka = shan bilood, heerkulka ugu yar = 21°C , xilli qorrax leh oo qallalan oo uu ku bislaado
2. Roobka ugu badan oo ah 2000mm, ugu yaraan waa 1200mm oo da'a xilliga bixitaanka.
3. Dul siman oo carradiisu biyo qabatin leedahay. Dhulka sare waxa lagu beeraa jaranjarooyinka buuraha dhinacyadooda.
4. Carro hodan ah oo dhoobey ah, biyahana ceshata.

80% bariiska laga cuno dunida waxaa uu ka yimaadaa qaaradda Aasiya, meelaha ugu muhiimsanna waxaa ka mid ah:

Dooxada webiga Yangtis ee Shiiinaha, Bannaanada webiga Gaangis ee Hindiya iyo Bangaaladhesh, Bannaanada webiga Cas ee Fiyatnaam, Bannaanada webiga Irrawadi ee Burma, Bannaanada webiga Mekong ee Kamboodiya, Bannaanada carro-sanka ee Jabaan iyo Indoneesiya.

Meelaha ka baxsan qaaradda Aasiya ee laga soo saaro bariiska waxaa ka mid ah:

Bannaanada xeebaha u dhow ee Missisibbi, Meelo ka mid ah koofurta Kalifoorniya, Dooxada Boo ee waqooyiga Talyaaniga, Dooxada webiga Niil ee Masar, Qayb ka mid ah (New South Wales) ee Ustraaliya.

Daraasad goobeed 3: Sarreenka

Sarreenku waa cuntada waddaniga ah ee ay quutaan dadka ku nool gobollada loolal dhexe ee dunida. Waxa kale oo ay cunto muhiim ah u yahay dadka ku nool waqooyiga dalka Hindiya, Bakistaan iyo dalal kale oo qaaradda Aasiya ka mid ah.

Sarreenka waxa lagu beeraa dhowr cimilo oo kala duwan. Laakiin, gobollada muhiimka ah ee ganacsiga sarreenka waxa laga soo saaraa loolalka u dhexxeeya 30° waqooyi iyo 40° waqooyi, galoob-badhka koonfureed - 25°

koonfur iyo 45° koonfur. Waxa jira laba nooc oo sarreen ah:

1. Sarreenka Gugii baxa.
2. Sarreenka Jiilaalkii baxa.

Sarreen

Rooti

Baasto

Sarreenka Gugii baxa waxa laga beeraa meelaha aan Jiilaalkii waxba la beeraan ee barafka dhulku qariyey. Sarreenka Jiilaalkii baxa waxa la beeraa waqtiga Dayrta si uu u baxo Jiilaalka dhexdhedaadka ahi.

Sarreenku waxaa uu ku baxaa xaaladaha soo socda:

1. Roob aan ka yarayn 380mm ilaa 900mm. Roobka intiisa badan waxa uu u baahan yahay xilliga bixitaankiisa. Meelaha qaarkood waxa ay helaan roob gaaraya 2000mm.
2. Heerkulka uu ku baxo waa 15°C ilaa 21°C.
3. Xilli diirran oo qorrax leh oo uu ku bislaado.
4. Muddo saddex bilood ah oo uu ku baxo.
5. Carro hodan ah oo xejisian karta rayska oo qoyaanka qaadata.
6. Dhul bannaan oo siman oo loo adeegsado cagaf-cagafyada heerka ballaaran si uu abuuro una gooya sarreenka.

Ilaa 70% sarreenka laga beero dunida waxa uu ka baxaa waqooyiga Maraykanka, Kanada, Yurub, Yukrayn, Ustaraaliya, Arjantiina iyo Shiiinaha, laakiin waxa sarreenku ku baahay bariga Yurub ee koofurta galbeed ee Saybeeriya oo Ruushka ka tirsan.

Miraha beeraha ganacsiga iyo suuq geynta

Maalmahan aynu joogno dad badan ayaa ka imanaya dhulkii wax soo saarka lahaa ee baadiyaha iyo tuuloooyinka, dadkaasi oo aan wax cunto ah ka soo saarin magaaloooyinka, waxaana beeraleyda ama badda ay ka sugayaan in

cunto ay iibsadaan uga timaaddo, si ay uga iibsadaan dukaannada iyo suuqyada. Sidaasi darteed, nooc kasta oo ah miraha la beero waxa uu noqday mid ganacsi gal ah oo lacag lagu helo. Waxa kale oo kordhay miraha khudaarta iyo geed miroodka oo si xoog leh looga baahan yahay magaaloooyinka. Beeraleyda beerta miraha ganacsiga, waxa ay u baahan yihii in ay degaan meelo aan ka fogeyn suuqyada iyo magaaloooyinka.

Waddammada horumaray ee leh dadyowga tirada badan ee aan waxba beeraan, waxaa beerihii noqdeen kuwo loo adeegsado qalab iyo farsamooyin casri ah, iyada oo dhul yar laga soo saaro wax soo saar badan. Haddana, weli dalalka horumaray ma ay gaarin heer isku fillaasho, waxana ay dibedda ka soo iibsadaan cuntooyinka ay quutaan qaar ka mid ah.

Beer khudaareed ganacsi ah

Waxqabadka 3aad

Koox-koox u shaqeeya.

Qor liiska qaar ka mid ah cuntooyinka ugu muhiimsan ee laga cuno deegaankaaga.

Sheeg meelaha ay ka baxaan iyo meelaha ay ka yimaadaan.

Haddii aad cunto kartoon ama jawaan ay ku jirto cunto aad soo iibsatay, eeg dalka laga keenay.

Dalkee baa laga keenaa cuntooyinka ama cabbitaannada caanka ah?

Beerista miiqleyda

Waxqabadka 4aad

Koox-koox u shaqeeya.

Eeg dharka mid kastaaba xiran yahay.

Maxaa dharku ka samaysan yahay?

Dadkii hore waxa ay dharka ka samaysan jireen caleemo, caws, maydhax iyo maqaarka iyo haragga xoolaha. Ka dibna, waxa uu dadkii bartay sidii dhar looga samayn lahaa miiqyada dunta ee cudbiga ama suufka iyo xariirta. Maanta waxa dharka laga sameeyaa dun dad samee ah oo loo yaqaan "Sintetik", waxaa ka mid ah nayloonka iyo teteroonka. Dharkan macmalka ah waxa sameeya wershad, laakiin dharkii hore gacanta aaya lagu samayn jirey.

Noocyada miiqleyda:

1. Dhir: Cudbi.
2. Xayawaan: Suuf iyo xariir.
3. Miqleyda dad sameega ah: Naylor iyo teteroon.

Daraasad goobeed 1: Beerista Cudbiga

Cudbigu waxa uu ka mid yahay geedaha miiqleyda dabiiiciga ah. Dharka laga sameeyo waxa uu celiyaa dhaxanta, xilliga kulaylahana jirka kuma dhego.

Cudbiga waxaa laga sameeyaa miiqyo kala duwan oo laga dhigo dharka la xirto. Dhererka geedku waxa uu gaaraa mitir iyo bar (1.5 mitir) ka hor inta aannu ubaxaysan. Geedku waxa uu marka hore bixiyaa buruq la yiraahdo "Kubbad". Waxa ku jira miro madow, waxana ku daboolan cudbi cad oo laga sameeyo miqiqa dunta.

Geedo cudbi oo baxaya

Dhar cudbi ka samaysan

Cudbiga waxa loo qaybiya midba inta dhererkiisu le'eg yahay. Marka cudbiga la kala jiido haddii dhererka ka yar yahay 3sm waxaa la yiraahdaa 'waa dun gaab', haddii uu ka batana waxa la yidhaahdaa 'waa dun dheer'. Cudbiga dun dheerta ah waxa laga sameeyaa dhar wanaagsan. Hase ahaatee, cudbiga ugu badan dunida laga beero waa dun gaab.

Xaaladaha uu ku baxo geedka cudbiga ahi:

1. Roob gaaraya 500mm ilaa 1000mm ama waraab u dhigma. Xilliga uu baxayo waxa uu u baahan yahay roob ama biyo ku filan.
2. Waxa uu ku baxaa 200 maalmood iyo heelkul gaaraya ilaa 21°C oo aan baraf ku dhicin.
3. Qorrax kulul xilliga ubaxa uu samaynayo iyo marka buruqdu ay furmayso.
4. Xilli qallalan oo lagu gooyo cudbiga.
5. Carro hodan ah oo qoto dheer oo ay ku jiraan maaddooyin badan oo orgaanik ah.
6. Shaqaale isku filan xilliga ururinta iyo goynta cudbiga.

Dalka Maraykanka ayaa ugu horreeya beerista cudbiga, waxaana laga beeraa gobolka koofurta-bari ee Maraykanka. Waxaa gobolkan lagu magacaabaa "Dilinta cudbiga", waxa ayna fidsan tahay laga soo bilaabo koofurta Karoliina ilaa Taksas iyo galbeedka webiga Misisibbi. Dalalka kale ee soo saara waxa ka mid ah qaar ka tirsan qaarradda Yurub, Hindiya, Bakistaan, Shiinaha, Masar, Meksiko iyo Baraasiil.

Daraasad goobeed 2: Xariirta

Xariirtu waa miiq uu sameeyo dirxi lagu magacaabo "Silki". Marka dirxigu uu ku jiro xilliga uu yar yahay ee meerto-nololeedkiisa ayaa uu afka ka soo saaraa dun xariir ah oo gaaraysa hal kilomitir (1 km), ka dibna duntaasi xariirta ah ayaa si taxadder leh loo duubaa. Dirxiga sameeya xariirta waxaa la siiyaa caleenta geedka (Malberry) ama (Tuut). Dirxiga sameeya xariirtu waxa uu ku kooban yahay meelaha geedka Tuut uu ka baxo, waana dhulka leh cimilada Badda Cad ee dhexe, meelahaasi oo jiilaaladu ay gaa-gaabani yihii oo ay dhexdhedaad yihii. Xagaagu waa kuleyl, waxaana uu leeyahay roob sanadeed gaaraya 500mm.

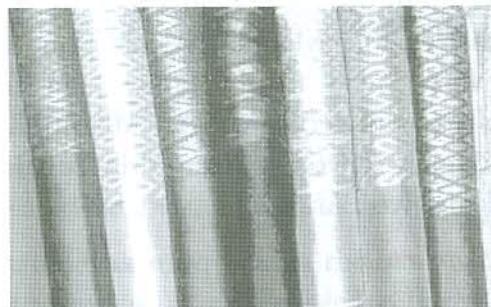
Si loo ururiyo xariirta, shaqada ugu horreysa ee la qabto waa in dib loo furfuro duubyada xariirta, markaasi gacanta ama mashiin ayaa furfura. Marka wershadda la geeyo, miiqyada jilicsan ee xariirta ayaa dib la isugu soohaa dhowrkii miiq si ay u xoogeysato oo aanay u go'in marka dharka laga samaynayo. Halkii duub ee xariir ah ee dhererkiisu yahay 1Km marka weshaddu iska soohdo, waxa uu noqdaa 450 mitir oo ah xariir tayo leh ama 1350 mitir oo ah xariir aan tayo lahayn oo marka u dambaysa la soo saaro. Ka dibna, waxa laga sameeyaa dhar qurux badan oo xariir ah.

Tixriga xariirta

Kakuun

Xariir

Dalka Shiinaha iyo Jabaan waa dalalka ugu horreeya wax soo saarka xariirta dunida. Wax soo saarka xariirta ee dalka Shiinuhu waxa ay ku kooban tahay gobollada tirada dadku ku badan tahay ee ku dhow magaalooyinka Kanton, Shantung, bannaanada waqooyiga Shiinaha ee u dhow magaalada wershadaha ee Shangahay. Wixa kale oo xariirta laga soo saaraa, waqooyiga Isbeyn iyo bariga Badda Cad ee dhexe. Xarunta kale ee soo saaridda xariirtu waa Taylan.

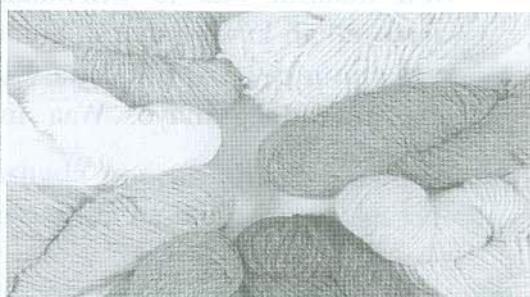
Daraasad goobeed 3: Miqleyda

Dhogorta xooluhu waa miiqleydii ugu horreysay ee aadamigu dharka ka samaysan jirey, gaar ahaan dalalka ku yaalla cimilo dhexdhedaadka. Nooca dhogor, xooggeeda, buurrideeda iyo dhererkeedu waxaa uu ku xiran yahay nooca idaha laga soo jaray.

Kala bar dhogorta laga soo saaro dunida waxaa ay ka timaaddaa qaaradaha koofurta, waxaana ugu wax soo saar badan dalka Ustaraaliya.

Neef ido ah oo suuf laga gooynaayo

Suuf

Noocyada qodaalka

Qodaal dhaqameedkii hore dhibaato ayaa uu u geysan jirey deegaanka, sababta oo ah tirada dadku waa ay yarayd, wax saamayn ah may geysan jirin. Dhibaatooyinka kale ee carro-guurka iyo carrada oo nafaqadu ka lunto, waxa ay ku iman jireen aqoon la'aan. Dhulkii ay tacban jireen waa uu yaraa. Hase yeeshiee, muddo dheer ka dib, tiradii dadku waa ay badatay, waxaana dadkii adeegsadeen qaabab waxyeello u geysanaya carrada oo dhaliyey lamadegaanno dad sameeyey.

Noocyada qodaalka ee casriga ah waxaa loo adeegsadaa makiinado, kiimikada beeraha iyo xirfadaha lagu kordhinayo wax soo saarka. Ilaa waqtio hore ayaa aadamigu adeegsan jirey xirfadaha beero waraabinta iyo dalag geddiska si uu carrada u daryeelo. Laakiin, aadamigu ma uusan garan khatarta cusub ee ay abuureen adeegsiga kiimikooyinka beeraha sida kuwa cayaayaan-dilayaasha iyo caws-dilayaasha. Ka dib markii muddo dheer la adeegsanayey kimikooyinkaasi, waxa ay dhulkii ku keeneen saamaynta soo socota:

- Cayayaan-dilayaashu ma ay ahayn kuwo si buuxda loo soo xushay, waxa ayna dileen xasharaad faa'iido u lahaa deegaanka, sida cayaayaanno ay ka mid yihiin "Laydbird" iyo shinnidii.
- Dhimashada xasharaad iyo geedo badani, waxa ay keentay in la waayo isku xidhka xasharaadkii iyo xayawaanka.
- Kimikooyinkaasi waxa ay soo dhex galeen cuntooyinkii aadamigu quudanayey, taasi oo keentay caafimaad darro iyo dhimasho.
- Kimikooyinkii waxa ay raaceen biyihii, waxana ay galeen webiyadii, togaggii iyo ceelashii, waxana ay sumeeyeen biyihii.
- Weli maanta waa la isticmaala kimikooyinka. Waxa ay leeyihii sayniseed ah kuwo ganacsi. Sumo badan oo khatartoodu sarraysay waa la mamnuucay, kuwo kalena waxa la soo raaciyeey qoraallo muujinaya sida loo adeegsanayo. Waa in kimikooyinka si taxaddar leh loo adeegsadaa.

Beero qodashada wershadaha

Waxaa maanta dunida ku sii kordhaysa baahida loo qabo cuntada la quuto. Beeraleydu waxa ay ku dadaalaan sidii loo dabooli lahaa baahida tirada dadka ee sii kordhaysa. Berigii hore waxa dhaqan ahaan jirtey in xooluhu soo daaqaan bannaanka oo ay deegaanka ka helaan calafkooda, mararka qaarkoodna waxaa deegaanka ka dhici jirey abaaro iyo xaaluf.

Sidaas darteed, waxaa xoolaha lagu guneyn jirey caws ama baad kale. Laakiin, maanta waxaa dunidii ku soo gabaabsi noqday dhul daaqsimedkii ay xooluhu u foofi jireen. Waxaa beeraleydii dalalka horumaray khasab ku noqotay in xoolihii la xiro oo meeshooda lagu siiyo wixii calaf ah ee ay u baahan yihiin. Waxaa habkani loo bixiyey "qodaal wershadeed".

Tusaale:

Dhaqashada digaaggu waa tuaale wanaagsan oo muujinaya xayawaanka meel lagu xareeyo oo aan ka bixin shebegga, isla markaana lagu manaafacaadsanayo. Digaaggaasi waxa ay ku dhalaan saxano loo dhigay, ka dibna halkaasi ayaa laga soo ururiyo ukunta ama beedka. Digaaggaasi waxa lagu koriyaa dawooyin lagu mudo oo la yiraahdo (Steroids), markaasi digaagga aad buu u waaweynaadaa ilaa lugihiiisu xajin kari waayaan culayskiisa badan. Habkani digaag dhigista waxa la yiraahdaa "Battery-method" ama "Habka Baytariga".

Faa'iidata meesha ku jirtaa waxaa weeye iyada oo dhul kooban lagu dhaqanayo digaag badan.

Faa'iido darrida meesha ka jirtaa waxaa weeye iyada oo digaaggu aannu u baran meel lagu hayo. Waxa dabeecad u ah oo uu u baahan yahay meel firaajo ah oo uu socsocdo.

Xerooyinkaasi kooban waxa ay si fudud u gudbin karaan cudurrada faafa ee digaagga ku dhaca.

Fikradda laga leeyahay digaag dhaqashada noocan ahi, waa in meel yar wax badan laga soo saaro, laakiin khasaaraha ka iman kara ayaa ka culus faa'iidata la doonayo.

Sidaasi oo kale ayaa xoolaha loo xareeyaa, gaar ahaa dibida yari meel bay ku jiraan cimrigooda oo dhan, iyaga oo naaxay ayaa la iib geeyaa. Dibida hilibka loo dhaqdo waxa lagu mudaa *Streoids* si ay u naaxaan oo u waaweynaadaan.

Sannado badan ayaa dhaqan ahaan dadku diiddanaayeen in xoolaha jeel la geliyo oo xoriyadda loo diido. Dadku waxa ay oran jireen waa habaar in xoolaha la caddibo. Dadka hilibka iibiyaa waa ay diidi jireen in ay iibsadaan hilibka xoolaha ee sida dabbiiciga aan loo soo korinin, waxaana loo yaqaannaa "qodaalka wershadda". Sidaasi darteed, xoolihii habka cilmiga saynika lagu horumariyey waxaa caddaatay in loogu guulaysan sidii la filayey. Taasi macnaheedu waxa ay noqotay in horumar yar laga sameeyey habkaasi loo bixiyey "qodaalka wershadda".

4.2) Carrada

Habsami u adeegsiga carrada waa u muhiim beeraha. Iisticmaallada kale ee carrada waa dheryo samaynta iyo guri dhisidda. Carrada sare waa muhiim sababta oo ah waxa ay xanbaarsan tahay nooleyaal dhintey iyo nafaqoooyin. Haddii carrada laga qaawiyo carrada sare waxa qaada dabeysha. Markaa, meel ku habbooneyd beerashada ayaa isu beddeli karta lamadegaan. Tani waxa ay ka dhacday dhul ballaaran oo shiinaha ka mid ah. Marka ay dhibaatadu dhacdo waa ay adag tahay sidii loo soo celin lahaa carradii luntay.

Daaqa xad-dhaafka ah iyo dhir jarridda waxa ay qaawiyaan carrada.

Carro-guurka biyaha roobku waxa uu sameeyaa godad waaweyn oo aan baad lahayn. Carrada san ee sare waxa qaada biyaha oo geeya meel aad u fog.

Carrada waa in la ilaaliyaa sababta oo ah, la'aanteed, dalaggu ma koro, xooluhuna ma helaan daaq. Beeraleyda waxa la gudboon in ay isticmaalaan dalag wareeg iyo dhir beerid meelaha carrada laga qaaday. Baadka ku yaalla agagaarka webiga waa in aan la goyn. Beeraleyda ha beereen dhirta gabaadka ah. Kuwani waa dhir ku wareegsan dhinacyada beerta. Waxa loo beeraa in ay beerta ka celiyaan xoolaha iyo dabeysha.

4.3) Dhagxaan iyo Macaadin

Waxqabadka 5aad

Kooxo uga dooda:

1. Immisa nooc oo dhagxaan ama macaadin ah ayaad magacaabi kartaa? Samee liis.
2. Maxaa loo isticmaalaa macaadintu?
3. Macaadintee baad u maleynaysaa in ay ugu muhiimsan yihiin?

Dadku waxa ay adeegsanayeen dhagaxaanta iyo macaadintu muddo aad u horreysey. Xilligii dhagaxa dadkii joogay waxa ay dhagaxaanta ka sameysan jireen hubka iyo qalab kale. Mar dambe ayaan ay dadku heleen biraha sida maarta iyo xaddiidka. Waxa kale oo la ogaadey in la dhalaalin karo macaadintaasi si looga sameeyo hub iyo walxo kale oo ka heer sarreeyey kuwa laga sameeyo dhagaxa. Qarniyadii xigey tayo ahaan ayaan loo sii hagaajiye ilaa markii dambe laga dhisey waddamada hore u maray oo dhan warshado waaweyn oo birta shuba. Qalabka laga sameeyo macaadinta ayaan aad suuq u yeeshay waqtigaas.

Waxqabadka 6aad

Adinka oo kooxo ah ka sameeyeya liis (tax) dhammaan qalabka macaadinta laga sameeyey ee deegaankiina laga isticmaalo. Kuwee ah lagamamaarmaan; kuweese laga maarmi karaa?

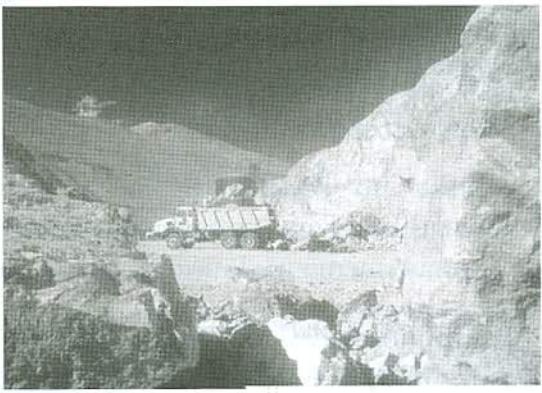
Baahidii loo qabay maarta iyo xadiidku waxa ay khasbeen in la baaro kaydad cusub markii ay gabaabsi sii noqdeen godadkii hore ee laga qodayey macaadinta. Xaddiidku waxa uu ahaa macdan laga helayo dhammaan dunida qaybaheeda kala duwan. Waa ay fududayd si loo gaaro, waa tan midda u sahashay in dadkii hore ay helaan. Hadda macdan qodayaashu waxa ay dhulka ka qodaan godad dhaadheer ama waxa ay ka baaraan macdanta badaha guntooda. Balse xaqiiqadu waxa ay tahay in macdanta ugu badan xitaa ay maalin dhammaan doonto; waxaana laga yaabaa in maalintaas ayna sidaaba inooga sii fogeyn.

Macdan qodista waxa ay raad weyn ku yeelaneysaa deegaanka. Goobaha laga qodo macdantu waxa ay noqdaan kuwo leh godad waaweyn oo qaab daran oo aan waxna ku noolaan karin waxna ka bixin.

Dhul ballaaran oo ah godadka macaadinta laga qodo

Godadka laga qodey macaadinta si fudud looma buuxin karo, waxaana ay dhib u geystaan dhulka. Dadka ku nool godadka macaadinta laga qodo korkooda waxa ay la kulmaan gariir iyo waxyeello ku timaadda guryahooda. Neefo ayaa ay sii daayaan gododka macaadinta.

Godadka macaadinta laga qodo

Macdan qodistu waa shaqo aad u khatar badan. Godadka macaadinta laga qodo waa ay soo dumi karaan waxaana ay xanibaaan shaqaalihii ku jirey gudaha godadka. Muddo qarniyaal ah ayaa macdan qodayaal tiro badan ay nafahooda ku waayeen shilal la xiriira macdan qodista.

Macdan qodayasha oo keliya kuma wax yeeloobaan shilalkaas. Sanadkii 1966 dugsi hoose/dhexe oo ku yaallay goob la yiraahdo Aberfan ee goboka

Wales, dalka Ingiriiska waxaa qariyey dhoobo ah qashinka macaadinta. Dugsigu waxaa uu ku yaalley goob u dhow godka macdanta waxaana loogu talagalay in ay wax ku bartaan carruurta macdan qodeyaasha. Masiibadaasi 114 qof ayaa ku dhitay; 116 ka mid ah waxaa ay ahaayeen carruur da'doodu ka yar tahay 11 sano. Shan macallin ayaa ku dhintey dugsiga. Bulshadii goobtaa deganayd waxa ay lumiyeen jiil dhan.

Raadkii saliidda (Batroolka)

Saliidda (batroolka) waa macdanta ugu muhiimsan ee laga soo saaro dhulka. Maalin kasta qiyaastii 70 milyan oo fuusto oo saliid ah ayaa la isticmaalaa. Saliidda waxaa loo isticmaalaa:

- In shidaal ahaan loogu shubo matoorrada
- In shidaal ahaan loogu shubo saldhigiyada korontada dhaliya
- Xayr ahaan loo adeegsado
- Faynuusaha lagu shubto

Waxyaabaha laga sameeyo batroolka waxaa kale oo ka mid ah balaastikada iyo qaar ka mid ah miiqa dad sameega ah sida nayloonka.

Maadaama waddamada oo idil ay si weyn ugu baahan yihii saliid, waddamada soo saara saliidda waxa ay xukumi karaan shidaalka la soo saarayo iyo qiimihiisa (soo saaridda saliidda waxaa lagu cabbiraa inta fuusto ee la soo saaray). Arrintaasi waxa ay ka dhigtagtay waddamada saliidda soo saara kuwo aad qani u ah aadna u awood badan. Saliidda batroolku waa shidaal dabiici ah, maalin ayuun bay dhammaan doontaa. Dadka qaar waxa ay ku qiyaasaan in ay ku dhammaan doonto muddo siddeetan sanadood ah.

Waxqabadka 7aad

Kooxo uga shaqeeya:

- Samee liis ay ku qoran yihii dhammaan waxyaabaha ay bulshadaadu u adeegsato saliidda.
- Maxaa lagu beddelan karaa saliidda?
- Saliidda ay bulshadaadu adeegsato xaggee laga keenaa?
- Lacagta lagu soo iibsado saliidda xaggee laga keenaa?

Dhul xeebeed dikhoobay

Saliiddu waa hoore waxaana ka soo daabula waddamada soo saara oo u gudbiya dunida inteeda kale. Maraakiib booyado ah oo aad u waaweyn, qaar dhererkoodu waxa uu gaaraa ilaa 3 kiilomitir. Mararka qaar maraakiibtani waxa ay galaan shil, waxaana ay saliid ku daadiyaan badweynta dhexdeeda, halkaa oo ay ku wasakheeyaan dhul ballaaran.

Saliiddu waxa ay dul sabbeysaa biyaha, halkaan oo ay mowjaduhu badda ay soo riixaan saliiddii daadatay. Marka ay soo gaarto xeebta waxa ay si aad ah dhib ugu geysatsaa deegaanka. Dhawr sano ka hor waxaa dhacday in markab shidaal oo lagu magacaabi jirey Exxon Valdez oo shidaal ka soo qaaday Alaaska una waday Mareykanka in uu daadiyey shidaal qiyaastiisu ay thaay 50 milyan oo litir. Saliiddii waxa ay gaartey xeebta Alasska waxaana ay si aad ah ay u saamaysay deegaanka dabiiciga ah ee xeebta iyada oo dishey kalluun, shimbiro iyo geedo badan oo ku yaalley dhul aad u ballaaran.

Qarnigan 21aad cilmi-baareyaal tiro badan ayaa raadinaya suurtgalnimada jiritaanka ilo kale oo laga helo tamar sida dabaysha iyo tamarta qorraxda. Faa'iidata ay kuwan leeyihiin waa iyaga oo aan dhammaaneynin iyo iyaga oo aan waxyeello u geysanayn deegaanka.

4.4) Biyaha dhulka dul fadhiya

Biyuhu waxa ay leeyihiin faa'iido aad u weyn sababta oo ah waxa ay lagamaarmaan u yihii nolosha. Biyaha dhulka dul fadhiya waxa ka mid ah badaha waaweyn, webiyada iyo harooyinka.

Kayraadka kalluunka

Biyaha waxa uu hoy u yahay kalluunka, kaas oo la jilaabto lana cuno..Isticmaallada dadka ayaa caafimaadka biyaheena ka dhigay mid aad u liita.

Badaha waaweyn

Hay'adaha Qamarada Midoobay waxa ay ku qiyaaseen in ka badan 75% meelaha laga helo kalluunka si xad dhaaf ah looga kalluumeysto. Waxa jira xeerar loo dejiyey cabbirka kalluunka la oggol yahay in la soo jillaabto. Kalluunka yar yari waxaa looga tagaa si uu u weynaado oo mar dambe loola

soo baxo. Laakiin, kalluumeysato aan mas'uul ahayn ayaa iska dhega tiray xeerarkaasi oo la soo baxa dhammaan noocyada kalluunka, mid yar iyo mid weynba.

Jillaabashada xad-dhaafka ah waxa ay dhacdaa marka kalluunka la soo jillaabtay uu ka bato kalluunka uu gobol bixin karo iyada oo aan dhib loo geysan kaydka kalluunka. Waddamada Afrika si weyn uma ay hor marin kalluumeysigooda, laakiin waddamada kale waxa ay leeyihii maraakiib kalluumeysi oo waaweyn oo ka kalluumeysta xeebaha waddamadaas kuwaas oo aan waxba u reebin kalluumeysatada yar yar.

Webiyada iyo harooyinka

Bilowgii kacaankii warshadaha iyo sanado badan oo ka dambeeyey, sidaa loogama fekerin wasakhda ka soo harta warshadaha. Badi wasakhda hoorka ah waxaa lagu sii deyn jirey webiyada. Wasakhdaasi waxaa ku jirey waxyaabo khatar leh oo ay ka mid yihiin waxyaabaha wax lagu nadiifiyo, rinji iyo kimikallo kale oo wasakheeyey biyaha. Taasi waxa ay dhalisey in dhammaan kalluunkii ku noolaa ay dhinteen ama ay sumoobeen oo aan la cuni karin. Biyihina waxa ay ka dhigeen kuwo aan la cabi karin.

Waddamada hore u maray waxa ay ku bixiyeen lacag aad u fara badan nadiifinta webiyadooda iyo badahooda; horeyna waa ay ka sameeyeen oo kalluunkii ayaa dib ugu soo noqonaya webiyadii.

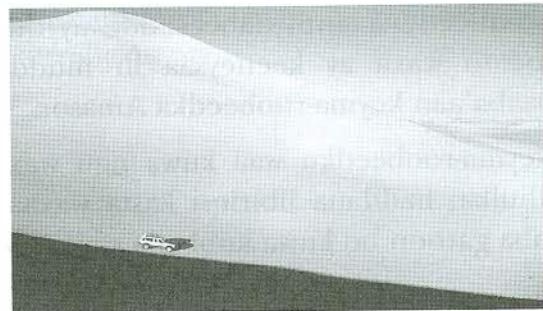
Waqtiyada marka warshad la dhisayo, waxa ay tahay in ay yeelato qalab lagu nadiifiyo biyaha inta aan webiga lagu sii deyn. Nasiib darro qaar ka mid ah maalgeliyeasha waddamada soo koraya ayaa ka faa'iideysta debecsanaanta xeerarka waddamadaas oo aan sameyn waxyaabihii looga baahnaa.

Biyo nadiif ah oo la cabbo

Inta ay sii kordhaysaba tirada dadka ee dunida waxaa sii yaraanaya biyaha u habboon in la cabbo. Biyaha waxaa culays saarey dadka sii kordhaya, isticmaalka xagga beeraha ee sii kordhaya, maareyn xumo iyo raadka dunida sii kululaanaysa.

Qasabad aan biyo lahayn

Lamadegaan qallalan

Sida ay qabto hay'adda gargaarka ee "Tearfund" saddexdii qofood ee dunida ku noolba laba ka mid ah ayaa la kulmi doona biyo yaraan sanadka 2025. Waddamada horumary waxaa laga yaabaa in ay xal u helaan dhibaataadaas, laakiin waddamda soo koraya waxaa laga yaabaa in dad badan ay qasab ku noqoto in ay ka qaxaan guryahooda iyaga oo raadinaya biyo. Biyo yaraani waxa ay keeni kartaa cunto yaraan, waayo goobaha ay wax ka bixi karaan ayaa sii yaraanaya.

Saynisyahannadu waxa ay saadaalinayaan in dunida ay sii kululaan doonto, lamadegaannadu ay sii ballaaran doonaan, webiyada ay qallali doonaan. Marka uu dhallaalo barafka fadhiya cirifyada dunida waxaa ay keeni kartaa in ay soo galaan biyo cusbo leh goobihii ay ku jireen biyaha macaan.

4.5) Kaymaha

Kaymaha dunidu waxa ay dheelitiraan hab-deegaanneed muhiim u ah ku noolaanshaha dhulka. Waxa ay saameyn ku leeyihiin cimilo-gooreedka dunida, waxa ay sugaan cimilada dunida, waxa ku nool laba meeloodow meel dhammaan noocyada dhirta iyo xayawaannaadka ku nool berriga.

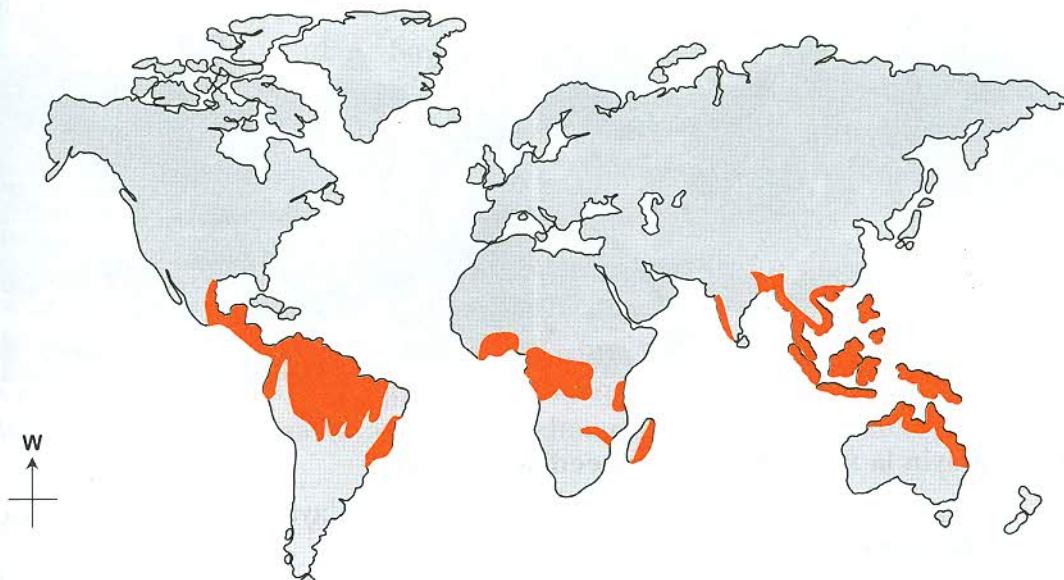
Kontonkii sanadoo ee ugu dambeeyey, 20% dhirta dunidda ayaa la jaray. Sababaha arrintaa dhalieyey waa ay ku kala duwan yihiin gobollada. Wuxaana ka mid ah ballaarinta beeraha, macdan qodasho, degaamayn, beero cusub iyo waddooyin cusub. Laakiin, tan ugu daran waa iyada oo dhirta loo jaro alwaax laga ganacsado ahaan.

Daraasad goobeed 3: Keyma-roobeedka Amazon

Burburinta kayma-Roobeedka Amazon iyo qaar kale waxa ay jahawareer ku keentey cimilada dunida.

Keyma-roobeedku waxa ay la mid yihiin sida "kul-firdhiyeyaa" kuwaas oo ka keena tamar iyo qoyaan kulaalayaasha siiyana dhulka loolasha dhexe. Waxa ay soo saaraan cimilo aynu ku noolaan karno. Hase yeeshi, u jaridda dhirta alwaax laga ganacsado ahaan iyo sii ballaarinta beeraha waxa ay keeneen in isu-dheelitirnaantii dabeeecaddu ay burburtey. Sida hadda dhir jariddu ku socoto waxa ay keeneysaa in muddo tobanaan sano gudahood ay ku baaba'aan keyma-roobeedka Amazon.

Keyma-roobeedku waa kuwa ugu wax soo saarka iyo muhiimadda badan dhulka, haddana ilbiriqsi kasta waxaa la burburiyaa keyma-roobeed le'eg laba garoon oo kuwa kubbada cagta ah ayaa si kama dambeys ah u luma.

Keymo roobeedka Badhaalaha

Keymo roobeedka dunida

Keyma-roobeedku aad ayaa ay muhiim ugu yihiin habka cimilada dunida. Burburintoodu waxa ay ku keeni kartaa abaaro, daadad iyo carro-guur goobo aaney weligood hore uga dhicin. Keymuuh waxa ay ceshadaan tamarta halka dhulka aan dhirta lahayn dib ugu celiyo gibilka. Taasi waxa ay bedeshaa qaabka dabaysha iyo mowjadaha badda ay u socdaan, taas oo iyana beddesha roobka iyo goobaha uu ka da'o.

Baabinta keyma-roobeedku waxa ay barobixiyaan dadkii asal ahaan ku noolaa goobahaas waxa ayna baa'yaan dhaqandoodii. Waxa lagu qiyaasaa in sanadkii 1500 ay dad ku dhow 9,000,000 oo qof asal ah ay ku noolaayeen keyma-roobeedka Amazon. Hadda waxaa ku haray 200,000.

Keymo roobeedka Amazon

Dhir jaridda ganacsiga ah

Keymo la burburiyey

Xaqiiqooyin la xiriira keyma-roobeedka Amazon

- Kayma-roobeedka Amazon waxa ay u baaba'ayaan saddexjibbaarka xawaarihii ay ku socdeen 1994.
- Hal hektar ayaa baaba'aya halkii ilbiriqsiba.
- 60 hektar ayaa baaba'aya halkii daqiiqaba.
- 85,600 hektar ayaa baaba'aya halkii maalinba.
- 31,200,000 hektar ayaa baaba'aya halkii sano.

Waxqabadka 8aad

Kooxo uga dooda:

- Geedo badan ma ku yaallaan deegaankaaga?
- Geedo ka badan ama kuwo ka yar ayaa ku yaalla deegaankaaga marka loo eego shan sano ka hor.
- Wax dadaallo ah oo lagu beerayo dhir cusub miyaa la sameeyey?
- Ka qor warbixin xaaladda ay ku sugar yihiin geedaha deegaankaaga oo ku deeq talooyin lagu wanaajin karo xaaladdooda.

4.6) Duur joogta

Waxqabadka 9aad

Idinka oo kooxo ah ka qora xaqiiqooyin mid kasta oo ka mid ah xayawaanadan. Ma sheegi kartaa waxa ka dhixeyey?

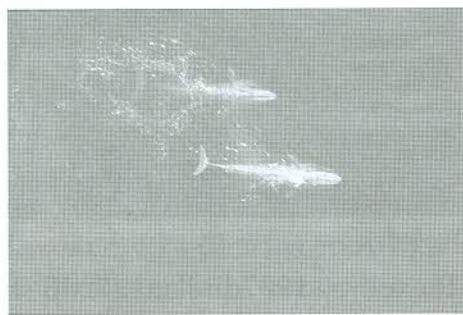
- wiwil
- qubo
- goriila
- shabeel
- nibiriga buluugga ah
- bandha

Baab'iinta dhirta iyo isbeddelka ku yimid cimilada ayaa raad ku yeeshay xayawaan iyo dhir badan. Saynisyahannadu waxa ay rumeysan yihiin in dunida ay soo wajahday mowjad dabar go' tii ugu weynayd marka laga soo bilaabo goortii ay dabar go'een Dinosawrus-ka 65 milyan oo sano ka hor. Waxa lagu qiyaasey ku dhowaad 24% naasalayda, 12% shimbiraha iyo 14% dhirta in ay soo wajahday dabargo'.

Inta dadku ay ku badanayaan goobo markii hore ay ku yaraayeen, waxa ay beddelayaan deegaanka waxaana ay baab'iinayaan deegaankii dabiiciga ahaa ee duurjoogta. Xayawaanno badan ayaa tiro yari ay ka hadhay, haddii aan xayawaannadaas la siin ilaalin gaar ah, dhaqso ayaa ay u dabargo'i doonaan. Waxaana loo yaqaanaa xayawaannada khatarta ugu jira in ay dabargo'aan.

Xaalad daraasadeed 1: Nibiriga buluugga ah

Nibiriga buluugga ah waa xayawaanka ugu weyn dunida haddana waxa uu cunaa xayawaanno Aad u yar yar oo badda ku nool oo loo yaqaan 'Krill'. Nibirigu waxaa la jillaabanayey muddo aad dheer, sanadkii 1960kii nibiriga cagaarani waxaa uu ku sigtay in uu dabargo'. Dadaallo ayaa loo galay sidii loo joojin lahaa jillaabasha nibiriga. Waqtigan la joogo waxaa lagu qiyaasay ilaa 5000 oo keliya oo ah nibiriga cagaarani in ay ku jiraan badweynta.

Nibiriga buluugga ah

Xaalad daraasadeed 2: Wiyil

Wiyil

Wiyishu waxa ay ka mid tahay xawawaannada naasalayda duurjoogta ah kuwooda ugu waaweyn ee weli ku harey dunidan, waxaana ay ka ciyaraan door muhiim ah habka Ekosistemka. Wiyishu waa caws daaqe waxa ay cuntaa in ka badan 200 nooc oo dhir ah. Waxa ay cunaan dhirta waxaana ay iniinyaha dhirta ku firdhiyaan dhulka ay maraan. Wiyishu

waxa ay ku qaadataa saddex maalmood in ay dheefshiidaan cuntada sidaa daraaddeed waxa laga yaabaa in ay dhul aad u kala fog ay isaga gudbaan inta ayna saaloonin iniinyaha dhirta. Keliya waxaa jooga hadda 14,000 oo wiwil ah dunida. Badidood waxa lagu ilaaliyaa beeraha xayawaanka ee Bariga iyo Koonfurta Afrika.

Xaalad daraasadeed 3: Baanda

Baanda waxaa uu ku nool yahay waddanka Shiinaha oo keliya, waxaana khatar ku haya deegaankii uu ku noolaa oo sii baaba'aya iyo iyada oo la ugaarto. Waxa lagu qiyaasey in ilaa 1600 oo keliya oo baande ah in ay maanta u nool yihiin duurjoog ahaan.

Baanda

Xaalad daraasadeed 4: Shabeel

Shabeel

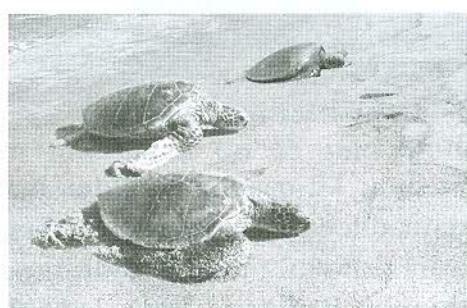
Shabeelka waxaa haysta mustaqbal mugdi ku jiro. Dhibaatooyin sii kordhayay oo kaga yimid dadka iyo dabeeccaddaba ayaa sababay in ay sii yaraato tiradiisa qarnigii labaatanaad waxaana uu noqdey mid ka mid ah xayawaannada khatarta ugu jira dabargo'. Sanadihii 1950maadkii shabeelkii ku noolaa agagaarka badda Kasbian ayaa dabargo'ay. Sanadihii u dhexeyey 1937dii ilaa 1972dii shabeelkii ku noolaa jasiiradaha Bali iyo Jaafa ee dalka Indoniisiya ayaa dabar go'ay.

Dalka Shiinaha waxaa ku noolaa 20 ilaa 30 shabeel waxaana ay ku dhow yihiin in ay dabargo'aan. Dalka Hindiya waxaa ku nool 300 ilaa 4000 waana waddanka ay ku nool yihiin shabeelka ugu badan dunida. Shabeelka dunida ku haray waxaa soo wajahay khataro badan oo ay ka mid yihiin dadka oo ku badanaya deegaankooda, deegaankoodii oo baaba'aya, ugaarsi sharci darro ah, badasho ay badaneyso ka ganacsiga xubnaha shabeelka ee loo isticmaalo daawo-dhaqameed ahaan.

Xaalad daraasadeed 5: Qubo

Qubadu waxa ay ku nooshahay badda waxaana ay bannaanka u soo baxdaa keliya marka ay ku dhalayso ukumaheeda xeebaha kulaalayaasha iyo kuwa ka hoseeya kulaalashaaya. Waxaa jira waxyaabo khatar ku haya noloshooda. Tusaale ahaan:

- Waxaa loo ugaarsadaa hilibkooda iyo ukuntooda daraadeed.

Qubo

Qoloftooda oo laga sameeyo shanlooyin iyo waxyaabo la isku qurxiyo.

- Deegaankooda oo la baabi'inayo.
- Mararka qaar waxaa ku dhacdaa shabaqa kaluumeysatada. Waxaa ay u badan tahay in ay dilaan.
- Deegaankooda oo la wasakhaynayo.
- Mararka qaar waxaa jiira doonyaha.
- Xayawaano ugaarta oo lagu beerey deegaankooda ayaa ka laayay tiro badan.

Waxaa jira toddoba nooc oo qubo ah. Maanta saddex nooc ayaa aad khatar ugu jira, saddexna khatar ayaa ay ku jiraan, kuwa kale waxa ay ku sugan yihii lama garanayo.

Xaalad daraasadeed 6: Goriila

Goriila

Goriilaha waxa uu ka mid yahay xayawaannada khatarta ugu weyn ugu jira in ay ka dabargo'aan dunida. Waxaa si weyn u saameeyey tobanaan sano oo ay dagaallada sokeeye ka dhacayeen Afrikada Dhexe iyo Afrikada Bari, waxaana hadda uu ku silcayaa degaanno kooban.

Waxaana loo ugaarsadaa hilibkiisa oo laga ganacsado daraadeed; waxaana saameeyey

cuduro khatar ah sida Ebola. Tirada Goriilaha buurta ee maanta nooli waa 700 oo keliya.

4.7 Xoogga dadka

Inta ay tirada dadka ku nool dunida ay sii kordhayso waxaa sii kordhaya culeyska lagu hayo kheyraadka dunida. Waddamada qaniga ahi ayaa qaadanaya wax ka badan qaybtoodii kaga soo aadi lahayd kheyraadka; taasina waxa ay ku abuuraysaa dadka waddamada faqiirka ah in ay ku noolaadaan xaalad quus ah.

Xaqiiqooyin la xiriira gaajada:

"Dad aad u badan ... ayaa ku nool dagaal ay kula jiraan gaajo, macaluul, biyo wasakhaysan oo la cabbo, cuduro faafa, jahli, gumaysi iyo iska hor imaadyo."

Xaqiiqooyin la xiriira gaajada

- In ka badan 800 milyan oo dad ayaa ku seexda gaajo habeen kasta. Qaar badan oo ka mid ihina waa haween iyo carruur.
- Ku dhowaad 200 milyan oo carruur ah oo da'doodu ay ka hooseyso shan sanadoo ayaa culayskoodu u hooseeya cunto la'aan daradeed.
- Macaluusha waxa ay dhib ku keentaa carruurta koriimadooda maskaxeed iyo jir ahaaneedba.
- Toddobadii ilbiriqsiba ilmo carruur ah ayaa u dhinta gaajo iyo sababo la xiriira.
- Adduunka waxaa yaalla cunto ku filan dhamaan dadka dunida.

Waxqabadka 10aad

Idinka oo kooxo ah ka dooda xaqiiqooyinka kore ee la xiriira gaajada. Maxaa ka fahmaysaa qodobka ugu dambeeya?

Ka dooda qodobbada soo socda ee ku saabsan saboolnimada:

- Saboolnimada waa gaajo
- Saboolnimada waa hoy la'aan
- Saboolnimada waa qof xanuunsan oo aan awood u lahayn in uu dhakhtar arko.
- Saboolnimadu waa dugsi oo aan la heli karin iyo iyada oo aan la aqoon sida wax loo akhriyo iyo sida wax loo qoro.
- Saboolnimadu waa shaqo la'aan
- Saboolnimadu waa mustaqbalka oo laga baqo.
- Saboolnimadu waa iyada oo lagu fekero nolosha maalintaas oo qura.
- Saboolnimadu waa iyada oo carruuri u dhimato biyo nadiif ah la'aantooda.
- Saboolnimadu waa awood la'aan, wakaalad la'aan iyo xuquuq la'aan.

Akhri xigashadan laga soo xigtay nin Maraykan ah oo u dhaqdhaqaaci jirey xuquuqda bani'adamka:

"Habaarka saboolnimadu qiil kuma lahan dunidan aan maanta joogno. Waxa ay xumaanta kala mid tahay ilbaxnimada waqtigii dadku ay is cuni jireen sababta oo ah ma ay baran sida dhulka cunto looga soo saarto iyo sida loo dhaqdo xoolaha tirada badan ee agtooda ku nool. Waxaa la joogaa waqtigii aan ilbixi lahayn annaga oo u ciribtirna gaajada si dhammaystiran, toos ah, oo dhaqso leh."

Maxaan samayn karnaa si aanu u badbaadino dhulka?

Waxqabadka 11aad

Idinka oo kooxo ah xusha mid ka mid ah khayraadka kor lagu xusay, kana fekera sidii:

- Loo beekhaamin lahaa:
- Looga ilaalin lahaa wasakhoobidda
- Dib loo meerteyn lahaa waxyaabaha laga sameeyo kheyraadkaas
- Loo heli lahaa tiknoolejiyad cusub oo lagu beddelo kheyraadkaas – tusaale ahaan xoogga dabaysha iyo kan qorraxda.

Ka dooda khayraadka laga helo dalkaaga ee aan weli laga faa'iideysan ka dibna sheega sida ay idinla tahay in looga faa'iideysan karo iyada oo aan loo geysan dhibaato deegaanka. Xusuusnaada mustaqbalka idinka ayaa leh!

Layli Naqtiiñ ah 4

1. Kuwan soo socda midkee ayaa ay ku jiraan waxqabadyada dhaqaale oo keliya?
    - b) dhulka, kheyraadka macaadinta, keymaha, duurjoogta.
    - t) macdan qodis, ka faa'iideysiga keyamaha, kalluumeysi.
    - j) macdan qodis, kheyraadka macaadinta, macdan qodeyaasha, godadka macaadinta laga qodo.
    - x) dhulka, beero-falashada, xoolaha, dalagyada.
  2. Waa maxay dalag sugar?
    - b) Dalag si fiican ugu baxa deegaan gaar ah.
    - t) Dalag loo beero in la iibiyo.
    - j) Dalag aad loo cuno.
    - x) Dalag ay qasab tahay in dibadda laga keeno.
  3. Waa kee dalag ga ugu sugar ee ay Afrika leedahay?
    - b) qamadi
    - t) bariis
    - j) moos
    - x) galley
  4. Xaggee bay ka baxdaa gallayda ugu badan ?
    - b) Dhulka qabow ee sarreeya
    - t) Dhulka diirran ee ay sarreyntisu dhexdhedaadka tahay
    - j) Dhulka kulul ee hooseeya
    - x) Dhulka u dhow badaha diirran
  5. Dunida qaybtee beerista bariisku ugu badan tahay?
    - b) Aasiya
    - t) Afrika
    - j) Yurub
    - x) Ameerikada koonfureed
  6. Qaybta waqooyi ee dunida, qamadigu waxaa uu ka baxaa inta u dhaxaysa...
    - b) $30^{\circ} - 40^{\circ}$ W
    - t) $25^{\circ} - 45^{\circ}$ K
    - j) $30^{\circ} - 40^{\circ}$ K
    - x) $25^{\circ} - 45^{\circ}$ W
  7. Xariirta waxa aynu ka helnaa:
    - b) geed
    - t) naasaley
    - j) dixiri
    - x) saliidda
  8. Si loo naaxiyo xoolaha la warshadeynayo _____.
    - b) Si wanaagsan ayaa loo quudiyaan
    - t) Waxaa lagu duraa Steroids
    - j) Waxa loo layliyaa si joogto ah
    - x) Waxaa lagu hayaa goob mugdi ah

9. Weedhee ku habboon macaadinta?
  - b) Dadku mar dhow ayuun bay daaha ka rogeen macaadinta.
  - t) Waa ay fududahay in macaadinta laga soo saaro dhulka.
  - j) Macdan qodistu waa shaqo aad khatar u ah.
  - x) Macaadinta waxa ay u leeyihiin waxtar yar dadka.
10. Maxaa qaymaha badan u yeeley saliidda?
  - b) Sababta oo ah waxaa ku shaqeeya baabuurta.
  - t) Sababta oo ah waxaa laga helaa dalalka dunida oo dhan.
  - j) Sababta oo ah waxaa laga isticmaalaalaa dalalka dunida oo dhan.
  - x) Sababta oo ah waxa laga helaa lacag badan.
11. Waa maxay qeexidda kaluumeysi xad-dhaaf ah?
  - b) Waa marka la qabto in ka badan hal milyan oo kalluun ah sanad gudihiisa.
  - t) Waa marka kalluunka lala soo baxaa uu ka bato kalluunka dasha.
  - j) Waa marka uu kalluunku ka dhammaado dunida oo dhan.
  - x) Waa marka la adeegsado doomaha waaweyn iyo maraakiibta.
12. Maxay tahay sababta ugu weyn ee ay tahay in loo badbaadiyo keymo-roobeedka?
  - b) Wuxuu ay saamayn ku yeeshaan habka cimilada dunida.
  - t) Wuxuu ay ina siiyaan loox adag oo aynu ka sameysanno alaabta guryaha.
  - j) Wuxuu ay ina siiyaan alwaax aan wax ku dhisanno.
  - x) Wuxuu ay sababaan dunida oo kululaata iyo Elnino.
13. Kuwee halis ugu jira in ay dabargo'aan?
  - b) Geela, riyaha iyo idaha.
  - t) Dameer farowga, goroyada iyo idaha.
  - j) Tukaha, galayrka iyo falamingo
  - x) Wiyisha, goriilaha iyo shabeelka
14. Muxuu cunaa Baanda?
  - b) Caws t) Qolofta geedaha
  - j) Caleemaha bambuuga x) Xididada baambuuga
15. Kuwan midkee ayaa aan khatar ku ahayn qubada?
  - b) Wuxuu ay u socdaashaa kumanaan kilomitir si ay u hesho meel ay ku dhasho.
  - t) Hilibkeeda iyo ukunteedaba waa la cunaa.
  - j) Mararka qaar waxaa jiira doomaha.
  - x) Shanlada ayaa laga sameeyaa qolofteeda

Hordhac

Fasalka 7aad waxa aad ku soo baratay:

- Taariikhdi hore ee Afrika.
- Socdaalladii dadka ee Afrika.
- Qaar ka mid ah imbiraadooriyadihi Afrika.
- Gumeysi.
- Halgankii Xoriyadda.

Cutubkan waxa aad ku baran doontaa :

- Waxyaabihii Islaamku ku kordhiyay tarriikhda dunida.
- Taariikhda kooban ee sayniska iyo tiknoolajiyadda.
- Dhacdooyinkii qarnigii 20aad ee horseedday waqtiyadan xaadirka ah.

Ujeeddo:

Ardaydu waxa ay xiiseyn doonaan waxyaabihii ay culimada muslimiintu ku kordhiyeen horumarka taariikhiga ah. Sida oo kale waxay xaqiis san doonaan in horumarka ku aaddan sayniska iyo tiknoolajiyadda ay ahaayeen kuwo u socday si gaabis ah marka laga reebo boqolkii sano ee u dambeysay markaas oo uu dhacay horumar deg deg ah.

5.1 Waxyaabihii Islaamku ku kordhiyay taariikhda dunida

Ilbaxnimada Islaamku waxay heer keedii ugu sareeysay gaartay xilligii cabbaasiyiinta. Tacliintii diinta iyo dhaqanka Islaamku waxa ay ka soo wareegtay Gacanka Carabta waxayna u soo wareegtay Dalka maanta loo yaqaan Ciraaq.

Cabbaasiyiintu waxay dhiirrigaliyeen horumarinta laamaha kala duwan ee cilmiga. Intii lagu jiray xilligii Haaruun Alrashiid waxyaabo badan ayaa lagu kordhiyay qaybaha soo socda:

1. Horumarinta Cilmiga Juquraafiga iyo ku sameynta khariidooyinka dunida dushooda calaamado ama xariiqyo sahlaya aqoonsiga halka la doonayo.

2. Juquraafi-yaqaankii Ibnu Al-khalduum ee ay dhalashadiisu ahayd carabta wuxuu qoray caddeymo juquraafiyeed oo badan kuna saabsanaa safaradiisii uu ku tagay Bariga Dhexe.
3. Niman kale oo socoto carab ah ayaa booqday goobo badan, waxa ayna qoreen buugaag tilmaamo ka bixinaya Juquraafiga meelaha ay booqdeen.
4. Muslimiintu waxa ay wax badan ku kordhiyeen maaddada xisaabta gaar ahaan Joomitariga iyo Aljabrada. Caalimkii muslimka ahaa ee Aljaabir ayaa soo saaray xisaabta Aljabrada.
5. Xagga daaweynta, Caalimkii muslimka ee Ibnu Siinaa ayaa hore u mariyay daawoooyin badan oo wax ka taray daaweynta cuduro badan.
6. Wax ku kordhintii ugu weyneyd waxay ahayd fidintii suugaanta carabta. Si loo dhiirrigaliyo barashada suugaanta Carabta waxaa la furay duggsi gaar ah ee waxbarasho. Qoroyaashii heerka sare ahaa waxaa ka mid ahaa qoraagii buugta sheekooyinka ee la oran jiray Kaamil Al-kiilaani oo qoraalladiisa maanta la heynin wax u dhigma. Sheekooyinkiisii caanka noqday ee loo yaqiin "Alfa Leyl Waleyla" (Kun habeen iyo habeen) ayaa la akhristaa weli, loona tarjumaa luqooyin badan.
7. Carabtu waxay habeenimadii wax ka baran jireen cirka. Cirku ma laheyn wax daruur ah markaas habeenkii, taasina waxay ku caawisay carabta in ay bartaan xiddigaha isla markaana sameeyaan saadaasha hawada.
8. Wax ku kordhin kale oo muhiim ah waxay ahayd horumarintii farshaxanka Islaamka sida naqshadihii midabbada kala duwan iyo xardhidda dhahaar lagu dul sameynayay gidaarada (darbiyada), buugaagta iyo roogagga.
9. Habka uu Islaamka u sameynayay Naqshadaha iyo dhismayaasha waxaa lagu xasuustaa sameyntii munaaradihii dhaadheeraa iyo qubbadihii sida qaansada u dhisnaa.
10. Halkii ugu horreysay ee lagu arkay qamadiga ama sarreenka waxaa loo haystaa in ay ahayd dhulka u dhxeeyaa labada wabi ee Tigriis iyo Furaat ilaa buuraha Sagroos. Qamadiga ama sarreenka waxaa la geeyay

dhismayaasha islaamka

Waxqabadka 1aad

Samee liis ay ku qoran yihiin magacyada dhismooyin ay ka muuqanayso saameyntii islaamka .

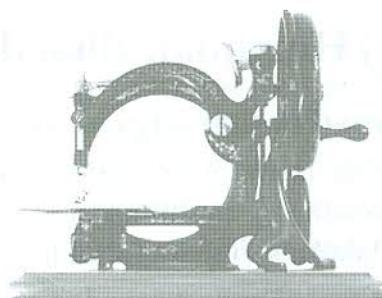
5.2) Taariikh Kooban oo ku saabsan Sayniska iyo Tiknoolajiyada

Aadamigu waxa uu bilaabay in uu horumariyo Sayniska iyo Tiknoolajiyada xillayadii ay dhisanaayeen ilbaxnimoooyinkii hore ee Mesobotaamiya, Giriigga iyo Masaarida.

Dadku waxay bilaabeen inay ka faa'iideystaan khayraadka ay ka mid yihiin looxa, dhagaxa iyo birta. Wuxuu ay yeesheen awood ay ku sameystaan qalabka beeraha, hubka iyo weelasha guriga. Waxay barteen inay wax ku dhistaan dhagax una adeegsadaan dhismayaashooda cilmiga Joomitiriga iyo Fiisikiska. Sida oo kale waxay barteen inay ka faa'iideystaan xoogga xayawaanka iyo garangarta.

Laga soo bilaabo qarnigii 1aad ilaa qarnigii 18aad, waxaa laga sameeyay horumar joogto ah lakiin u socda si tartiib ah. Shiinaha waxa iyaga oo adeegsanaya habka looxa sameeyeen buuggii u horreeyay. Sida oo kale waxay soo saareen gaari-gacanka iyo baaruudda loo isticmaalo rashka iyo *bula leyrka*. Sanadku marka uu ahay 1450kii Yurub waxaa laga dhisay madbacaddii ugu horreysay ee wax lagu daabaco, waxaana la soo saaray qalabyada fudud ee hawsha sahla sida Kashawiitada iyo Kiyaawaha.

Culimadu waxay si aragti ahaan ah daraasad ugu sameeyeen Sayniska, Xisaabta iyo Xiddigaha horumarku wuxu ahaa mid aad u gaabiya laga soo bilaabo qarnigii 18aad ilaa maanta aan joogno xaddiga wax soo saarka iyo naqshadeyntu waxay u kordhiyeen si xiiso leh. Kacaanka sancadu wuxuu bilowday qarnigii 18aad isagoo ku bilowday xagga shidaalka ilaa dhuxusha isbeddel lagu sameeyay habkii birta looga soo saarayay dhulka iyo hurumarinta mashiinnada iyo farsamooyinkii wax soosaarka. Joorj Istiifanson wuxuu soo saaray gaadiid ku soconaya uumiga waxaana lagu xasuustaa tareenkii ugu horreeyay. Matoorro ku shaqeeyo uumiga ayaa loo isticmaalay inay ahaadaan ilaha ay awoodu ka imaneyso. Qaar ka mid ah waxyaabihii ugu waaweynaa ee la soo saaray qarnigii 19aad waxaa ku jiray Gulubka ama dhalada nalka, Kaamarada (aaladda sawirka lagu qaado), Telegaraafka iyo Taleefanka, Baabuurta ama Gawaarida, Baaskiillada iyo Harqaanka (mashiinka dharka lagu tolo).

Qaar ka mid ah waxyaabihii la soo saaray qarnigii 19aad

5.3) Taariikh gaaban oo ku saabsan qarnigii labaatanaad

Qarniga labaatanaad waxa uu ahaa qarni heer sare ah oo xusid mudan. Intii lagu jiray qarnigaas waxaa la sameeyay horukac xiiso leh oo ku aaddan dhinicyada Tiknoolajiyada, Daawada, xaaladaha bulsho, Isgaarsiinta iyo Fikradaha. Dunidana waxa ay soo martay labo dagaal weyne oo waxyeeleeyay naf iyo fakarba. Ficil ahaan muuqaal kasta oo nolosha bulshada aadimiga qarnigii 20aad wax buu ka beddelay ama saameeyay.

Waxqabadka 2aad

Idinka oo ah koox koox sameeya liisas aad ku qoreysaan magacyada waxyaabaha aad ku heysataan gurigiinna oo aad isticmaashaan. Ma yihiin waxyaabahaas kuwo la soo saaray dhawaan? Mise waa qaar waa hore la ikhtiraacay?

Qiyaas samee:- Goormaa la soo saaray waxyaabaha soo socda .

- Qalin biire.
- Raadiyo.
- Filin.
- Telefishin.
- Xanjo buufis.
- Filin laga sameeyay sawiro horey gacanta loogu sameeyay.
- Mashiinka hawada qaboojiya.
- Heelikobtar.

5.4) Horumar, dhacdooyin iyo guulo muhiim ah

Khayraadka dabiiiciga ah iyo deegaanka

- Sida baahsan ee saliidda ceyriin looga isticmaalo warshadaha waxay kordhisay muhiimadda ay saliiddu leedahay waxayna awood siisay dalalka soo saara saliidda.
- Kororsiimada baaxadda weyn ee shidaalka dhirta waxay horseedday inuu yaraado khayraadkii dabiiiciga. Wasakheynta hawaduna waxay keentay diirinaanta dunida iyo Oosoona xumaaday.

Adeega caafimaadka

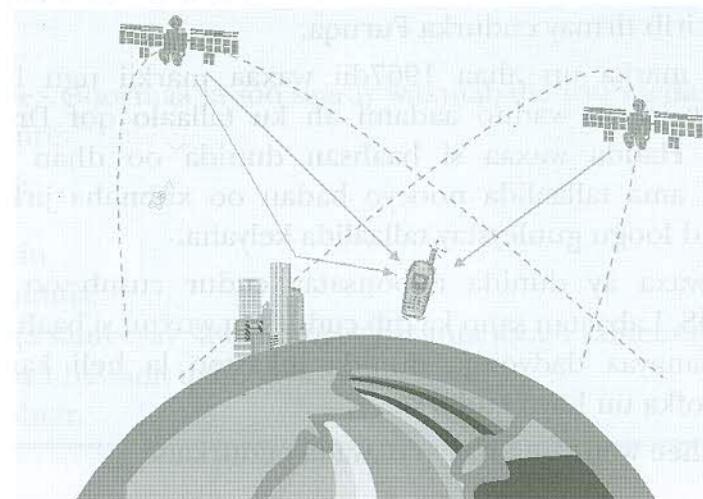
- Qarnigan bilowgiisii waxaa shaaca laga qaaday in qolofta geedka loo yaqaan Willow laga soo saaro xanuun joojiye. Marka loo diyaarinayo hab kaniini ah waxaa loo yaqaanaa Aasbiriiin.
- Cilmi baarayaasha waxa ay horumariyeen fahamka kooxaha kala duwan ee dhiigga. Tanina waxay horseedday bilowgii dhiig ku shubidda taasoo iyadana badbaadisay nafaf badan.
- Mudane *Aliskandar Faleming* waxa uu soo saaray daawada loo yaqaan Benisiiliin sanadku marka uu ahaa 1928, waxaana lagu xasuusan doonaa inay tahay ta ugu wanaagsan daawooyinkii la soo saaray isla markaana horseedday soo saaridda daawooyinka loo yaqaan Antibayootikis.
- Sanadku marku ahaa 1952dii waxaa la bilaabay barnaamijyo tallaal ah oo looga dan lahaa in lagu cirib tiro cudurrada ay ka mid yihiin Qaaxada iyo Dabaysha. Cudurraadan dhammaan ma wada cirib tirmiin waxaase cirib tirmay cudurka Furuqa.
- Sanadku marka uu ahaa 1967dii waxaa markii ugu horreysay ku guuleystay in uu wadno aadami ah ku tallaalo qof Dr. Kirishiyaan Barnard. Hadda waxaa si baahsan dunida oo dhan looga helaa sameynta ama tallaalida noocyoo badan oo xubnaha jirka qofka ah. Waxaa aad loogu guuleystay tallaalida kelyaha.
- 1983dii waxa ay dunida aqoonsatay cudur cusub oo la yiraahdo HIV/AIDS. Labaatan sano ka dib cudurkan wuxuu si baahsan waxyeelo ugu geysanayaadadyowga dunida inkastoo la heli karo dawooyin saacida qofka uu hayo cudurka.

Haseyeeshee weli lama haayo dawada cudurkan.

Horumarinta isgaarsiinta

- 12kii Diiseembar 1901kii waxaa markii ugu horreysay ku guuleystay inuu fariin ka diro raadiye Maarkooni isaga oo abuuray isgaarsiin bilaa-silih-ah. Habka isgaarsiinta ugu weyn ee qarnigii 20aad waxay ahayd isgaarsiinta bilaa silingga ah. Tanina waxay keentay in lagu guuleysto farsamada raadiye kaas oo waxbaray malaayiin dad ah isgaarsiintiina geeyay goobo geeri go'an ah.

- Dhageystayaal ayaa ku farxay sanadku markuu ah oo 1903dii markay aflaan ku daawadeen shaneemooyinka. Aflaantii ugu horeysay waxay ahaayeen madow iyo caddaan dhaqso u dhaqdhaqaqaya. Markii xigay waxaa lagu guuleystay soo saaridda aflaan hadleysa ka dibna 1940dii waxaa la helay aflaan midab leh.
- 1923dii waxaa la soo saaray telifishinka. Markii hore sawiradu waxay ahaayeen madow iyo caddaan hase yeeshi waqtii dambe ayaa la soo saaray mid midab leh. waxaa la horumariyay isgaarsiintii dayax-gacmeedka ka dibna waxaa suurtagal noqday in la helo telifishin dhaccdadá si toos ah loogu daawado. Dhammaadka qarnigii 20aad dadka dunida waxay daawan kareen dhacdooyinka oo dhacaya. Dadku waxay daawanayeen dagaallada oo soconaya waxa ayna arkeen waxyeelooyinka uu qofku u geeysanayo qof kale iyagoo intaas isku dayay in ay fahmaan siyaasadaha dalalka kale.

Qaar ka mid ah waxyabihii la soo saaray qarmigii 19^{ad}

Sayniska iyo Tiknoolajiyada

- Warshaduhu waxay awoodeen inay soo saaraan baabuur iyo badeecooyin kale. Tani waxay hoos u dhigtay qiimaha badeecooyinka qaarkood waxayna ka dhigtay baabuurta kuwo loo helo si baahsan iyagoo ah nooc ka mid ah gaadiidka.
- Waxaa la soo saaray dayuurado ka culus kuwii hore kadibna waxaa la ikhtiraacay matoorro yar yar oo loo isticmaalay dayuuradaha dheereeya. Socdaalladii lagu tagay hawada sare waxay kordhiyeen aqoontii loo lahaa dunida inteeda kale.

- Farsamada qalabka warbaahinta sida aflaanta, raadiyaha iyo telifishinka waxay horseedday inay taaba galaan isgaarsiinta fariimaha siyaasadeed iyo maaweelinta dunida oo dhan.
- Haysashada ay dad tiro badan heystaan taleefoonka iyo kombiyutarka gaar ahaan internetka waxay keeneysa isgaarsiin aad u dheereysa.
- Horumarinta carro nafaqeeyaha naaytarojiinka iyo sunta cayayaanka ayaa keentay inuu bato miro dhalka dalagga.

Waxqabadka 3aad

Idinka oo kooxo ah sameeya liis aad ku qoreysaan magacyada waxyaabaha lagu soo sheegay qaybaha kor qoran, kana dooda kuwa muhiimka ku ah bulshadiina dhexdeeda.

Ra'yi ka dhibo

Soo saariddee ugu muhiimsan ayaad u meleyneysaa?

Soo saariddee caawisa dadka ku nool dunida intooda badan?

Soo saariddee aan ahayn muhiim?

Soo saariddee baad jeelaan lahayd in aad in badan ka ogaatid?

Dagaallo iyo siyaasad

Tariikhda Yurub, dhacdooyin dhawr ah ayaa u dhigmi kara burburkii uu dhaliyay dagaalkii 1aad ee dunida.

Dadkii wax ku noqday dagaalka

Intii uu socday dagaalka, 15 malyan oo qof ayaa la dilay, 20malyan oo kale ayaa ku dhaawacmay. Mid kasta oo ka mid ah dalalka waaweyn ee reer Yurub wuxuu ku waayay dagaalka hal malyan ilaa labo malyan oo qof. Jiil dhan oo rag dhalinyaro ah ayaa la tirtiray. Mareykanka waxaa kaga dhintay dagaal ka dhacay dalka dibadiisa 116,000 oo askari. Dadku waxyeeladu soo gaartay ee aynu soo sheegnay kuma jiraan dad rayid ah waxaa intaa dheer, boqolaal kun oo rayid ah ayaa ka qaxay guryahoodii. Qaar badan oo ka mid ah dadkan ayaa ka barakacay dhulalkii ay ku dhasheen dibna uguma soo noqon waxa ay qaxooti ku noqdeen wadamo kale.

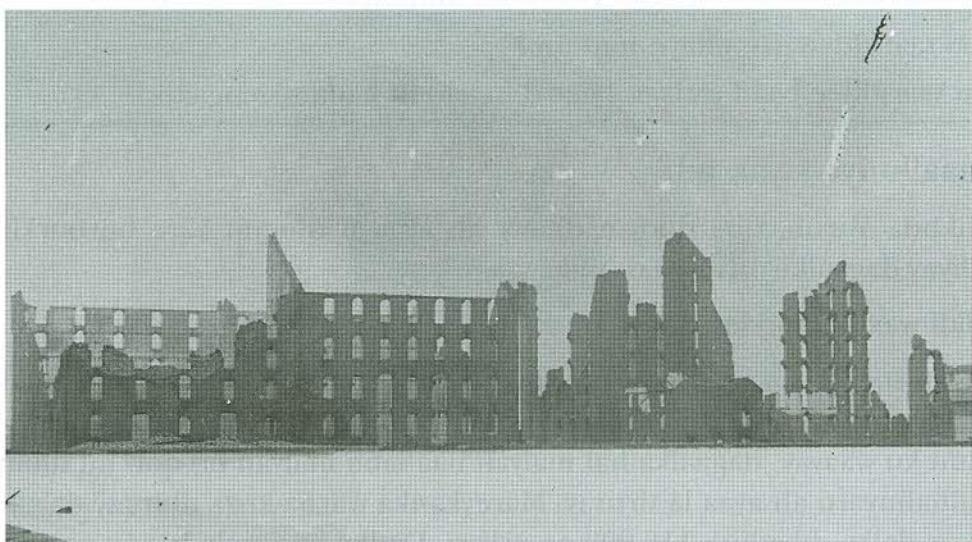
Khasaare dhaqaale

Inta badan waqooyiga bari ee dalalka Faransiiska, Boolaand, Seerbiya iyo Qaybo ka tirsan dalalka talyaaniga ayaa noqday dhulal cidlo ah oo baa ba san. Gudaha magaaloooyinka, in ka badan 600 kun oo dhismo ayaa burburtay ama ay waxyeelo soo gaartay, Buundooyin, Waddooyin waawyen, Biyo xireenno iyo waddooyin Tareen ayaa dil-dilaacay amaba la qarxiyay.

Qiimaha dagaalka

Nolosha aadamiga lama dhaafsan karo qiimo lacageed. Burburinta hantida waxaa loo qiimeyn karaa oo kaliya qiyas ahaan. Marka la tixgeliyo xaalad kasta, qiimaha dagaalka qiyaastii waxa uu u dhaxeyyaa 330 iyo 375 bilyan oo doolar.

Dagaalku wuxuu baabi'iyay dalalka Faransiiska, Ruushka, Ingiriiska, Talyaaniga, Jarmalka, Oostariya iyo Biljam. Dagaalku wuxuu kala gooyay inbiraadooriyaddii hore ee reer Yurub. Nabaddu waxay timid afar sano oo gawrac ah ka dib.

Burbur uu sababay dagaal

Jarmalku diyaar uma ahayn inay aqbalaan jabkooda. Markii uu dagaalkii sii dhamaanayay waddaniyiinta Jarmalka sida *Adolf Hitler* waa ay diideen nabad waxayna ku eeddeeyeen Yuhuudda iyo Shuuciyiinta inay masuul ka ahaayeen jabkooda. Halkaas waxaa ka bilowday waddadii lagu tagayay dagaalkii 2aad ee dunida, 20kii sano ee xigtay dhammaadkii dagaalkii kowaad waxaa lagu jiray inuu qarxo dagaal caalami ah oo ka argagax badan kii hore.

Dagaalkii laad ee dunida waxaa lagu tilmaamaa inuu dhaliyay isbeddelo aad u waaweyn oo dhacay dagaalka ka dib. Soo ifbixiddii wadaninimada iyo

siyaasadii dhabar u ridashada xilalkii qaranimo waxay ka mid ahaayeen sababihi dhaliyay dagaalkii 2^{aad} ee dunida.

Waxaa soo baxday in xasuuqu yahay fal ka mid ah dagaalka. Sida oo kalena gaaska sunta ahna lagu isticmaalay goobta dagaalka.

Waxaa dhashay dagaalkan ka dib isbeddel weyn oo siyaasadeed kaas oo lahaa habab dowlaadeed oo xamaasadeysan oo qabsanayay xukunka. Waxaa soo baxayay dowlado wata magacyadan Fashiisti, Naasiisim iyo Shuuciyad weyna dhaceen intii lagu jiray qarnigan kuwani dhammaan waxay ahaayeen habab dowlado oo aad u xag jira waxayna u geysteen waxyeelooyin dadkii ay xukumayeen.

Dad badan ayaa rumeysan in ay u galeen dagaalkii koowaad ee dunida sabab macquul ah oo sharafeed. Waxay u heystaan sidii ay uga dhigi lahaayeen goob ammaan u ah inay ka dhaqan gasho dimiquraadiyadda. Hayeeshee dhowr dal oo yurub ah ayay xukunkoodii la wareegeen kali-taliyayaal. Hogaamiyayaal kali ah oo sameystay la-taliyayaal u dhaw iyaga ayaa qabsaday xukunkii. Tusaale: - 1925tii Benito Muusaliini ayaa kali-taliye ka noqday dalka Talyaaniga. Adolf Hitler wuxuu qabsaday xukunka dalka Jarmalka 1933. Hitler wuxuu doonayay inuu dib gacanta ugu dhigo oo uu soo ceshado dhulkii uu Jarmalku lumiay dagaalkii 1aad ka dib. Wuxuu kale oo uu doonayay inuu xukumo qaarada Yurub. Wuxuu aaminsanaa in Jarmalku yihiin jinsiga ugu sareeya jinsiyadaha caalamka .

Jeneraal Farankoo wuxuu 1939 ku guuleystay dagaal kii sokeeye ee ka dhacay Isbayn waxaana ku taageerey Hitler iyo Muusaliini. Joosof Istaaliin wuxuu madax ka noqday midowgii soofiyeti ee shuuciga ahaa. Dalka Jabaan hogaamiyayaal milatari ah ayaa qabsaday xukunka. Waxay laayeen siyaasiyiintii kasoo horjeesatay si ay u qabsadaan xukunka. Waxay doonayeen inay qabsadaan dhul ku yiilay Shiiinaha. 1930kii kali-taliyayaashan waxay bilaabeen inay isticmaalaan xoog muquunis ah si ay u hantiyaan waxay doonayaan.

Hitler

Stalin

Mussolini

Franco

1931dii Jabaan waxay la wareegtay Manshuuriya. Waxay ahayd xarun wax soosaar oo ku tiilay Shiinaha 1933dii. Hitler wuxuu bilaabay inuu dib u dhiso ciidamadii hubeysnaa ee Jarmalka. Sanadkii 1935tii Muusaliini wuxuu weerar ku qaaday Itoobiya isla sanadkaas Hitler wuxuu ciidamo Jarmal ah u diray gobolka Rhiinoland. 1938dii Hitler wuxuu qabsaday Oostariya. 1939kii Hitler wuxuu socod ku galay Jekoslafaakiya.

Argagixisnimo ayaa bilowday dagaalkii 1aad ee dunida. Dilkii loo geystay ninkii iska lahaa dhaxalkii boqortinimada ee dalka Oostariya-Hangari wuxuu ahaa fal argagixisnimo oo horseeday inuu qarxo dagaalka. Ujeeddadu waxay ahayn in lagu qasbo Oostariya-Hangari in ay arintaas ka bixiso jawaab celin xoog muquunis ah taasoo iyada burburin lahayd. Markaa ka dib falalka argagaxisnimada waa ay sii korodhay ilaa ay ku dhawaad noqotey dhacdooyin maalin walba ah.

Sababaha keenay xasuuqa waxaa lala xariirin karaa xasuuqii Aarminiiyanka ee 1915kii. In kasta oo xasuuqani uu dhacay intuu socday dagaalka, haddana wuxu ahaa siyaasado qoran ee madaxbanaan in uu tirtiro qaranka oo ka tirsanaa dad weynihiiisii.

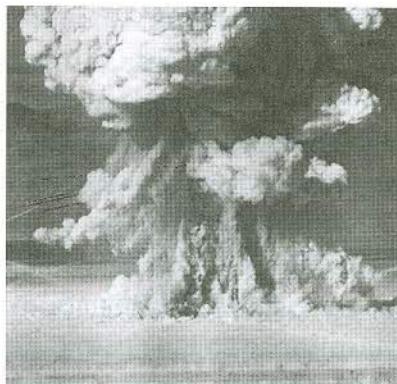
Labadii xasuuq ee ka kala dhacay Boosniya iyo Ruwaanda sanadku marka uu ahaa 1990kii wax xiriir ah lama laheyn dagaal caalami ah. Hase yeesh ee labada hore waxay fal tusaale u yihiin tirtirida dadyow jiiraan (daris) ah si ay u adkaato inay wada noolaadaan iyaga oo daris ah.

Shantii xasuuq ee ugu waaweynaa ee lagu laayay gabi ahaan dad tira badan qarnigii 20aad:

- (1937-1945) Dagaalkii 2aad ee dunida iyo dowladdii Adolf Hitler waxay dileen in ka badan 50 malyan oo ay ku jiraan 6 malyan oo ah Yuhuuddii ku nooleyd Yurub.
- (1949-1976) Xukuumadii Maaw Sedoong iyo abaartii Shiinaha waxay ka tageen 28 malyan oo meyd ah .
- (1924-1953) Dawladdii Josif Istaalin ee Ruushka waxay ka tagtay in ka badan 20 malyan oo meyd ah.
- (1914-1919) Dagaalkii 1aad ee dunida wuxuu ka tagay in ka badan 15 malyan oo meyd ah
- (1918-1921) Dagaalkii sokeeye ee Ruushka waxa uu ka tagay in ka badan 8.5 malyan ee meyd ah.

Dagaalkii 1aad ee dunida kadib dad badan ayaa doonayay nabad oo ayan helin. Ururka Ummadaha (eeg cutubka 7aad) waxaa loola jeeday in uu ahaado aalad nabadeed. Dagaalkii 2aad ee dunida ka dib dadku waxay

yiraahdeen. "dagaal ma dhacayo mar kale" waxaa la aasaasay Ururka Qaramada Midoobay (eeg cutubka 7aad) wuxuuna ahaa ka guuleysi badan ururkii Ummadaha. Dhammaadkii dagaalkii 2aad ee dunida Yurub waxay ahayd mid burburtay. Dowlado ku-sheeggii ku guuleystay dagaalka waxay isudhexdaadsanaayeen sida kuwii lagu jabiyyay dagaalka. Noocyoo hub dagaal oo aan weligood loo isticmaalin ayaa loo adeegsaday dagaalkan. Duqeyn ba'an ayaa horey loogu geystay magaaloooyinka oo ay ku le'deen dad tiro badan oo qunbuladiihii cusbaa ee atoomikada ee lagu riday magaaloooyinkii Jabaanka ee Heroshiima iyo Nagasaaki. Bamboooyinkan waxay ahaayeen hub tijaabo ah

Qiiq ka dhashay hub nukliyar

Burburkii Hirooshiima

Markii qunbuladdii atoomikada lagu riday magaalada Horishiima isla markiiba waxay dishay 70 kun oo reer Jabaan ah tiro intaa la mid ahna wey ku dhaawacmeen. Saddex cisho kadib bam kale ayaa lagu riday magaalada Nagasaaki, bamkan wuxuu dilay 40 kun wuxuuna dhaawacay 60 kun. Kani wuxuu ahaa hub cusub oo baa bi'naya dad fara badan, hubkan wuxuu lahaa natijjadii la doonayay ee ku dhalisay Jabaan inuu is dhiibo lakiin burburkii ay markiiba geysatay ayaa argagixiyay aadanaha oo dhan. Dhawr kun dhimasho oo intaa dheerna waxaa sababay shucaacii ka baxay hubkii la isticmaalay. Carruur dhalatay bamkaas ka dib ayaa weli waxay la dhibaatoonayaan xunuunka loo yaqaan "LEUKAEMIA". Bamka waxaa la riday sanadku marka uu ahaa 1945. Sanadku marka uu ahaa 1950kii dad ay tiradoodu gaareyso 340 kun ayaa ku geeriyyoday magaaloooyinka Horishiima iyo Nagasaaki. Goobihii uu bamku haleelay waxaa lagu sameeyay cilmi baaris si wax looga ogaado saameyntiisa. Isla markaana waxay labada quwadood ee dunida ugu waaweyn ee Mareykanka iyo Ruushaka eey weli sii wadeen sameysashada hub kaa la mid ah, natijjada taa ka dhalatayna waxay noqotay in la soo saaray bam loo yaqaan "*Nuclier bum*" kaas oo ka waxyeelo badan bamkii Atoomikada.

Yurub waxay bilowday in ay dib isu dhistro. Halkan waxaynu ku soo qaadaneynaa qeyb ka mid ah hadal uu jeediyay Jeneral Joorj Maarshal oo Mareykan ah:

"Iyadoo la tixgalinayo ama lagu xisaabtamayo waxyaabaha loo baahan yahay si dib loogu dhiso Yurub, dadkii ku dhintay dagaalka, burburka muuqda ee magaaloooyinka, warshadaha, godadka macdanta laga qodo iyo waddooyinka tareenada si sax ah ayaa loo qiimeeyay laakiin waxaa si caddaan ah u muuqday bilahan dhow in burburka muuqda laga yaabo inuu ka qatar yahay kala baxa gabi ahaan ku dhacay qaab dhismeedka dhaqaalaha Yurub. Tobankii sano ee la soo dhaafay xaaladuhu waxay ahaayeen kuwo aan caadi aheyn. Xusulduubkii loogu jirey sii wadidda dagaalka ayaa burburiyey dhinacyada dhaqaalihii qoranka. Ruuxa beeraleyda ah wuxuu had iyo goor soo saarayay cuno si uu kan ku nool magaalada u dhaafsado waxyaabaha kale ee lagama maarmaanka u ah nolosha. Shaqo qeybsigan waa saldhiga ilbixnimada casriga ah. Waqtigan caadiga ah waxaa soo wajahay hakad. Warshadaha magaaloooyinka hadda ma soo saarayaan badeecoojin waafi ah oo la dhaafsado cunnada uu soo saarayo qofka beeraleyda ah, alaaboooyinka ceyriin iyo shidaalkuba aad buu u yar yahay. Mashiiino ayaa la la' yahay amaba waa duugoobeen. Ruuxa beeraleyda ah uma heli karo iib badeecooyinka uu doonayo inuu gato. Sida oo kale inuu lacag ku beddesho wax soo saarka beertiisa taasoo aanu isticmaali karin waxa ay arintaas la tahay wax kala gadasho aan faaiido ahayn".

Hadalkan oo loo yaqaan qorshihii Marshal waxaa waqtii danbe lagu fuliyay dib-u-dhiskii Yurub. Wuxa kale ee uu yiri:

"Siyasaddeenna kama horjeeddo dal iyo mabda' toona laakiin waxay ka horjeeddaa gaajada, faqriga, rajo-go'a iyo nidaam-darrada" isla waqtigii ay Yurub isku dayaysay inay sameyso dib u dhis, qaar badan oo ka mid ah dhulgumeysiada ayaa bilaabay inay u halgamaan madaxbanaanidooda (eeg buuga^{7aad}). Dunida waxay noqotay goob uu ka soconayay isbeddel weyn. Qaar ka mid ah isbeddelladu wey sii soconayaan qaringa 21aad.

Waxqabadka 4aad

Idinka oo koox koox ah ka ra'y'i bixiya qodobbada ku saabsan dagaalka ee aynu kor ku soo xusnay. Ayaa ku guuleysanaya xaalad sidaa oo kale ah?

Ka ra'y'i bixi:

Ma yahay dagaalku hab wanaagsan oo lagu xalliyo dhibaatooyin?

Qodobbada aynu kor ku sheegney kuwee baad u meleyneysaa in loo isticmaali karo dagaalka?.

Jadwal ku saabsan qarnigii 20aad

Sanad	Dhacdo	Ikhtiraac
1901	Boqorad Fiktooriya ayaa geeriyoote	Raadiyihii ugu horreyey oo la isugula hadli karo labada dhinac ee badda Atlantigga
1903		Diyaaraddii ugu horreysey ayaa la duulihey dalka Maraykanka
		Filimkii ugu horreeyey ee aan hadal lahayn ayaa la soo saaray
1909		Bac ayaa la soo saaray
1911	GMT ayaa loo qaatey waqtiga xisaabinta saacadaha adduunka oo dhan	
1912	SOS ayaa loo qaatey calaamadda qaylodhaanta	
1913		Henry Ford ayaa abuuray qaabka rakibaadda baabuurtta
1914	Dagaalkii ^{Iaad} ee dunida ayaa qarxay	Nalkii ugu horreeyey ee baabrtta kala hagaya
1915	Jarmalka ayaa hub ahaan u adeegsaday Sun	
1920	Ururka Qaramada ayaa la aasaasay	Idaacaddii ganaci ee ugu horreysay
1922	Mussolini ayaa galay Rooma	
1923		Filimada hadla ayaa la soo saaray
1924	Ciyaariihii Olombikada xagaaga ee ugu horreeyey ayaa la qabtey	
1926		Gantaalladii ugu horeeyey ee ku shaqeeyaa shidaal hoore ah
1927	BBC ayaa aasaasay	
1928	Qaamuuskii ugu horeeyey ee Oxford	Daawada Benesilin ayaa la ikhtiraacay
		Xanjo buufis ayaa la ikhtiraacay
		Filimkii kartoon ah ee ugu horeeyey

Sanad	Dhacdo	Ikhtiraac
1930	Socodkii cusbada ee Gaandi	Matoorka diyaaradaha ayaa la hindisey
1933		Rikoorada wax duuba ayaa la hindisey
1935		Miiqda nayloonka ayaa la hindisey
1936	Ciyaariihii Olembikada ee Naasiga ayaa lagu qabtey Baarlilin	
1938		Qaxwaha Nescafe ee budada ah ayaa la hindisey
1939	Dagaalkii labaad ee duniada ayaa qarxay	Diyaaradaha helikobtarka ayaa la hindisay
1940		Telifiishinka midabka leh ayaa la hindsay
1941	Jabaanka ayaa weeraray dekadda Pearl Harbour	Qasacadaha buufiska (sida kuwa sunta) ayaa la hindsay
1942		Funaanadaha gacma gaabka ah ayaa la soo saaray
1944		Qalin biiraha khadda ayaa suuqa lagu soo bandhigay (waxa la hindisey 1938)
1945	Qumuliddii Atoomiga ayaa lagu riday Jabaan	
	Qaramada Midoobey ayaa la aasaasay	
	Dagaalkii 2 ^{aad} ee dunida ayaa dhammaaday	
1947	Qorshihii Maarshal ayaa la fuliyey	Teleefoonnada gacanta ayaa la hidisay
1948		
1951		Fiidiyowgii u horreeyey ayaa la hindisay
1952	Bamkii haydarojiin ee ugu horreeyey	
1953		Raadiye war laliye leh ayaa la sameeyey
1955		Dawada Tetrasikiline ayaa la hindisey
1956		Cajaladdii weyneyd ee kombuyutarka ugu horreysey ayaa la hindisey

Sanad	Dhacdo	Ikhtiraac
1957	Gaana ayaa qaadatay xornimadeedii	
1958		Modeemka ayaa la hindisey
1959		Maskaxda kumbuyutarka ayaa la hindisey
1960		Falaaraha laser ayaa la heley
1961	Derbigii Baarliin ayaa la dhisey	Bani'aadamkii u horreeyey ayaa u duuley hawada sare
1962	Dhibaataadii ay keentey gantaalihii Kuuba	Ciyaarihii fiidiyaha ee ugu horreeyey
1964	Nelson Mandela ayaa lagu xukumey xabsi daa'im	
1965		Cajaladda kumbuyutarka ee kombakt ayaa la alifey
1967		Qalliin wadne lagu beddelo kii ugu horreeyey
		Kalkuleeterkii gacanta ee ugu horreeyey
1968		Maw-ka kumbuyutarka ayaa la sameeyey
1969	Bani'aadamkii ugu horreeyey ayaa ku degay dayaxa	
1970		Cajaladaha kombiyutarka

Waxqabadka 5aad

Weydii waayeelka in ay kuu sheegaan qaar ka mid ah dhacdooyinkii muhiimka ahaa ee dhacay soddonkii snno ee ugu dambeeyey.

Layli Naqtiiin ah 5

1. Sheeg hal tusaale oo ah caalim muslim ah oo wax ku soo kordhiyey cilmiga daawada.
b) Ibn al Khaldum t) Aljabir
j) Ibna Sinaa' x) Kaamil Alkiilani
2. Kumuu ahaa caalimkii muslimka ah ee qorey sheekada "Kun Habeen iyo Habeen (Alfu-leyl waleyla)".
b) Kaamil Alkiilaani t) Ibna Sinaa'
j) Aljabir x) Ibn al Khalduum
3. Ilbaxnimoooyinkii hore waxa ay dadku barteen sida looga shaqeeyo:
b) Looxa, dhagaxa, birta iyo cimilada
t) Looxa, dhagaxa, birta iyo xiddigaha
j) Looxa, dhagaxa, birta iyo buugta
x) Looxa, dhagaxa, birta iyo xoolaha
4. Immisa dagaal oo caalami ah ayaa dhacay qarnigii labaatanaad?
b) 1 t) 2 j) 3 x) 4
5. Kuwan soo socda midkee noqday shidaalka ugu muhiimsan qarnigii 20aad?
b) Dhuxul-dhagax t) Alwaax
j) Dhuxul x) Batrool
6. Xannuun baabi'iyaha Asbiriin waxaa laga sameeyey geed _____.
b) xiddiddadiisa t) caleemihiisa
j) qoloftiisa x) dheecaankiisa
7. Sanadkee iyo waddankee ayaa lagu sameeyey qalliinkii ugu horreeyey ee wadne lagu beddelayo.
b) 1952, Mareykanka t) 1967, Koonfur Afrika
j) 1928, Ingiriiska x) 1983, Talyaaniga
8. Goorma ayaa ay ahayd markii ugu horreysey ee la soo bandhigey filim?
b) 1923 t) 1901 j) 1940 x) 1903
9. Kuwan soo socda, midkee ka mid ah ayaan la hindisin qarnigii labaatanaad?
b) garaangarta t) raadiyaha
j) diyaaradda x) qalin biire
10. Sanadkee ayuu bilowday dagaalkii koowaad ee dunida?
b) 1939 t) 1914 j) 1945 x) 1918

11. Dagaalkii 1aad ee dunida immisa dhismaayaal ayaa lagu qiyaasey in ay ku burbureen?
b) 15 milyan   t) 2 milyan   j) 116,000   x) 600,000
12. Yaa ka noqdey keligii taliye Jarmalka ka dib dagaalkii koowaad ee dunida?
b) Benitor Mussolini   t) Josef Istaalin
j) Adolt Hitler   x) Jeneral Franko
13. Waa middee ku tumashada xuquuqda aadamiga ee lala xiriiriyo Adolf Hitler?
b) Argagaxisinimo   t) Xasuuq
j) Midab takoor   x) Addoonsi
14. Middee ka mid ah kuwan ayaa dhacay ka dib dagaalkii koowaad ee dunida?
b) Waddamada Afrika ayaa la siiyey xornimo.
t) Dhammaan waddamada adduunka ayaa ku wada noolaaday nabad iyo heshiis.
j) Ururka Qaramada Midoobey ayaa la aasaasay.
x) Dhawr dowladood oo xag jira ayaa qabsaday Yurub.
15. Waddankee ayaa lagu dhuftey Bam Atoomigga ee ugu horreysey?
b) Jabaan   t) Mareykanka
j) Jarmalka   x) Ingiriiska

Hordhac

Aadamigu waa bulshay. Waxa uu jecel yahay in uu kooxo u noolaado. Kooxahaasi dhammaantood waxa dhixdooda ka jira hab hoggaamineed. Hoggaamiyeyaashaas dadka u talin jirey, waxa ay u dhaqmi jireen habab kala duwan, waxaana bulsha kasta oo meel deggan laga helayaa noocyada hoggaamiyeyaasha ee soo socda qaar ka mid ah.

- Hoggaamiye naxariis daran oo qof kasta cabsi geliya marka uu raaci waayo fekraddiisa. Hoggaamiyaha noocaas ah waxa lagu tilmaamaa "Keligii Taliye", sababta oo ah waxa uu dadka ku khasbaa in ay qaataan amarkiisa.
- Hoggaamiye dadka la tashada ka hor inta aannu go'aanka gaarin. Waxa uu dadka tusaa hawlaha u baahan in la qabto. Hoggaamiyaha noocan ahi, waxa uu dadka ku xukumaa hab macquul ah.
- Hoggaaminta odayaasha dhaqameed, waxa ay iyana ku dhisan tahay hab macquul ah. Koox odayaal dhaqameed ah ayaa go'aanka gaara, ka dib marka laga wada tashado

Tan iyo waayadii ay samaysmeen degmooyinka, bulshadu waxa ay lahaayeen dad u madax ah oo magacyo kala duwan lahaa sida - caaqil ama boqor. Hoggaamintaas qaarkeed waxa ay ahayd dhaxaltoooyo. Marka boqorku dhinto waxa dhaxli jirey wiilkiisa.

Meesha boqor ka taliyo, waxa la oran jirey boqortooyo. Haddii boqortooyo weynaato ama ay tanaaddo, waxa ay ku fidi jirtey dhul ballaaran, waxaana boqorku u magacaabi jirey nin wakiil ah si uu gobollada u xukumo oo u caawiyo boqorka. Nimanka gobollada ka taliya, waxa uu boqorku siin jirey derejooyin. Boqokii la oran jirey "Kabaka" ee ka talin jirey boqortooyadii Bugaandha ee dalka Ugaandha, waxa uu wakiilladiisa ku magacaabi jirey "Loodh" ama "Duke".

Dalalka boqorradu xukumaan waxa loo yaqaan boqortooyo. Dalalka boqortooyada ah ee dunida ka jira waxa ka mid ah Sawasiland, Marooko iyo Sucuudi Caraabiya.

Boqorka Sawasiland

Qoyska reer boqor ee Sacuudiga

Markii tirada dadku korodhay, ee ay samaysmeen dalal ka kooban qowmiyado kala duwani, waxa loo baahday in la helo dawlad uu qaab dhismeedkeedu habaysan yahay oo kala furfuran yahay. Markii aqoontii dadku sii korodhay, waxa ay dadkii isweydiyeen xuquuqda hoggaamiyaha keligii taliyaha ah. Hoggaamiyeyaashaasu ma ay lahayn wax lataliyeyaa ah. Laba mid ayaa markaasi dadku kala dooran jireen - in ay boqorka wax walba ka aqbalaan iyo in ay diidaan oo ku kacaan isla markaana ay ridaan. Dalal badan oo Yurub ka tirsan ayaa boqortooyo ka talisaa, laakiin waa mid xakamaysan, waxaana laga sameeyey boqortooyo dastuur ku dhisan. Taas macnaheedu waxa ay tahay, in boqorka iyo boqoraddu ay yihiin astaan, dawladduna waa mid la soo doorto.

Boqorkii Faransiiska ee diiday in uu dastuuri noqdo, waxaa ku kacay dadkii, waana la riday lana dilay. Waxaa loo yaqaannaa "Kacaankii Faransiiska". Kacaankii Faransiiska ka dib markii la riday boqorkii, waxaa uu dalkaasi noqday jamhuuriyad, taas macnaheedu waxa weeye madaxdii Faransiiska waa la soo doortay.

Qarnigii 20aad, waxa uu ahaa kii ugu colaadda iyo dhibaatada badnaa. Laakiin, dhammaadkii qarnigaasi waxa dunida ka talinayey dawlado deggan oo ay dadku soo doorteen. Dalalka badankoodu waa jamhuuriyado iyo boqortooyoyin dastuuri ah. Dal waliba waxa uu leeyahay xeerar iyo sharchiyo ay waajib tahay in qof waliba uu raaco, waxana xeerarkaasi dal kastaa lagu xukumo loo yaqaan "Dastuur". Waxaa dastuurku qeexayaa habka madaxweynaha lagu soo dooranayo, muddada ay xukunka haynayaan, awoodda ay leeyihiin iyo sida loo beddelayo marka muddada xilkiisa dhammaato.

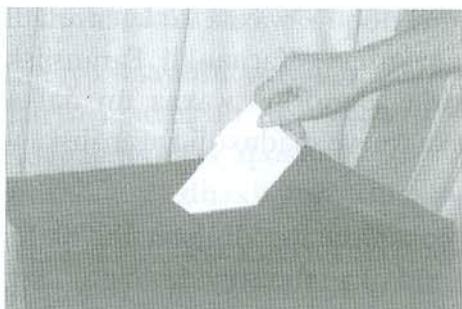
Qarnigan 21aad, dawlado waaweyn ayaa ka taliya dalal aad u ballaaran sida dalka Ruushka iyo Maraykanka. Qaar kale waxa ay xukumaan dadweyne ay tiradoodu aad u badan tahay sida - Shiiinaha. Dalalkaasi waxa ay u baahan yihiin "Madaxweyne" maamulka xukuumadda oo dhammi hoos yimaado.

Dalalka Afrika badankoodu waxa ka taliya madaxweyne. Laakiin, qaar kale madaxweynuhu waa astaan sharafeed sida - boqorka iyo boqoradda dastuurka ku dhisan. Taasu macnaheedu ma aha in aannu dawladda madax u ahayn, laakiin waxa weeye mideeyihii saddexda waaxood ee dawladda ee kala ah: sharci dejinta, garsoorka iyo fulinta. Madaxweynayaasha astaan sharafta ahi waxa ay leeyihiin "Ra'iisal Wasaare", kaas oo leh awood si cad u qeexan. Inta badan dalalka leh boqortooyo dastuuri ah, waxaa xukuumadda xukuma Ra'iisal Wasaare.

Dadyowga intooda badan, waxa ay doorteen in ay qaataan maamulka siyaasadeed ee dimoqraadiga ah. Wuxuu nidaamkaasi ka soo bilaabmay dalka Giriigga waayadii hore, waxaana lagu qeexi jirey dawlad dadku leeyahay, dadkuna ay soo doortaan una shaqaynaysa dadka.

6.1) Dawladda la soo doortay

Dawladda dimoqraadiga ah waxa ay ku timaaddaa habka doorashooyinka. Dastuurku waxa uu qeexaa xilliga dawladdaasi xukunka haynayso. Sida caadiga ah waa shan sano. Marka muddadaasi dhammaato, madaxdii hore waa ay ka degaan ama mar labaad ayaa ay ku tartamaan doorashooyinka guud. Dastuurku waxa kale oo uu qeexaa dadka wax dooranaya shuruudaha laga doonayo.

Waraaq doorasho

Goob doorasho

Sanduuq duurasho

Dimoqraadiyaddu waxa ay qof kastaa u oggoshahay in uu mar keliya codkiisa dhiibto oo uu ugu rido qofka uu dooranayo in uu madax ka noqdo dalkiisa, waxaana la raacaa talooyinka soo socda:

- Marka hore, kuwa doonaya in ay noqdaan madaxda dalka, waxa ay isbaraan dadka iyaga oo soo bandhigaya waxa ay qaban doonaan iyo habka ay u qaban doonaan.
- Ka dibbna, waxa dadweynuhu xushaan kii ay isleeyihiin dalka ayuu wax u qaban doonaa. Marka ay doorashadu dhacayso, qof kastaa oo muwaadin ahi waxa uu calaamadiyaa waraaqda uu ku qoran yahay qofka uu dooranayo, isaga oo keligii ah aan cidi arkayn.
- Inta badan, hal maalin baa ku filan in dadku codkooda ay dhiibtaan
- Ka dibna, codadka aaya la tiriya, waxaana soo baxa oo madax noqda qofka hela tirada codadka ugu badan.
- Marka la dooranayo wakiillada baarlamaanka habkaasi aaya loo doortaa. Qofka la doortaa waxa uu galaa Golaha Wakiillada.
- Wakiilka la soo doortay waxa la yiraahdaa "Xubin Baarlamaan" ama "Xubin Golaha Wakiillada". Wakiilka baarlamaanku waxa uu Golaha Wakiillada ku soo bandhigaa himilooyinka bulshadii soo dooratay. Ka dibna, go'aano heer qaran ah aaya laga soo saaraa wixii wax ku ool ah ama suurtagal ah ee Golaha Wakiillada badankoodu isku raacaan

6.2) Fulinta Maamulka Dawladda

Dawladdu waa mas'uuliyad aad u balaaran. Hoggaamiyeyaasha la doortay ma maamuli karaan dhammaan hawlahaa dalka oo dhan. Waxa keli ah oo ay go'aamiyaan arrimaha muhiimka u ah qaranka. Madaxweynuhu waxa uu doortaa qaar ka mid ah Golaha Wakiillada oo noqon kara xeel-dheerayaal qaybaha kala duwan ee maamulka dalka, kuwaasi oo noqda lataliyeyaasha Madaxweynaha. Inta badab, lataliyeyaasha waxa lagu magacaabaa "Wasiirro", kuwaasi oo madax ka noqda wasaaradaha, tusaale; "Wasiirka Wabarashadu" waxa uu ku shaqo leeyahay arrimaha waxbarashada. Wasiir kastaa waxa la sii shaqeeya khubaro ku xeel dheer maamulka wasaarad walba.

Waxqabadka 1aad

Qodobbada hoos ku qoran, kuwee baa muhiim ah oo u baahan in wasiir ama wasaarad ay lahaadaan?

Geela, Beeraha, Gaadiidka, Ubaxa, Caafimaadka, Guurka, Qalabka,

Dugsiyada, Kaneecada, Shidaalka, Maaliyadda, Biyaha, Basaska, Deegaanka, Arrimaha Dibedda, Difaaca

Wasiirrada wasaaraduhu waxa ay mar walba la kulmaan Madaxweynaha si loo horumariyo dalka. Kulammadaasi waxa lagu magacaabaa "Shirka Golaha Wasiirrada". Madaxweynuhu waxa uu u soo bandhigaa arrimaha wasaraadaha la xiriira. Golaha Wasiirradu waxa ay ka dhigan yihin lataliyeyaashii ugu dhodhowaa Madaxweynaha.

Wasaarad waliba waxa ay leedahay qorsheyaal iyo hawl-qeexid u gaar ah. Golayaasha Wakiillada iyo Wasiirradu waxa ay wasaarad walba kula xisaabtaamaan sidii ay u fulisay qorshaayashii ay dhigatay.

6.3) Dawladda Hoose

Weliba marka dalka loo sii qaybiyo dawlado hoose, waa ay adag tahay in Madaxweynuhu ku lug yeesho arrin kasta oo yar oo ka dhacda dalka.

Waxqabadka 2aad

Dhacdooyinka yar-yar ee hoos ku qoran, kuwee baa muhiim ah oo la wargelin karaa Wasiirka ama Madaxweynaha?

1. Marka ay suuqyada magaalada aad u wasakhoobaan.
2. Haddii saddex awr la waayo.
3. Haddii ay u ekaato in xaalad abaareed oo xun soo food saarto dalka.
4. Haddii aad sonkor ka weydo dukaanka ku yaalla xaafaddaada.
5. Marka aad kaniinka kaneecada ka weydo cusbitaalka.
6. Haddii ay geeriyooto ayeydaa.

Dhacdooyinka deegaanka ka dhaca ee yar-yar waxaa lagu xalliyaa heer deegaan. Looma baahna in Madaxweynaha la ogeysiyo saddex neef oo geel ah oo la waayey. Waxaa arrintaasi wax ka qaban kara madaxda deegaanka ama Saldhigga Booliska ee tuulada.

Dalalka dunida badankoodu, madaxda waa la doortaa. Waxaa dastuurka lagu qeexaa mudada ay xilka haynayaan iyo habka lagu soo dooranayo. Dalalka qaarkood, isku mar baa la dhigaa doorashooyinka deegaannada iyo kuwa baarlamaanka, kuwo kalena waqtiyo gaar ah ayay doorashooyin qabtaan. Si kastaba ha ahaatee, mar kasta waxa la raacaahabab la mid ah tan doorashada baarlamaanka.

Magaalooyinka iyo gobolladu waxa ay leeyihii xubno gole deegaan oo la soo doortay, loona yaqaanno "Golaha Deegaanka", waxaana ay doortaan "Guddoomiyaha Golaha Deegaanka ama Duqa Magaalada". Golaha Deegaanku waxa uu inta badan daryelaa jidadka magaalada, nadaafadda iyo dhismeyaasha dugsiyada iyo cusbitaallada magaalada.

Wasiirradu waxa ay magacaabaan saraakiisha wasaaradaha ee deegaannada ama gobollada iyo degmooyinka. Waxa ay saraakiishaasi uga soo warbixiyaan Wasiirrada, arrimaha ku saabsan wasaaraddooda ee gobolkaasi ama degmadaasi.

Haddaba, waxa aynu arkynaa sida maamulka dawladeed uu u soo sameeyey tadowurka laga soo bilaabo berigii ay degaannadu ka talin jireen odayaasha tuulada oo keli ah. Waxaa maanta wasaarad waliba u shaqeeya dad lagu magacaabo "shaqaalaga dawladda" si loo hubiyo in siyaasadda dawladda iyo tan wasaarad waliba ay gaartay ilaa heer tuulo ama deegaan.

Waxa lagu rajo weyn yahay in nidaamka dawladeed uu wax ka qaban doono baahida bulshada iyada oo lagu dhaqmayo hab caddaalad iyo sinnaan ah.

6.4) Saddexda Waaxood ee Dawladda

Dawladaha dimoqraadiga ahi waxa ay u qaybiyaan mas'uuliyaddooda saddex waaxood.

1. Sharci dejin - Golayaasha Baarlamaanka iyo kan Guurtida.
2. Siyaasad fulin - Madaxweynaha iyo Wasiirrada.
3. Garsoor - Maxkamadaha iyo Booliska.

Layli Naqtiiin ah 6

1. Boqortooyo waxa u madax noqda _____.
b) Malaaq t) madaxweyne
j) Ra'iisul wasaar j) boqor ama boqorad
  2. Jamhuuriyada waxaa madax ka noqda _____.
b) Malaaq t) madaxweyne
j) Ra'iisul wasaar j) boqor ama boqorad
  3. Liisaskan soo socdaa midkee bey ku jiraan keliya waddamo boqortooyo ah?
b) Faransiiska, Mareykanka, Koonfur Afrika, Isbayn
t) Ugaandha, Keenya, Suudaan, Tansaaniya
j) Marooko, Sacuudi Araabiya, Isaziland, Ingiriiska
  4. Xeerarka waddan waxaa lagu qoraa _____.
b) xeerka xuquuqda t) dastuurka
j) warqadda doorashada x) maxkamadaha
  5. Dimoqraadiyadda yaa la taliya madaxweynaha?
b) saaxiibadiis t) boqorka
j) wasiirada x) xubnaha golaha deegaannada
  6. Xubnaha golaha deegaanka waxa ay ka shaqeeyaan danaha:
b) magaaloooyinka t) wadamada
j) gobollada x) tuuloooyinka
  7. Maxay yihin shaqaalaha dowladdu ?
b) Qof loo shaqaaleeyey in uu dhaqaaleeyo madaxweynaha.
t) Qof loo shaqaaleeyey in uu xaqiijiyo in siyaasadaha dowladda la fuliyo.
j) Qof aad aadaab u leh oo ka shaqeeya xafiis.
x) Qof mucaarid ku ah dowlad la soo doortey.
  8. Waaxdee dowladda u qaabilsan ilaalinta sharciga ?
b) Waaxda sharci dejinta t) Madaxda golaha deegaanka
j) Waaxda fulinta x) Waaxda garsoorka
  9. Qof madax ah oo aan dadka kala talo qaadan oo sameeya wixii uu rabo waxaa loo yaqaanaa _____.
b) boqor t) keligii taliye
j) dagaal ooge x) madaxweyne
  10. Waayadii hore, badi waddamada Afrika waxaa xukumi jirey :
b) Gole odeyaal ama caaqillo
t) Boqorro iyo dagaal oogayaal
j) madaxweynayaal iyo ra'iisul wasaarayaal
x) boqor ama boqorad

Hordhac

Intuu socday kacdoonkii qarnigii 20^{aad}, dunida waxaa ka dhacay laba dagaal weyne; dagaal weynihii 1aad (1914-1918) iyo dagaal weynihii 2aad (1939-1945). Dagaal walba markuu dhaco kadib wadamada ku lug leh waxay isku dayaan inay dhaliyaan nabad iyo inay bilaabaan inay ku noolaadaan calool sami marka kale. Waxaa la sameeyay dadaallo lagu suaayo nabadda dunida. Arintana waxay ahayd talaabo cusub oo aan horay loogu arag dunida.

Madaxweynihii mareykanka Woodrow Wilson ayaa soo gaaray faransiiska bishii Diseenbar 1918 kii si uu uga qeyb galo shirkii nabada ee Baaris waxa uu soo bandhigay 14 qodob si looga hor tago dagaalo kale oo dhaca. 5 ka mid ah 14 kii qodob ayaa lahaa muhiimad gaar ah waxay kala ahaayeen:

1. Waa inaysan dhicin heshiisyo qarsoodi ah oo dhex mara dowladaha .
2. Biljamka waa inuu dib u hantaa gobanimadiisa .
3. Waa in loo sameeyo Boland dowlad madaxbanaan.
4. Xoriyada badaha waa inay noqotaa xuquuq ay wada leeyihiin umadaha oo dhan.
5. Qaybaha oo idil waa inay sameeyaan ururka umadaha si loo baajiyoo dagaallo.

Madaxweyne Wilson waxa uu aaminsanaa in dunida soo gabagabeysay dagaallada oo dhan, waxa uuna rajeynayay nabad waarta. Markii uu Wilson uu ku laabtay dalkiisa waxaa loo soo dhawaayay sidii hal yeey oo kale.

Hase yeeshee Wilson waxa uu arkay inaysan suuragal ahayn nabad waarta waayo markii horaba looma oggolaan Jarmalka inuu ka soo qayb galo shirka nabada. Wilson waxa uu rajeynayay in uu Jarmalka ka soo qayb galo. Laakiin dalalka kale ee ka soo hor jeeday Jarmalka madooneyn inay taa ka xaa joodaan. Waxa ay doonayeen inay u yeeriyaan Jarmalka shuruudaha nabadda. Isaga ayayna u taal inuu aqbalo ama diido.

Qaybaha oo dhan kuma wada faraxsaneyn natijjooyinka. Jarmalkana waxa uu arkay nabad lagu qasbay. Dadka qaar joogay Yurub oo ku han weynaa inay helaan dhul ay gaar u leeyihiin ayaan helin. Faransiiska iyo Birintayn waxaa la siiyay dhul laga soo gooyay turkiga oo ahaa dhul ay dusha ka ilaaliyaan.

Dalalkii gumeystayaasha qaarkood waxa ay kala qeybsadeen dhulalkii uu Jarmalku ku lahaa dibadaha. Faransiiska iyo Biritayn lagama siin magdhow qasaarihii ka soo gaaray dagaalka.

7.1 Ururka Ummadaha

Waxaa jiray isku day la isugu keenayay dalalka oo wada jira si ay u sameystaan urur caalami ah oo looyaqaan Ururka Ummadaha. Ururkaas waxaa la aasaasay dagaalkii laad ee dunida ka dib. Ula jeedadiisa muhiimka ahna waxay ahayd in la dhawro nabadda iyo xasiloonda dunida. Waxaa la rajeynayay inuu ururku baajiyo dagaal kale oo caalami ah in uu dilaaco ama qarxo. Fikradda lagu aasaasay ururkan waxay ka timid Mareykanka iyo Ingiriiska labadaba. Labadaas dal ayaa horay u soo jeediyay abuuristii ururka intii uu socday dagaalka. Shirkii nabadda ee Baariis ayaa oggolaaday dastuurka ururka.

Dalka Iswisarlaand ayaa loo doortay inuu noqdo xarunta ururka umadaha. Sidan waxaa loo sameeyay isagoo uu waddankan ka ahaa dhexdhedaad iska horimaadyadii dunida. Bilowgii hore ururku wuxuu xadiday xubin ka noqoshada ururka. Ururka waxaa xubno ka ahaa wadamadii is baheysatada ahaa intuu dagaalka socday, qaar ka mid ah wadamadii dhex-dhexaadka ahaa ayaa loo oggolaaday xubnimada wadanka. Ururku wuxuu xoogga saaray arrimaha soo socda:

- b)** In lagu dhameeyo waan-waan iyo wada xaaajoodyo haduu khilaaf soo kala dhex galoo dalalka.
- t)** In la dhowro madax bannaanida waddamada kale.
- j)** Hub dhimis.
- x)** In la cuna qabateeyo kuwa gardarada bilaaba.

Ururka wuxuu lahaa hay'ado badan oo howshooda u habeysan. Wuxaan ka mid ahaa ururka Shaqada Aduunka. In kasta oo uu lahaa ula jeedooyin heer sare ah ururku waxba kama tarin dhowridda nabadda mana awoodin inuu ka joojiyo xubnihiisa ku xad gudbaya xeerarka ururka. Ma laheyn awood uu ku qasbi karo xubnihiisa inay fuliyaan dalabka ururka. Dhabitii waddamada waxa ay ka hor marinayeen muhiimadda qaranimadooda tan mabaadiida ururka. Qaar ka mid ah waddamada oo ay Baraasiil ka mid tahay waxa ay si fudud uga baxeen ururka maxaa yeelay waxaa canbaareeyay xubnihii kale.

Inkasta oo ay jireen dib-u-dhacyadan haddana ururku wuxuu baraaruujin u sameeyay dhibaatooyinkiisa. Ururku wuxuu si cad u muujiyay sida ay u dhib badan tahay inay hay'ad caalami ah u maamusho waddamo madax bannaan.

Tani waxay dersi wax tar leh u noqotay kuwii abuuray qaramada midoobay kal danbe. Ta labaad ururku wuxuu ilaaliyay dhulalkii maandheytka ahaa oo ay ku jireen Taangoniika iyo Koofur-galbeed Afrika dagaalka kadib. Waxaa kaloo ururka shaqo siiyay dad badan oo jooga meelo kala duwan oo dunida ah.

Ururka Ummadaha waxaa loo abuuray inuu ilaaliyo nabadda. Hase yeesh ee ka maqnaanshada quwadaha waaweyn aaya ka dhigtay mid aan wax tar lahayn. Kama doodi karin inay cunaqabateyn ku soo rogaan kuwa gardarada leh. Sidaa darteed dowlado badan aaya go'aansaday inay u howl galaan si madax bannaan.

Waxaa intaa dheer Mareykanka oo noqday quwad caalami ah dagaalkii 1aad ka dib. Tan kale qaar ka mid ah dowladaha aaya aaminsanaa in halka ay dhibaatada ka imaaneysa ay tahay ciidamada awoodda leh ee reer Yurub. Sanadihii 1920yadii iyo 1930yadii waddamo badan aaya saxiixay heshiisyo looga dan lahaa in la xadido hubka, la xushmeeyo dhulalka kale iyo in laga wada shaqeeyo nabadda.

Sanadkii 1920kii Farank kelloog oo ahaa Mareykan iyo Aristeeda Baraayand oo ahaa Faransiis aaya sameeyeen heshiis. Heshiiskan waxay kaga tanaasuleen dagaal goor kasta ah. Inta badan dowladuhu wey taageereen qorshaha heshiiskan. Heshiiskan wuxuu ka dhacay Baariis waxaana la saxiixay Agoosto 1928. ugu dambeyntii 64 dowladood aaya ansixiyay heshiiskan. Inkastoo ay jireen heshiisyadan haddana dalka Jabbaan aaya ku xad gudbay 18 bilood kadib kolkii ay ciidanka Jabbaanku ka tallaabeen xadka Kuuriya. Sibteembar 1931dii ayuu Jabbaanku qabsaday Manjuuriya. Kolkaas ayay baa ba'day riyadii ahayd in la mamnuuco dagaal ama la xakameeyo. Natijadii ugu dambeeysayna waxay noqotay inuu dhaco dagaalkii 2aad ee dunida kaas oo geystay burbur iyo halaag badan.

7.2) Ururka Qaramada Midoobay

Hayeeshee, natijada wanaagsan ee ka dhalatay dagaalladan waxay ahayd dadka oo bilaabay inay isu arkaan sidii ay yihiin koox mid keliya ah oo caalami ah. Wuxuu ay bilaabeen in ay fahmaan inuu iyagana saameynayo dagaal ka dhaca dhinaca kale ee dunida. Sida oo kale waxay bilaabeen in ay mowqif ka istaagaan qodobbada sida xuquuqda Aadanaha iyo aaminsanaanta in Bini Aadanka oo dhan u siman yihiin lahaanshaha xuquuq isku mid ah. Dadku waxay isku waafaqeen in dhan looga soo wada jeesto lana cirib tiro faqriga iyo caddaalad darrada.

Qaramadii gumeysiga ee Afrika waxay 1950 yadii bilaabeen inay dalbadaan madax bannaani iyo xuquuq la mid ah muwaadiniinta kale ee dunida.,

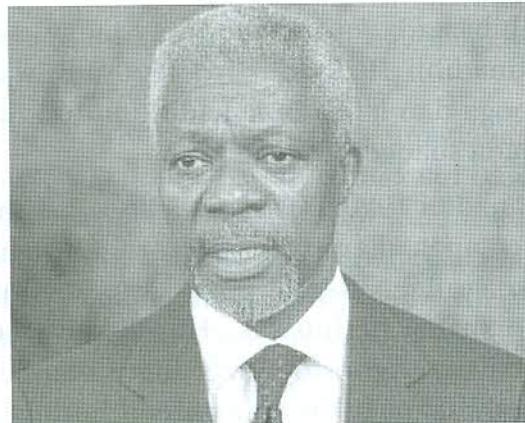
Burburkii uu dagaal weynihii labaad uu u geystay ka dib, Yurub inteeda badan waxay waday dib-u-dhis.

Mareykanku wuxuu oggolaanayay cabsidii iyo argagaxii uu u keenay labadii magaalo ee Jabaan Hiroshiima iyo Nagasaaki.

Waxaa jiray dareen wanaag filasho ah iyo xaqiisasho ku aadan jiritaanka hal waddo, in kasta oo ay tahay in aan la illoobin waayo aragnimooyinkii laga helay dhibaatooyinkii la soo maray taas oo ah in loo wada jiro lagana fakaro mustaqbalka. Sanadku markuu ahaa 1945tii ayaa dalalkii dunida waxay sameeyeen Ururkii Qaramada.

Calanka Qaramada Midoobay

Koffi Annan

Xarunta Qaramada Midoobay ee New York

Ururka Qaramada Midoobay waxaa si rasmi ah loo aasaasay bishii Oktoobar 1945. Waxaa loo sameeyay inay bedasho oo ay gasho booskii Ururka Ummadaha kaas oo awoodi waayay inuu joojiyo gardarooyinkii ama dulmigii kali taliyayaashii. Waxaa la rajeynayay in ururka Qaramada Midoobay uusan yeelan doonin tabardarradii curyaamisay Ururkii Ummadaha.

Heer qoraalka Ururka Qaramada Midoobay waxaa lagu qoray magaalada San Faransiisko 1945 waxaana sal dhig u ahaa qorshe lagu sameeyay shir horey u dhexmaray dowladaha Ruushka, Shiinaha iyo Ingiriiska oo lagu qabtay Mareykanka 1944 kii.

Ujeeddooyinka Ururka Qaramada Midoobay waxa ay yihiin:

- In la adkeeyo nabadda lana suuliyo dagaal.
- In xiddidda loo siibo wax alaale iyo wixii keeni kara iska horimaad iyo in la dhiirigalinaayo iskaashiga dunida ee dhanka dhaqaalaha, bulshada, waxbarashada, sayniska iyo dhaqanka.
- In la dhowro xuquuqda dadka oo dhan shaqsi ahaan iyo wadar ahaanba.

Laamaha Qaramada Midoobay

Laamaha waaweyn ee Ururka Qaramada Midoobay waa lix:

- Golaha Guud (golaha loo dhan yahay).
- Golaha Amaanka.
- Golaha xog-heynta.
- Maxkamadda caddaaladda ee caalamiga ah.
- Golaha Dhiibaalka.
- Golaha Dhaqaalaha iyo Bulshada.

1. Golaha loo dhan yahay

Waddamada xubnaha ka ah oo dhan ayaa wakiil ku leh. Xubin waliba waxa ay u soo dirsaneysaa shan wakiil inkastoo qaran kasta uu leeyahay hal cod. Sanadkiiba mar ayuu shir isugu yimaadaa goluhu, shirkaas oo bilowda Sebtembar waxaana loo fadhiyaa mudo sadax bilood ah. Xilliyada ay dhibaato soo wajahdo dunida xubnaha ururka ama Golaha Ammaanka ayaa isugu yeera in la qabto fadhiyo khaas ah.

Shaqooyinka Golaha Guud waa:

- b. In laga doodo go'aanna laga gaaro dhibaatooyinka caalamiga ah
- t. Inuu qoondeeyo miisaaniyada ururka iyo cadadka ay xubin waliba ay tahay inay bixiso.
- j. Inuu doorto xubnaha golaha Ammaanka.
- x. Inuu kormeero shaqada qaybaha badan ee Ururka Qaramada Midoobay.

Golaha Guud

2. Golaha Ammaanka

Golahan wuxuu qaataa fadhi joogto ah. Goluhu wuxuu markii hore ku bilowday 11 xubnood. Shan joogto ah (Shiinaha, Faransiiska, Mareykanka, Ruushka iyo Ingiriiska) iyo lix xubnood ee kale oo uu soo doorto golaha loo dhan yahay. Muddada xubnimadoodana waa labo sano.

1965kii ayaa la kordhiyay tirada xubnaha aan joogtada ahayn lagana dhigay 10. Go'aanada waxay u baahan yihiin ugu yaraan sagaal xubnood oo ka mid ah 15 ka inay cod ku taageeraan, hayeeshee xubnahan waa in ay ku jiraan dhamaan shanta xubnood ee joogtada ah. Tani waxa ay macnaheedu tahay in xubin kastaa oo ka mid ah shanta xubnood ee joogtada ah ay awoddha fetu u isticmaali karto go'aan, hor istaagi kartana in talaabo la qaado.

Hawsha Golaha Ammaanka waa inay xal u hesho hadii khilaaf ama dhibaato timaado isagoo awood u leh inuu qaado tilaabo wax qabad ee kasta ee uu u arko inay ku haboon tahay, iyo inuu ugu yeero xubnaha in ay qaadaan talaabo cuno qabateyn ah ama talaabo milatari.

3. Golaha Xogheyn্তা

Golahani waa ‘xafiiskii shaqaalah’ ee Ururka Qaramada. Wuxuuna ka hawl gala shaqaalo ay tiradoodu gaareyso 50,000. Waxa ayna agaasimaan hawlahaa maamulka la xariira, waxa ay diyaariyaan qoraallada go’aan ee ka soo baxa sharirka, tarjumidda wararka. Waxaa madax ka ah Xoghayaha Guud ee Ururka kaas oo uu magacaabo Golaha loo Dhan yahay, waana sarkaalka ugu sarreeya dhanka maamulka ee Qaramada Midoobay. Magacaabidda Xoghayaha Guud waxaa la fuliyaa kadib markii amaan bixin laga helo Golaha Ammaanka wuxuuna Xoghayuhu joogaa xafiiska xili 5 sano ah.

Xoghayuhu waa Af-hayeenka ugu sarreeya Ururka Qaramada Midoobay ilaa hadda jagada xoghayanimada ee ururka waxaa soo qabtay:

1. Trygvie Lie oo u dhashay Norway (1946-1952).
2. Daag Hammarskjold oo uu dhashay Iswiidhan (1952-1961).
3. U Thant oo u dhashay Burma (1961-1971).
4. Kurt Waldheim oo u dhashay Ostariya (1971-1981).
5. Perez de Cueller oo u dhashay Peru (1981-1991)
6. Buotros Buotros Ghali oo u dhashay Masar (1991-1996)
7. Koofi Anaan oo u dhashay Gaana (intii ka dambeysay Disembar 1996).

4. Maxkamadda Caddaaladda ee Caalamiga ah

Maxkamadda cadaaladda ee caalamiga ah waxa uu fadhigeedu yahay Hayg (Hague) dalka Holand. Waxa ay leedahay 15 garsoore oo dhamaan leh jinsiyada kala duwan waxaana dooranayaa iyagoo wada jira Golaha loo dhan yahay iyo Golaha Ammaanka. Garsoorayaashu waxa ay joogayaan xafiiska xilli sagaal sano ah - shan ka mid ah ayaa noqonaya hawlgab saddaxdii sanaba mar. Hawsha maxkamaddu waa xalinta murannada ama qilaafyada sharciga ah ee u dhixeyya waddamada xubnaha ka ah Ururka Qaramada Midoobay .

5. Golaha Dhiibaalka

Golahan wuxuu beddelay guddigii xornimo gaarsiinta ee Ururkii Ummadaha. Golahan xilkiisu waxa uu yahay inuu isha ku haayo dhulalkii laga qaaday dowladihii lagaga guuleystay dagaalka. Dhulkan waxaa la wareegay dowladihii ku guuleystay dagaalka oo xukumaayayna ilaa waqtigii madax bannaanida .

6. Golaha Dhaqaalaha iyo Bulshada

Golahan waxa uu leeyahay 27 xubnood oo uu soo doortay golaha loo dhan yahay sanad kastana waxaa hawl gab noqonaya 1/3 (sagaal xubnood oo ka mid ah). Goluhu wuxuu habeynayaa mashaariicda la xariirta caafimaadka, waxbarashada iyo arrimo bulsho iyo kuwa dhaqaale.

Golaha dhaqaalaha iyo bulshada wuxuu isku duwaa hawlaha guddiyada iyo ha'adaha gaar ahaaneed. Ha'adaha aadka loo yaqaan waxaa ka mid ah:

- Ururka shaqaalaha caalamiga (ILO).
- Ururka caafimaadka adduunka (WHO).
- Hay'adda cuntada iyo beeraha (FAO).
- Ururka Qaramada Midoobey ee u qaybsan waxbarashada, sayniska iyo dhaqanka (UNESCO).
- Ururka qaramada Midoobey ee u qaabilsan carruurta (UNICEF).
- Hay'adda Qaramada Midoobey ee u qaabilsan gargaarka iyo shaqada (UNRWA).
- Sanduuqa Qaramada Midoobey u qaabilsan lacagta (IMF).
- Barnaamijka Qaramada Midoobey u qaabilsan horumarinta (UNDP).
- Hay'adda Qaramada Midoobey u qaabilsan qaxootiga (UNHCR).

Waa maxay muhiimada hay'adaha khaaska ah ee qaramada midoobey? Maxay qabtaan? Ha'adahan waxaa aasaasay Qaramada midoobey si ay wax uga qabtaan meelo gaar ah ee iskaashiga caalamiga ah.

Tusaale abaan:

Hay'adda cuntada iyo beeraha (FAO)

Ujeeddada loo abuuray waxa ay tahay in ay xakameyso gaajada ka jirta dunida istaraatijiyyadeedu waa inay hormariso farsamada iyo xirfadda habka

cuno soo saaridda, keydinta, iyo qaybintaba. Tan kale hay'addu waxay hormarineysaa hababka jira. Xarunteedu waa magaalada Rooma, Talyaaniga.

Ururka caafimaadka adduunka (WHO)

Waxaa la aasaay 1948dii si ay u xakameyso cudurrada isla markaana ay u hormariso heerka caafimaadka ee dunida xarunteedu waa Janiifa, Iswizirland.

Barnaamijka deegaanka ee Qaramada Midoobey (UNEP)

Oo xarunteedu tahay Neeyroobi-Kenya, waxaana la aasaasay horaantii 1970yadii waxa ay sara u qaaddaa iskaashiga dunida ee arimaha deegaanka oo ay ka mid yihiin: - hawada, biyaha, xayawaanka, badda iyo keymaha. Barnaamijkan wuxuu sara u qaadaa arimahan isagoo siiya kaalma dhaqaale barnaamijyada deegaanka.

Bangiga dunida (WB)

Waxaa kale oo lagu magacaabaa bangiga caalamiga ee dib u dhiska iyo hormarinta (IBRD). Bangigu wuxuu maalgaliyaa mashaariicda wuxuuna amaa siyyaa waddamada soo koraya. Waxaa la aasaasay 1945tii. Xaruntiisuna waa Waashinton D.C ee dalka Mareykanka.

Ururka Qaramada Midoobey u qaabilsan Waxbarashada, Sayniska iyo Dhaqanka (UNESCO).

Hay'adan waxaa la aasaasay 1946dii. Ujeeddada weyn ee loo aasaasay waxay ahayd dhiirigalinta iskaashiga caalamiga, haddii ay noqon lahayd xag waxbarasho xag seynis iyo xag dhaqanba. Howsheeda waxaa ka mid ah:

- In ay hagaajiso heerka waxqorista iyo akhriska.
- In ay maalgaliso barnaamijyada cilmi baarista.
- In ay xafido, sarena u qaaddo dhaqanka soo jireenka ah ee dadka.
- Xurunteedu waa magaalada Baariis, Faransiiska

Ha'yadda Qaramada Midoobay u qaabilsan Qaxootiga (UNHCR)

Mashaariicda qaxootiga ee hay'addan (UNHCR) waxa laga helaa dhamaan dunida oo dhan. Wuxuu ay dhowrtaa qaxootiga dunida oo dhan waxa ay ugu deeqdaa dadka baahida aadannimo ee aasaasiga ah sida cunto, hoy iyo dhar. Waxaa la aasaasay 1951dii xarunteeduna waa Jineefa oo Iswizirland ah.

Qaar ka mid ah dhibaatooyinka qaramada midoobay

Qaar ka mid ah waddmada xubnaha oo aan bixin saamiga deeqeed ee lagu leeyahay ama aan ku bixin waqtigii la filayay.

Deeqaha ay bixiyaan waddamada xubnaha qaarkood oo aad u yar.

Qaramada midoobay oo aan lahayn ciidan ay iyadu leedahay. Waxay ku tiirsan tahay wadamada xubnaha ka ah in ay ugu deeqaan ciidan shaqaalo inta ay dhibaatadu jirto.

Quwadaha waa weyn oo isticmaalo awoodda loo yaqaan feto ama quwadaha waa weyn oo qaata go'aan waxqabasho iyagoo aan la tashan waddamada xubnaha ee yar yar.

Mararka qaarkood waddamadu ma fuliyaan qaraarada ay hay'aduhu gudbiyaan.

Guulaha ay gaartay qaramada midoobay

- Qaramada Midoobay waxay xal u heshay khilafyada soo kala dhex gala waddamada sida khilaafyada xuduudaha. Waxaa ka mid ah khilaafkii xuduudeed ee u dhexeejay Iiran iyo Midowgii Soofyeeti ee hore iyo Ciraaq iyo Kuweyt.
- Waddamada dunida oo dhan waxay qiyaastii gaareen madax banaani. Habkii midab takoorka ee ka socday dalka koofur Afrika waa dhamaaday kadib markii uu ururka Qararmada Midoobay cadaadis saaray.
- Qeybinta cunnada gargaarka ee laga fuliyo goobaha gargaarka ee dadku ku dhibaateysan yihin sida abaarta, dagaalka iyo dalalka ay gaajadu ku habsatay.
- Ururka Qaramada midoobay waxa uu had iyo jeer ku doodaa in xuquuq isku mid ah la siiyo aadanaha oo dhan. Waxa ayna qaramada midoobay dalabtaa in xuquuq isla eg ay helaan dadku iyada oo aan la eegeynin jinsi, midab iyo siyaasad jeceleysi.
- Ururka caafimaadka adduunka (WHO) ayaa gacan weyn ka geysta sidii loo xakameyn lahaa cudurada ay ka mid yihin Malaariyada iyo cudurka loo yaqaan (sleeping sickness), iyo barnaamijyada talaalka ee carruurta da'da yar. Qaramada Midoobay waxay ku dadaashaa inay wax ka qabato nafaqa darida heysa carruurta dunida oo dhan.
- Waddamada xubnaha ah intooda badan waxaa ka socda dhiirigalinta dimuquraadiyadda.

- Ururka Qaramada Midoobay wuxuu maal galiyaa mashaariicda horumarineed ee ka socota dalalka soo koraya. Waxay taasi gacan ka geysaneysaa horumarinta dhaqaalaha.
- Qaramada Midoobey waxay taageero siisaa dalalka horumarkoodu gaabiska yahay iyadoo sii marisa taageerada barnaamijyada iskaa-wax-u qabso. Waxay ugu deeqdaa dalalkaas dhaqaalaha ay ka mid yihiin dhaqaatiir, qubaro aqoon u leh beeraha, barayaal iyo kal kaaliyayaal.

7.3) Ururka Jaamacadda Carabta

Toddoba dal oo carab ah ayaa shir isugu yimid 22kii Maarso 1945tii iyagoo leh ujeeddo ah asaasid urur caalami ah. Toddobada dowladood waxay ahaayeen Masar, Suuriya, Joordan, Lubnaan, Sacuudi Carabiya Iyo Yamen. Waxa ay saxiixeen xeerkii ururka carabta.

Ujeedooyinka muhiimka ah ee ururka waxay yihiin:

- In loo hawl galo midnimida waddamada carabta.
- In la dhiirigaliyo iskaashiga ka dhixeeya waddamada xubnaha iyagoo iska kaashanaya arimaha ay ka mid yihiin: Dhaqaalaha iyo Lacgta, Dhaqanka, Isgaarsiinta, Difaaca, Caddaalada, Bulshada iyo Caafimaadka.
- In la taageero dadka carbeed ee weli ku hoos jira heeryada gumeysiga.

Laamaha ururka

- Golaha guud ee ururka wuxuu ka kooban yahay wakiilada waddamada xubnaha ka ah ururka. Dal walbana wuxuu yeelanaya hal cod.
- Gudiyada joogtada ah waxay horumariyaan laamaha iskaashiga oo dhan. Wakiilo ka socda dalalka carabta ee aan xubno ka ahayn waa loo oggolyahay in ay ka qayb galaan gudiyada.
- Xogheynta guud waxa ay masuuliyadeedu tahay dhammaan arimaha la xariira maamulka .

Dalal kale oo ay soomaaliya ku jirto waxay ka mid noqdeen ururka carabta 1974tii. Tirada waddamada xubnaha ka ah ururka waxay gaarayaan 22 dal.

Waxqabadka 1aad

Koox koox uga hadla saaxiibtinimada:

- Immisa saaxiib ayaad leedahay?
- Maxay u wanaagsan tahay inaad saaxiib yeelato?
- Waa maxay faa'iidooyinka aad ka heleysid saaxiibbo?

Hadda u isticmaal dadkaaga fikrado la mid ah kana dooda faa'iidooyinka iyo faa'iida darrada ay leedahay ka mid noqoshada ururada caalamiga ah.

7.4 Ururka Barwaaqa Sooranka

Ururka barwaaqa sooranku wuxuu ka kooban yahay dalka ingiriiska iyo dalalkii uu horey u gumeysan jiray. Xubnaha ugu da'da weyn ururka waxay ahaayeen afar dal: Ingiriiska, Kanada, Oostaraaliya Iyo Niyuusiilaand. Dalalka kale waxay ka mid noqdeen ururka markii ay heleen madax bannaanidoodii. Dalalka Hindiya iyo Bakistaan waxay ayaheen dalalkii u horreeyaya ee xubno ka noqday ururka 1947dii.

Wadamada soo socda ee Afrikaanka ah waxay ka tirsan yihiin waddamada barwaaqa sooranka: Bootuswaana, Keenya, Tansaaniya, Ugaandha, Koofur Afrika, Naayjeeriya iyo qaar kale oo badan. Waddamada xubnaha ah ma saxiixaan xeerka sida qaramada midoobay, lakiin waxay u hogaasamaan shuruucda iyo qawaaniinta xukumeysa ururada.

Ujeedooyinka ururka Barwaaqa Sooranka

- Inuu sare u qaado nabadda iyo is fahamka dunida oo dhan.
- Inuu sare u qaado horumarka waddamada soo koraya ee xubnaha ka ah ururka.
- Inuu dhiirigaliyo iskaashiga ganaci, gaadiid, isgaarsiin iyo ciyaaro ee ka dhixeeya waddamada xubnaha.
- Inuu ku dadaalo helitaanka xuquuqaha aadanaha ee aasaasiga ah.

Madax weynayaasha waddamada barwaaqa sooranka waxa ay kulan isugu yimaadan labadii sano mar. Madaxdan oo isugu jirta madax weynayaal iyo ra'isul wasaarayaal waxa ay mar walba ku shiraan magaalomadaxyada kala duwan ee Barwaaqa Sooranka. waxa ay qabtaan wada hadalo ay ku raadiyaan siyaabihii ay xal ugu heli lahaayeen dhibatooyinka dheddooda ah. Sidoo kale waxaa jira shirar caadi ah oo dhix mara saraakiisha sare oo ay ka midka yihiin wasiirada maaliyadda, arimaha dibadda, beeraha iyo waxbarashada.

Luuqadda rasmiga ah ee ay isticmaalaan dhamaan. Waddamada Barwaqa Sooranka waa ingiriiska. Barwaqa Sooranku wuxuu leeyahay xoogheyn fadhigeedu yahay magaalada london. Xoghayaha guud ayaa madax ka ah xogheynta. Xoghayaha guud wuxuu iskuduwaahowlahaa uu qabanayo ururka wuxuuna si joogto ah u war galiyaa dhamaan waddamada xubanaha.

Dhibaatooyin soo wajahay barwaqa sooranka

- Ururku malahan xeer qoran oo xakameeya waddamada xubanaha ah.
- Maaliyaddu waa kuwa kooban waayo waddamada xubnaha ah waxay bixiyaan qarashaka lagu socodsiiyayo xogheynta.

Guulaha waxqabad

- Isku-xirid ganacsi ayaa laga dhix sameeyaa waddamada xubnaha ka ah.
- Muwaadiniinta waddamada xubnaha ah waxaa loogu deeqaa deeq-waxbarasho.
- Dowladuhu waxay is dhaafsadaan barnaamijyada ku saabsan qibradaha ay ku leeyihii goobaha kala duwan.
- Sare-u-qaadidda ciyaaraha u qabashada ciyaaraha si-wareegto ah iyadoo la isticmaalayo kaalmo dibadda ah.

7.5) Ururka Midnimada Afrika (OAU)

Mid ka mid ah natijjooyinkii ugu waaweynaa ee shirkii Ban-afrikaaniism waxa ay ahayd curashadii ururka midnimada Afrika. Pan-Afrikaanism waxaay ahayn fikrad loola jeeday in midnimo laga dhix abuuro wadamada Afrikaanka ah. Ban-Afrikaaniism mudnaan ma siinin jinsiyada, dhalashada iyo diinta. Waxa uu xoogga Shaaray midnimada qaaradda.

Waddamada Afrika intooda badan waxay madax banaanidooda heleen 1960kii. Waqtigaas waxay dalalkaasi xiiseynayeen inay abuuraan urur goboleed kor u qaadaya iskaashiga dhaqaale, bulsho iyo siyaasadeed ee ay yeeshaan wadamada dhawaan xoroobay.

Hayeeshee, waxa jiray quwado ama xoogag qaybinayay qaarada Afrika, sida:

- Kala qaybsanaan ay ku kala qaybsanaayeen sidii ay u sii wadi lahaayeen xiriirka ay la leeyihii dowladihii horay u gumeysan jiray.
- Yurubta galbeed iyo Mareykanka oo cadaadis iyo culeys weyn ku saarayay waddamada cusub in ay u baahdaan suuqyada iyo maalgalinta dalalkii wax gumeysanayay.

- Qaar ka mid ah hogamiyayaasha Afrika waxay qaadanayeen habab dowladnimo oo ku cusub qaarradda sida Hantiwadaagga. Arintaana ma ayan aqbaleyn quwadihii ama dowladihii horay wax u gumeysan jiray kuwaa oo kaga aarsan jiray iyagoo ka jara macaawanada ama taageero siiyo kooxihiil ka soo horjeeday dowladda.
- Waddamadii Afrika waxay u qeybsameen laba kooxood.
- Qabaa'ilo kala duwan oo ay dowladihii gumeystayaasha ku qasbeen inay ku dhix noolaadaan waddamo ay abuureen ayaa waxay ahaayeen qaar aan dooneeyn in ay iskaashadaan. Khilaafyadan ayaa meelaha qaar waxay dhaliyeen dagaal sokeeye.

Bishii Maay 1963 madaxda dalalka Afrika waxay shir weyne ku qabteen Addis Ababa halkaas oo ay ku aasaaseen Ururka Midnimada Afrika (OAU).

Ujeedooyinka ururka midnimada afrika waxay ahaayeen:

- Inuu sare u qaado midnimida waddamada Afrika.
- Inuu cirib tiro gumeysiga.
- Inuu u dhigo aasaas adag sidii ay wadamadu ugu wada noolaan lahaayeen isuna kaashan lahaayeen si nabadgalyo leh.
- Inuu isku duwo siyaasadahooda goobaha qaarkood.

Waddamada oo dhan waxay isku raaceen in xeerka qoran ee Midnimada Afrika uu sare u qaado :

- Faragalin la'aanta arimaha gudaha ee waddamada kale.
- Xal u helidda khilaafyada si nabadeed.
- Canbaareynta curyaaminta siyaasadeed ee waddamada Afrika dheddooda ah.
- Raacidda siyaasadda dhix dhixaadnimada.

Ururka Midnimada Afrika wuxuu lahaa afar qaybood oo waaweyn:

- Golaha madaxda dowladaha.
- Golaha wasiirada.
- Xogheynta guud.
- Gudiyada dhedhexaadinta, dib-u-heshiisiinta, garsoorka iyo xoreynta qaranimo.

Golihi waxqabad ee Ururka Midnimada Afrika:

Ururka Midnimada Afrika wuxuu dusha u ritay inuu ku dhameeyo si nabad ah khilaafyada u dhixeeya waddamada xubnaha ka ah ururka. Waxaa la sameeyay gudi khaas ah oo fududeeya arintan.

Gudiga Xoreynta ee Qaranka

Mid ka mid ah ujeedooyinka ururka waxay ahayd in la xoreeyo dhamaan dalalka ka tirsan Afrika oo weli ku hoos jira maamulka gumeysiga. Ujeeddadaas darteed, waxaa la abuuray guddiga xoreynta ee qaranka. Xaruntiisu waxay ahayd Daarusalaam. Guddigu wuxuu ku dhaqaaqaay inuu taageero dhaqdhaqaaqyada ka jira goobo badan oo ku yaal Afrika. Waxay lacag iyo tababaro milatari ku taageereen dhaqdhaqaaqyadii ka jiray Koofur Afrika, Musanbiig, Rudiisiyada Koonfureed, Angoola, iyo Koonfur Galbeed Afrika.

Ururku wuxuu joojiyay inuu toos ula xariiro waddamada ku yaal Afrika dhankeeda Koonfureed. Wakiilada dalalka Koonfur Afrika waxaa iyana laga mamnuucay inay isticmaalaan hawada dalalka xorta ah ee Afrika.

Tabardarrida Ururka Midnimada Afrika

Tabardarrida ururka waxaa la arkay markii uu karti u yeelan waayay inuu xaliyo qaar ka mid ah khilaafyadii. Ururku wuxuu ku guuldareystay inuu xaliyo dhibaadatii Koongo iyo Dagaalkii Biyaafra ee Naayjeeriya. Xeerka qoran ee midnimada Afrika wuxuu u hogaansan yahay mabaadii'da dowladnimo ee waddamada xubnaha ah. Dagaalladii sokeeye ee Koongo iyo Naayjeeriya waxay labaduba ahaayeen arimo gudaha ah. Marka loo eego ama loo fiiriyo xukunka sharciga, ururka ma laheyn xaqquq sharci ah oo uu ku fara galin karo. Xubnaha ururka wey ku kala qeybsameen arimaha kor lagu soo sheegay.

7.6) Midowga Afrika (AU)

Sanadku markuu ahaa 1999 kii madaxda dalalka Afrika waxay go'aansadeen inay gaareen qaar ka mid ah ujeedooyinkoodii sida xoreynta dalalka Afrika oo idil. Waxay go'aansadeen in mustaqbalka la yeesho iskaashi dhaqaale oo dheraad ah sidaa darteed waxay beddeleen magacii ururka iyagoo u beddelay Midowga Afrika. Tallaabandan waxay ahayd mid ku saleysan go'aan la qaataay bishii Juulaay 1999. Shir ka

Midowga Afrika

dhacay golaha guud ee Ururka Midnimada Afrika ayaa lagu go'aansaday in la qabto shir aan caadi ahayn si loo sameeyo beddelaaddan. Afar shir madaxweynayaal kuwa oo horseeday bilaabidda rasmiga ah ee magaca Midowga Afrika.

1. Shirkii Sirte ee aan caadiga aheyn ee la qabtay 1999 ayaa go'aansaday in la aasaaso Midowga Afrika.
2. Shirkii Loome ee dhacay 2000 waxaa lagu qaaday sharcigii dastuuriga ee Midowga Afrika.
3. Shirkii Lusaaka ee 2001 waxa lagu dejiyay qorshihii lagu fulin lahaa Midowga Afrika.
4. Shirkii Durban ee 2002 waxaa lagu bilaabay magaca AU (Midowga Afrika) waxaana la isugu yimid shir weynihii 1aad ee madaxda dalalka ee Midowga Afrika.

Aragtida midowga Afrika waxaa laga arki karaa oo ay ka muuqaneysaa qodobbadan soo socda ee saddaxda ah:

- Midowga Afrika waa hay'adda horyaalka u ah Afrika uguna muhiimsan ururka ee sare u qaadeysa isdhexgalka bulsho iyo dhaqaale ee Qaaradsda, kaa oo u horseedi doona midow ka weyn iyo isku-xirnaan dhex marta dalalka Afrika iyo dadka.
- Midowga Afrika wuxuu ku saleysan yahay aragtida guud ee Afrika oo mideysan oo xooggan baahina u qabta in ay bilowdo xiriir ka dhaxeysa dowladaha iyo qeybaha bulshada rayadka ah, gaar ahaan haweenka, dhallinyarada, dhaqaalahaa gaarka loo leeyahay, si loo xoojiyo isku-xirnaanta ka dhaxeysa dadyowga Afrika.
- Ururka qaaradeed ahaan wuxuu xoogga saarayaa sare u qaadidda nabadda, amaanka iyo xasiloonda qaarradda taas oo shardi u ah kabaaraandegidda horumarka iyo is dhexgalka.

Qeybaha ururka midowga Afrika

- Golaha madaxda dowladaha.
- Guddiga fulinta.
- Guddiga gaarka ah.
- Guddiga wakiilada joogtada ah.
- Guddiga amaanka iyo nabadda.
- Baarlamaanka israaca - Afrika.

- Guddiga dhaqanka, bulshada iyo dhaqaalaha.
- Maxkamadda caddaaladda.
- Guddiga farsamada ee gaarka ah.
- Hay'adaha maaliyadeed.

7.7 Ururka Shirweynaha Islaamka

Ururka shirweynaha Islaamka (OIC) waa Urur dowli ah oo ka kooban 56 dal. Waddamadu waxay go'aansadeen in ay si wada jira u wadaagaan kheyraadkooda, isu geeyaan dalalkooda kuna hadlaan hal cod si ay u ilaaliyaan danahooda, harukacooda iyo samaanta dadkooda iyo muslimiinta dunida oo dhan.

Ururka waxaa lagu aasaasay magaalada Rabbaad ee dalka Marooko 25, Sibtembar 1969 kii markaas oo la qabtay shirkii ugu horreeyay ee hagaamiyayaasha dunida islaamka. Lix bilood ka dib shir weynihii islaamka ee ugu horreeyay ee wasiirada arimiha dibadda ayaa lagu qabtay Jidda. Shirkan waxaa lagu aasaasay xogheyn guud oo joogto ah si loo hubiyo isku-xirnaanta, isla-shaqeynta iyo xiriirinta.

Labo sano iyo bar kadib shirkas Rabbaad, shirweynihii islaamka ee wasiirada arimaha dibadda ayaa qabtay shirkii saddexaad. Shirkan waxay qaateen xeerka soo socda :

Ujeedooyinka ururka shirweynaha islaamka:

In l xoojiyo :

- Midnimada islaamka ee waddamada xubnaha ah dhexdooda.
- Iskaashiga siyaasadeed, dhaqaale, bulsho, dhaqan iyo goobaha cilmiga.
- Halganka ay wadaan dhamaan dadka muslimka ah si ay u dhowraan sharaftooda, madaxbannaanidooda iyo xuquuqdooda qaranimo.

In la isku duwo:

- Wax qabad lagu ilaalinayo goobaha barakeysan.
- Waxqabad lagu taageero halganka waddamada aan gaarin madaxbanaani.

In uu ka shaqeeyo:

- Si loo tir tiro midab kala sooca iyo gumeysiga noocyadiisa oo dhan.
- Inuu ka shaqeeyo si loo abuuuro jawi ku habbon sare u qaadidda iskaashiga iyo isfahamka ka dhixeyya waddamada xubnaha ah iyo dalalka kale.

Laamaha ururka shirweynaha Islaamka:

- Shirweynaha madaxda waddamada.
- Shirweynaha wasiirada arimaha dibadda.
- Xogheynta guud.

Layli Naqtiiin ah 7

1. Madaxweynihii Mareykanka ee Woodrow Wilson wuxuu geeyay Yurub qorsha nabadeed ka dib:
  - b) Markii ay dalalka Afrika ay qaateen madax banaanidooda.
  - t) Dagaal weynihii 2aad ee dunida.
  - j) Markii la sameyay Ururka Ummadaha.
  - x) Dagaal weynihii 1aad ee dunida.
2. Maxaa ku dhacay dhulalkii dibadda ee Jarmalka dagaal weynihii 1aad ee dunida ka dib?
  - b) Waxay noqdeen qaar madaxbannaan.
  - t) Waxay la dagaalameen Jarmalka.
  - j) Waxaa lagu wareejiyay ama la siiyay dalal kale.
  - x) Waxay noqdeen qayb ka mid ah Jarmalka.
3. Kee buu ahaa ururkii nabadda caalamiga ee la aasaasay dagaal weynihii 1aad ee dunida ka dib?
  - b) Ururka umadaha.
  - t) Ururka qaramada midoobay.
  - j) Shirweynihii nabadda ee Baariis.
  - x) Shirweynihii Islaamka.
4. Dalkee noqday xarunta ururka Ummadaha?
  - b) Faransiiska. t) Mareykanka.
  - j) Iswisirland. x) Jarmalka.
5. Dhibaato ka mid ah dhibaatooyinkii qabsaday ururka ummadaha waxay ahayd:
  - b) Waddamadii madaxbanaanaa oo ka amar-diiday xeerkii ururka.
  - t) Ururka oo shaqaaleeyay shaqaale aad u fara badan.
  - j) Ururka oo waayay dal siiya xarun.
  - x) Dalna xubin kama noqon.
6. Ururka Qaramada Midoobay waxaa la aasaasay?
  - b) 1920 t) 1945 j) 2000 x) 1961
7. Xoghayihii guud ee ugu horreeyay qaramada midoobay wuxuu ahaa:
  - b) U Thant t) Koofi Annaan
  - j) Daag Hamarskjold x) Trygvie Lie
8. Xogħaya guud wuxuu madax ka yahay:
  - b) Golaha loo dhan yahay.
  - t) Golaha xogħeypa.
  - j) Goloha amaanka.
  - x) Maxkamadda caalamiga ee caddaaladda.

9. Hay'adaha qaramada midoobay hay'addee ay ujeedooyinkeeda ka mid tahay xakameynta gaajada iyo abaarta ka jirta dunida?
  - b) UNHCR- hay'ada qaramada midoobay u qaybsan qaxootiga.
  - t) WHO- uruka caafimaadka adduunka.
  - j) FAO- ururka beeraha iyo cuntada.
  - x) UNEP- barnaajimka deegaanka ee qaramada midoobay.
10. Hay'addee ka tirsan qaramada midoobay ee kuugu deeqday buuggan waxbarasho?
  - b) UNHCR. t) UNESCO.
  - j) Bangiga aduunka x) ILO
11. Ururka midnimada Afrika wuxuu magaciisii u beddelay:
  - b) Ururka Afrikaanka ah.
  - t) Midowga Afrika.
  - j) Midnimada Afrikaanka.
  - x) Shirweynihii Afrikaanka.
12. Waddamada soo socda waddankee ayaan ka mid ahayn saxiixayaashii asalka ee ururka carabta?
  - b) Joordan t) Yamen
  - j) Sacuudi careebiya x) Kuweyt.
13. Ujeedooyinka soo socda tee baan ku jirin u jeedooyinka shirweynaha Islaamka?
  - b) Midnimada Islaamka ee waddamada xubnaha ah dhexdooda.
  - t) Iskaashiga dhinacyada siyaasadda, dhaqaalaha, bulshada, dhaqanka iyo goobaha cilmiga.
  - j) Xoojinta halganka dhamaan dadyowga Muslimka si ay u ilaaliyaan sharaftooda, madaxbanaanidooda iyo xuquuqdooda qaranimo.
  - x) In aan la xoojin xiriirkka ka dhexxeeya wadamada xubnaha ka ah ururka Islaamka.
14. Ka dooro habka saxda ah ee ay isugu xigeen shirkii horseeday ururka midowga Afrika:
  - b) Fadhigii Sirte ee aan caadiga ahayn, Shirkii Loome, Shirkii Lusaaka, Shirkii Durban.
  - t) Fadhigii Sirte ee aan caadiga ahayn, Shirkii Durban, Shirkii Lusaaka, Shirkii Loome.
  - j) Fadhigii Sirte ee aan caadiga ahayn, Shirkii Lusaaka, Shirkii Durban, Shirkii Loome.
  - x) Shirkii Durban, Shirkii Loome, Fadhigii Sirte ee aan caadiga ahayn, Shirkii Lusaaka.

Hordhac

Fasalkii toddobaad waxa aad ku soo baratay

- Waddaniyadda
- Sharciga iyo kala dambaynta
- Dib u heshiisiinta
- Doorka dowladda

Cutubkan waxa aad ku baran doontaa:

- Go'aan qaadashada.
- Ka mas'uul ahaanshaha falalkaaga.
- Hoggaaminta wanaagsan.
- Sida loogu tirtirsiyo beeshaada (bulshadaada) arrimaha muhiimka ah.

Ujeeddo:

Ardaydu waxa ay qaadan doonnaan inta ay korayaanba in ay mas'uul ka yihiiin ficiudadooda iyo in ay qabtaan jagooyin mas'uuliyadeed waayo wax bey barteen. Waa in ay ogaadaan in dadka wax bartey ay door muhiim ah ay ku leeyihiin bulsahda dhexdeeda.

8.1) Go'aan qaadashada***Waxqabadka 1aad***

Kooxo uga dooda qaabakii dhaqan ahaan loo arki jirey:

- Gabdhaha iyo haweenka
- Fayadhowrka iyo nadaafadda
- Ilaalinta biyaha
- Waxbeerashada
- La macaamilka qabaa'ilka kale

Koox ahaan u taxa waxyaabaha ka soo baxa dooddiina ka dibna go'aan ka gaara in ay yihiiin dhaqamo fiican ama kuwo xun.

Waxqabadka kore waxaa lagugu weydiiyey in aad qaadato go'aan, taasi oo ah mid lagaa filayo in aad sameyn doonto inta aad nooshahay. Sidee ayaa aan u gaari karnaa go'aamo?

- Waxa aan go'aan u gaari karnaa si **deg-deg ah**: Tani micnaheedu waxa uu yahay in aanan ka fekerin waxa aan sameyneyno laakiin shay ama qof ayaa indhaheennu qabanayaan, isla markiibana waxa aan sameynaynaa ficiil.
- Waxa aan **qaadan karnaa waqtii** inta aanan go'aan gaarin. Meel ayaan ku keliyoobi karnaa si aan uga fekerno waxa ay tahay waxa ugu habboon ee aan sameynayno.
- Waxa aan go'aan u **wada gaari karnaa si wadajir ah**: Markan waxa aan arrinta jirta la wadaageynaa dad kale si ay innoogu caawiyaan si aan u qaadan lahayn go'aan wanaagsan.
- Mararka qaarkood waxa aan qaadaneynaa go'aanno **aaney dadka badi innagu raacsaneyn** sababta oo ah waxa aan aamminsannahay in ay dani innoogu jirto xitaa haddii dadka kale aaney sidaa nala qabin.

Waxqabadka 2aad

Kooxo ahaan go'aan uga gaara noocyada go'aan ee ay qaateen dadka soo socda. Sheega waxa ay idinla tahay in ay yihiin go'aamo wanaagsan ama kuwo xun.

Tusaale ahaan: Odeyaasha beeshaada ayaa doonaya in uu qof kastaa shaqo uga qayb qaato dhismaha bukaan-socod-eegto cusub. Odeyaasha waxa ay isugu yeereen shir. Shirkaasi waxaa qof kastaa uu go'aan ku gaarey in uu ka shaqeeyo afar saacadood toddobaad kasta. Kani waa go'aan wada jir ah.

1. Wiil u socda dugsi qur'aan ayaa waxa uu la kulmayaa saaxiibbadiis oo u socda in ay soo iibsadaan qaad. Waana uu raacayaa.
2. Gabar tacliinta dugsiga ku wanaagsan ayaa ka fikirtey mustaqbalkeeda. Muddo markii ay ka fikireysey ayaa ay u sheegtey waalidkeed in ay dooneyso in ay dib u dhigato guurkeeda si ay u dhameystirato tacliinteeda dugsiga sare.
3. Waalidkii gabadha tusaalahaa labaad lagu sheegey dhaley ayaa ku qaylinaya gabadhooda waxaana ay u sheegayaan in aan iyadu jebin karin xeerarkii dhaqanka ee soo jireenka ahaa.
4. Mar dambe ayaa waalidkii gabadha ay arrinta kala hadlayaan odeyaal kale waxaana ay go'aan ku gaarayaan in ay gabadhooda u dhaafaan in ay sii wadato waxbarashadeeda.

5. Wiil ayaa waxa uu u dhoofey waddan kale halkaas oo uu kula kulmay gabar dalkaasi u dhalatey. Gabadhii waxa ay u soo jeedineynsaa in ay waddankiisa u raacdo isagana waa uu ka oggolaanayaa, ugu dambayntii waa ay isguursadeen.
6. Maamulaha dugsi ayaa waxa ay maqashay in qaar ka mid ah ardayda dugsigeeda ay ku daawanayeen internetka sawirro anshax xumo muujinaya. Ka dib waxa ay tegeysaa halkii internetka ka furnaa waxaana ay u sheegeysaa in dhammaan ardayda dhigata dugsigeeda laga mamnuucay in ay adeegsadaan internetka.

Marka aanu gaareyno go'aan waa in aan ka eegnaa arrinta labada dhinacba. Arrimo badan ayaa jira oo aanay sahal ahayn in go'aan laga gaaro. Arrimahaas oo kale waxa aad u baahaneyssaa in aad miisaanto faa'iidooyinka iyo khasaarooyinka ka iman kara arrinta inta aadan go'aan ka gaarin.

Mararka qaarkood dhibaatooyinka shaqsiga ah waa ay adag tahay in laga hadlo, sidaa daraadeed waxa aad dareeymeysaa in aad kelidaa go'aan ka gaarto. Mar kasta isku day in aad kala hadasho dhibaatooyinkaaga qof kale sida qof qaraabo dhow kuu ah ama saaxiib wanaagsan.

Waxqabadka 3aad

Halkaan waxa ah arrimo laga yaabo in aad go'aan ka gaarto tobanka sanadood ee soo socda. Kooxo uga dooda qodobbada aad ka fekeri lahaydeen inta aadan go'aan ka qaadan arrimahaan.

- Qofka aad guursan lahayd
- Shaqada aad ka shaqayn lahayd
- In aad sigaar cabi lahayd iyo in kale
- Meesha aad ku noolaan lahayd
- Jaamacadda aad dhigan lahayd
- Aabbahaa ayaa guriga ugu qarsan yahay qori. Adeegsiga qoryahana waa la mamnuucay. Maxaa aad sameyn lahayd?
- Indhaha ayaad beeshey. Sidee ula tacaali lahayd?
- Saaxiibkaa ayaa qaaday cudurka HIV/AIDS. Sideed ula macaamili lahayd?

Ugu dambeyntii go'aanso qofka aad u dooran lahayd in uu kugu caawiyo go'aan qaadashadaada.

Go'aamada aad qaadanayso tobanka sano ee soo socda waxa ay kugu yeelan doonnaan raad inta ka hadhay noloshaada. Sida oo kale waxa dadka kale ay kugu qiimeyn doonnaan go'aannada aad qaadaneyso.

Akhri labada tusaale ee hoose:

Tusaalaha 1aad - Muna

Muna waxa ay ka diidday waalidkeed in ay hore u guursado iyada oo aan waxbarashadeeda dhammaysan. Waxa ay aaddey magaalada si ay ula noolaato eeddadeed oo ahayd qof wax baratey. Eeddadeed waxa ay ku caawisey in ay gasho dugsi sare kaas oo ay Muna si fiican ugu dadaashay waxbarashadeeda. Muna waxa ay ahayd gabar diinta si fiican ugu dhaqanta oo ku nool nolol hufan. Ugu dambeyntii waxa ay isguursadeen wiil dhallinyaro ah oo aqoon leh.

Maxaa ay yihin go'aamada ay tahay in ay qaataan:

- Muna – Ma waxa ay tahay in ay waalidiinkeed weydiisato oggolaansho guurkeeda dambe oo ay caawisana, ama in ay iska ilawdo?
- Wiilka hadda raba Muna – Ma waxa ay tahay in uu isku dayo in uu daweeyo is-faham la'aantii Muna iyo qoyskeeda ka dhex dhacday, sidee ayaa uu u samayn karaa arrintaa?
- Muna waaliddiinteeda – Ma tahay in ay cafiyaan?

Tusaalaha 2aad - Cali

Cali waxa uu ahaa wiil uu dhalay oday hanti badan leh. Wax kasta oo uu u baahadana waa la siin jirey. Waa uu jeclaa waaliddiintiis, walaalihiis gabdho iyo wiilalba, welwelna kama qabin adduunkan. Maalin dambe ayaa waxa uu ogaadey in aabbihii uu yahay qof daymiya dadka lacagta si uu ribo badan uga qaato. Ka dib waxa uu go'aansadey in uu aabbihii kala hor tago runta oo uu u sheego waxa uu sameynayo in ay ka soo horjeedaan diinta Islaamka. Aabbihii waxa uu ugu jawaabey in uu caawinayo dadka masaakiinta ah oo u baahan lacagta. Cali arrintii aad ayaa uu ugu wareerey waxaana uu weydiistey talo meelo badan.

Talo nooceee ah ayaa ay siiyeen dadkan:

- Sheekha
- Hooyadiis
- Walaalkiis ka weyn
- Saaxiibkiisa ugu wanaagsan

Maxaa kale ayaa la gudboon Cali ka dib markii uu la Hadley dhammaan dadka kor ku xusan?

8.2 Xilqaadid (Mas'uuliyad)

Go'aan qaadashada waxa ku lammaanan oo la socda mas'uuliyad:

- Haddii aad u shaqeyneyso qof, waxaa ay mas'uuliyaddaado tahay in aad shaqada u qabato sida ugu fiican si aad u qaadato lacag xalaal ah.

Waxqabadka 4aad

Kooxo uga dooda: Haddii aad ahaan lahayd qof loo shaqeynayo tilmaamahee ayaad jeelaan lahayd in uu yeesho shaqaalahaagu? Tilmaamahee ayaan farxad gelineynin qofka loo shaqeeyo? Samee laba tax: Tilmaamo wanaagsan iyo Tilmaamo xun.

- Marka aad yeelato reer, waxa aad qaadaysaa mas'uuliyada.

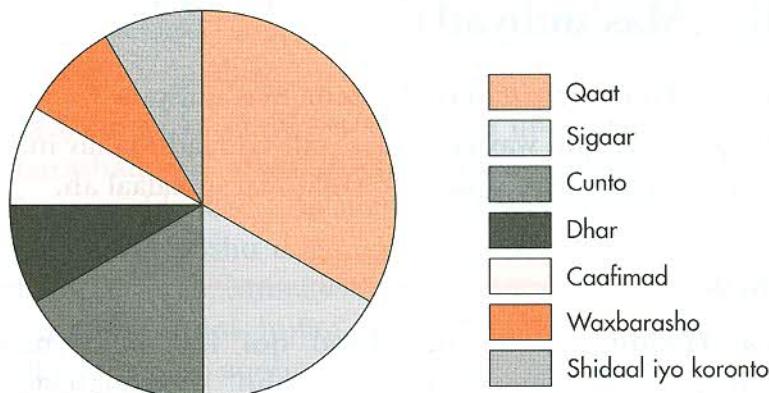
Waxqabadka 5aad

Kooxo uga dooda: waalid ahaan, maxaad la jeelaan lahayd carruurtaada? Tax waxyaabaha aad la jeelaan lahayd.

Fiiri tusaalooyinkan soo socda:

Tusaalaha 1aad: Bashiir

Bashiir waxa uu ka shaqeeyaa dukaan. Dukaanka isaga iskama laha, waxa uu u shaqeeyaa qof kale. Toddobaad kasta waxa uu qaataa ujro. Bashiir qarashkiisa ugu badan waxa uu ku bixiyaa qaad. Waxa uu qiil uga dhigtaa arrintan in uu lacagta isaga shaqeystey uuna xaq u leeyahay in uu ku raaxaysto. Si kastaba noloshu waa iska qaxar. U firso garaaf goobeedkan hoos ku qoran si aad u ogaato inta ka soo hartay lacagta Bashiir halka ay ku baxdo.

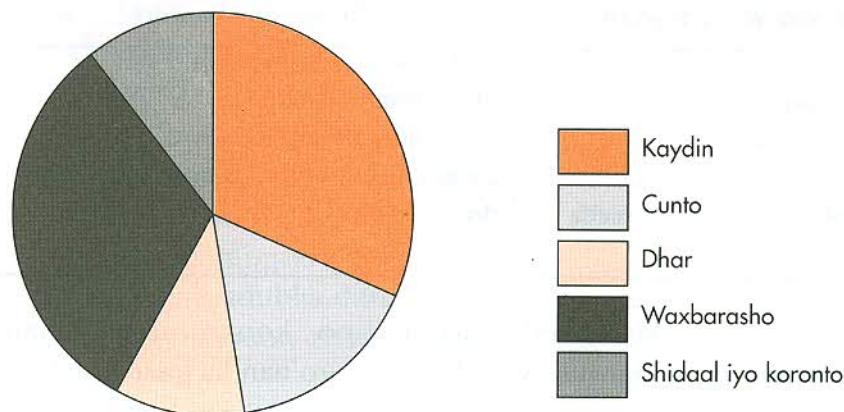

Bashiir ma uu keydsan wax lacag ah. Wax lacag ah oo uu kula tacaalo xaalado deg-deg ah haddii ay ku yimaadaan ma jiraan.

Mas'uulnimada Bashiir waa mid sidee ah? Sidee ayaa uu u wanaajin karaa mas'uulnimadiisa?

Tusaalah 2aad: Mukhtaar

Mukhtaar waa nin fuundi ah. Wuxuu lacag helaa marka uu wax dhiso. Mararka qaarkood waxa uu helaa macaamiil aad u badan, laakiin mararka qaar wax shaqo ah ma helo. Wuxuu leeyahay beer khudaareed yar oo ku qabsan gurigiisa. Isaga iyo xaaskiisuba waxa ay aad uga shaqeeyaan beertooda. Xaaska Mukhtaar ayaa ku iibisa khudaarta suuqa si ay ugu caawiso qoyska. Mukhtaar waxa uu fahamsan yahay dakhligiisa, marka uu helo lacag fiican waxa uu kaydsadaa 1/3 (saddex meeloodow meel) si uu ugu caawiyo qoyskiisa marka uuisan shaqo haysan. Wuxa ay lacagta isku darsadaan isaga iyo xaaskiisa, go'aamadana waa ay wada gaaraan. Wuxa ay qorsheynayaan in ay iihsadaan dhul ay ka dhistaan guri ka fiican kan hadda ay deggan yihiin. Fiiri garaaf goobeedkan hoose si aad u aragto waxa ay ku sameeyaan lacagtooda:

Daryeelka caafimaadka marka loo baahdo waxa laga bixiyaa lacagta kaydka.

Waxqabadka 6aad

Celcelis ahaan Mukhtaar iyo Bashiir waxa ay helaan lacag isku mid ah toddobaadkii. Midkiiba waxa soo gasha 600,000 oo shillin. Ka shaqee oo hel lacagta uu mid kastaaba ku qarash gareeyo shay kasta oo lagu taxay garaaf goobeedka kore.

- Qof kastaa waxaaa uu mas'uuliyad ka saaran tahay arimaha qoyskiisa.

Waxqabadka 7aad

Tax mas'uuliyadaha saaran:

- Dhammaan dadka qaangaarka ah
- Hogaamiyeyaasha iyo odeyaasha

8.3) Maxaa lagu noqdaa hoggaamiye wanaagsan?

Mustaqbalka waxa laga yaabaa in aad dooneyso in aad noqoto hoggaamiye. Maxamed waxa uu doonayey in uu noqdo xubin ka mid ah baarlamaanka. Si uu u helo jagadaas waxa uu doonayay in uu ku qanciyo dadka in ay isaga codka siiyaan. Wuxuu ka codsadey saaxiibbadii in ay taxaan tilmaamihiiisa wanaagsan iyo kuwiisa xun. Wuxaan ay sameeyeen kuwa soo socda:

Tilmaamaha wannaagsan	Tilmaamaha xun
Dugsiga waa uu ku fiicnaa Si fiican ayuu u shaqeyn jirey weligiisa lacagna waa uu yeeshey Waa uu caawiyaa dadka Waxa uu ka qayb qaataa mashaariicda horumarinta	Aad uguma dadaalo xagga diinta Qaad ayaa uu cunaa Sigaar ayaa uu cabbaa Laaluush ayaa uu ka qaataa dadka shaqo doonka ah

Ma u coddeyn lahayd Maxamed? Adinka oo kooxo ah miisaama tilmaamihiisa wanaagsan iyo kuwiisa xun, ka dibna go'aan ka gaara kartidiisa hoggaamineed.

Waxa aad dhigatey dugsi waxaana aad dhammeysey ilaa fasalka 8aad. Xusuuso saaxiibbadaadii kugula jirey fasalka 1aad. Dhammaantood hadda ma kula dhigtaan dugsiga? Maxaa ku dhacay kuwii ka tegey dugsiga?

Immisa arday oo fasalkaaga dhigata ayaa aadi doona dugsiga sare? Sida aad hadda tahay waxa aad ku yeelan kartaa kaalin bulshadaada dhexdeeda adiga oo ah qof wax bartey, akhris-qoraal leh oo wax og. Dadka aan dugsiga gelin waa ay ku ixtiraami doonaan haddii aad tusto tilmaamo hoggaamineed oo wanaagsan.

Waxqabadka 8aad

Idinka oo kooxo ah sameeya laba tax:

1. Tilmaamaha hoggaamiyaha wannaagsan
1. Tilmaamo xun oo kaa reebi kara in aad noqoto hoggaamiye.

8.4) Gudbinta aqoontaada

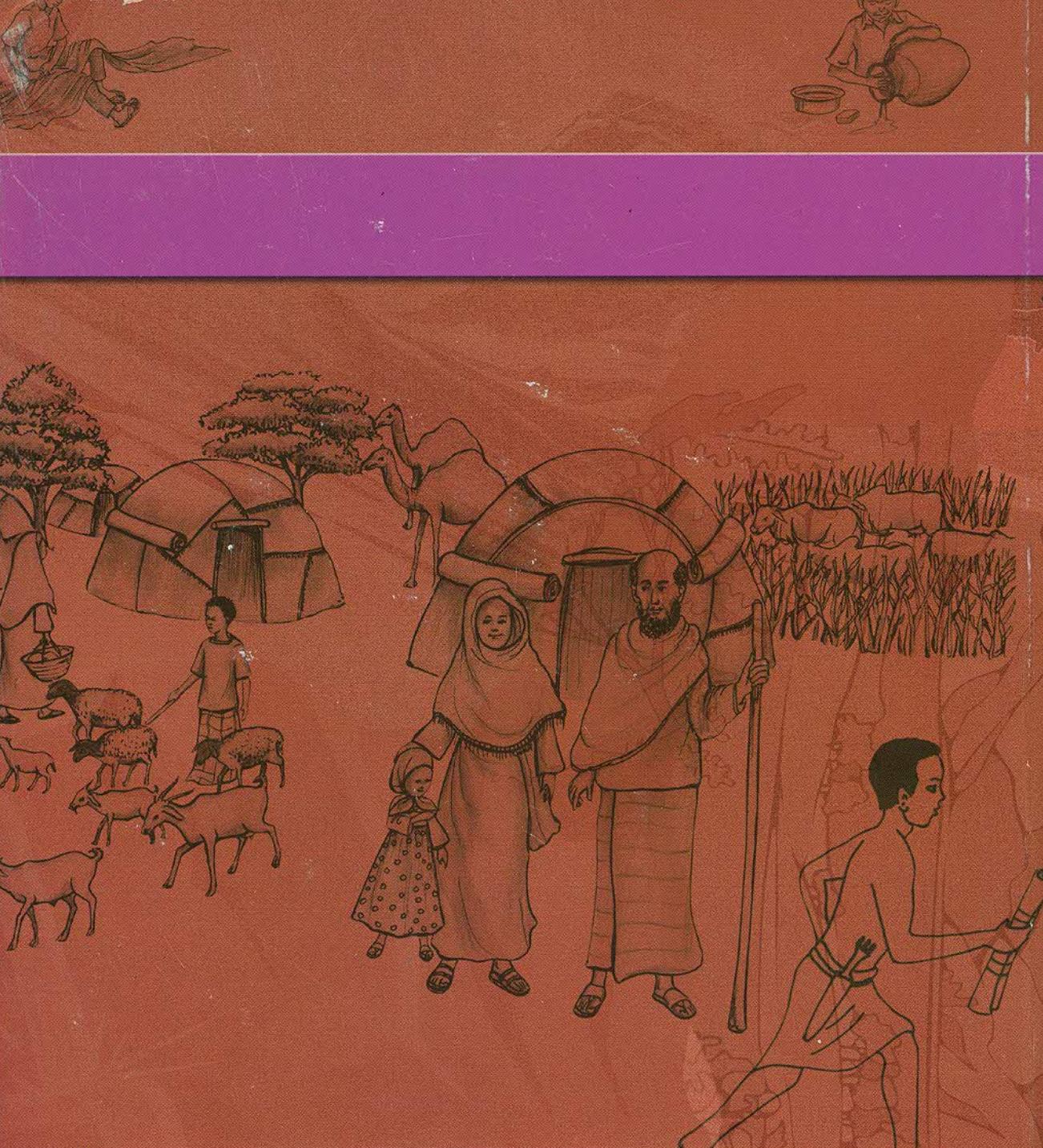
Haddii aad go'aansato in aad noqoto hoggaamiye waxa kugu waajibeysa in aad dadkaaga siiso talooyin wanaagsan.

Waxqabadka 9aad

1. Mowduucyadan kuwee ayaad u maleyneysaa in aad wax badan ka ogaato si aad ugu caawiso bulshadaada?
  - Xannaaneyta geela
  - Waxbarashada gabdhaha
  - Ku shaqeysiga carruurta

- Sida loo dhiso aqal Soomaali
- HIV/AIDS
- Sida loo kariyo bariis
- Cunto dheelitiran
- Sida loo duuliyo diyaarad
- Daryeelka deegaanka
- Sida loo noqdo dhakhtar
- Ku xadgudubka daroogada
- Sida habboon ee loo isticmaalo daawada

Dad badan ayaa ka qayb qaatey waxbarashadaada aasaasiga ah, dhammaantoodana waxa ay rajeynayaan in aad ka faa'iideysato wixii aad soo baratey. Waxqabadkaaga ugu dambeeya: tax magacyada dhammaan dadkii kugu caawiyey oo kugu dhiirigeliyey waxbarashadaada oo sheeg waxa ay sameeyeen si ay kuu caawiyaan. Ma jeceshahay in aad caawiso dad kale mustaqbalka?

United Nations Educational, Scientific
and Cultural Organization

Department for
International
Development

EUROPEAN COMMUNITY

NOT FOR SALE

LAMA HIBIN KARO